

Индивидуалната дейност

/СОЦИОЛОГИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ И РИТЪМ/

При изследване на пълния „бюджет на времето“ примерно за едно денонощие, като използваме един известен инструмент – дневника, разделяме двадесет и четирите часа на по десетина минути и искаме изследваното лице или неговият анкетър да вписват всяка дейност, извършвана през това време, по такъв начин, че да няма „празни минути“. Ако има такива, лицето попада в графата „непосочили“. Значи изхождаме от предпоставката: човек не може да бъде в състояние на недейност. В предварителните документи на изследването сме предвидили всички възможни състояния на личността, като сме ги назовали дейности – дейност е сънят, пасивната почивка, принудителното безделие, чакането или не по-малко пасивните гледане през прозореца или седене на припек. Тази предпоставка не е резултат на недоглеждане, а наложено от емпиричния опит обмислено съображение. Каквото и да върши или да не върши личността, то е някаква дейност. Дейността е името на социалното съществуване на човека, а за социологията той няма друго. Даже когато седи в кафенето цял ден, личността върши това по начин, който е характерен за нейната социална природа; когато човек е в състояние на сън, той извършва нещо различно от съня на един кон, муха или медуза; когато гледа през прозореца, той гледа различно от кучето, лежащо на перваза и устремило поглед в уличното движение. Тази разлика прави човека социално същество във всичко, което той върши.

И разликата не идва от личностното себевъзприемане на извършваното, защото пораженият от старост или болест човешки мозък може и да не функционира по-добре от мозъка на лежащия на перваза друг жив организъм, а от фундаменталната ни ценност, че каквото и да прави човешкото същество, то принадлежи на човешкия род. Тази негова принадлежност ни кара да наречем жизнената му активност дейност, тъй като, каквото и да прави човешкото същество, ние, околните, изхождаме от представите си за дейността; за да оценим правеното, нарязваме с формичките на културата тестото на неговото ежедневие и се произнасяме за получените фигури. Така отношението на социалната среда към индивида превръща неговото съществуване от раждането до смъртта в отсечка от дейности. И все пак каква е разликата между дейността и поведението на животното? Този несъмнено труден и заслужаващ внимание въпрос непрекъснато

предизвиква философи и социолози. Привеждат се аргументи – от анатомически обусловените особености и използването на оръдия на труда до подвижните пясъци на природата на идеалното.

Най-убедителната според нас разлика между човешката дейност и поведението на животното е, че дейността е наша, човешка форма на съществуване. Останалите аргументи са или неубедителни, или недоказуеми.

Естествено е за човека да бъде съзнателен антропоцентрист, когато възприема поведението или състоянието на другия човек и го оценява с образа на дейността или го свежда към този образец. Самият образец е силно идеализиран и рационализиран. Затова сме склонни при обясняване на чуждата дейност да търсим нейната цел, нейния план, намерения, мотиви и т.н. Тази рационалистична реакция на чуждото поведение ни довежда дотам, че в редица социологически и публицистични произведения осъждаме пасивните дейности на личността, които в ежедневието наричаме бездействие, без да имаме информация доколко, кога и при кого пасивните състояния са биопсихически неизбежни. Тази рационалистична реакция се превръща в социално изискване към поведението на индивида и поддържа в него стремежа да моделира дейността си по определен начин. И когато в този начин не може да се побере желанието му да реализира потребността си, той се стреми да създаде външни белези, че непосредствената му дейност отговаря на предявяваните изисквания. Хаджийски съобщава как в българската „древност“ момите си ходели на гости, като имитирали, че отиват по работа, че вършат трудова дейност. Създават се образци на дейности, които рационализират безделието – в кафенето се стои, за да се разговаря с приятели, да се види свят; на дивана се полягва, за да се чете вестник; работата се прекъсва, за да се изпуши една цигара; на плажа се лежи, за да се добие тен, и т. н. Винаги съществува едно „за да“, което превръща пасивното състояние в прието от културата активно.

По този приблизително и грубо изразен механизъм цялото съществуване на индивида се превръща във верига от дейности.

Съществува и друг възглед, свързан с генерализирането на параметрите на трудовата дейност, от което следва разбирането, че човек може да бъде и в не-дейност. Такава генерализация например са извършили М. И. Дяченко и Л. А. Кандибович, които допълват една класификация, изготвена от А. Д. Ганюшкин, за психическата готовност за дейност:

„времева готовност и работоспособност;

оптимално състояние за труд;

готовност за екстремална дейност;

психологическа готовност за съревнование;

готовност за мобилизиране и т. н." ([32](#), с. 5–7).

Личи, че дейността се разглежда не като социално състояние на индивида, а като негова особена проява: „Човешката дейност по своята природа – пишат те – е социален процес, който активно въздейства върху околната среда с цел да бъде преобразувана и приспособена" ([32](#), с. 46).

Човешката дейност не би могла да бъде само въздействието върху околната среда. Спортуващият извършва дейност, която не променя нищо в средата; могат да не настъпят промени и у него: той например само поддържа физическата си форма в степента, в която възрастта и здравето му позволяват. Дейност е четенето на чуждоезична литература с цел да се поддържа езиковата квалификация: в средата и у индивида не настъпват промени. Има цял клас дейности, които са насочени към своя субект, а не към околната среда.

Генерализирането на трудовата дейност и използването на нейните белези (цел, средства, план, продукт и т. н.) като критерии за делението дейност – не-дейност е една разпространена, но необоснована операция. По своята биологическа природа човекът се отличава от останалите живи същества не повече, отколкото те се отличават помежду си. Онова, което го отличава в несравнима степен като човешки индивид от отделния животински екземпляр, е не [трудът](#) (има индивиди, които поради класови или здравословни причини никога в живота си не са упражнявали труд), а цялостното му човешко съществуване.

Един сеньор във феодална Европа е могъл да не извършва даже еднократно трудова дейност в живота си и въпреки това да си остане индивид на равнището на своите съвременници. Това правдоподобно допускане е свързано с един от най-големите митове на световната култура – Дон Кихот. Във времето на своето свръхчовешко извисяване Рицарят на печалния образ не се занимава с трудова дейност, което не му пречи да се превърне в символ на Човека.

Дейността има особено отношение към потребността, тя не е свързана с удовлетворяването само на една [потребност](#), затова по отношение на потребностите тя е поликарпна (многоплодна): една дейност задоволява много потребности. Да вземем безспорно „най-чистата" дейност – съня. Сънят, освен че удовлетворява потребността от сън, задоволява и потребностите от социални контакти в семейството. Възможно най-пасивното състояние на човека задоволява нуждата на членовете на семейството да бъдат

заедно. Този образец на поведение дава отражение върху морала и законодателството.

Обедът с приятели и колеги задоволява както потребността от храна, така и потребността от социални контакти; разходката в парка удовлетворява както нуждата от физическо движение, така и нуждата от контакт с природата и движение в пространството; почистването и подреждането на жилището удовлетворява потребностите от жилище, хигиена, физическо движение и т. н. Примерите могат да бъдат многобройни и е трудно да се намери „едноплодна“ дейност – удовлетворяваща само една потребност.

Многоплодността на дейността дава възможност за нейното **ритуализиране. Всяка дейност може да бъде превърната в ритуал**, т. е. в образец, изпълняващ обединителни функции в дадена общност. Тя ще задоволи потребността от труд например и заедно с това потребността от контакти, хората да се чувстват единни и принадлежащи към голям, силен и стар род.

Дейността може да носи и резултати, които са против потребностите на личността. Храненето в ресторант ще доведе до удовлетворяване на глада и до съгласуване на предстоящи делови действия, но ще бъде свързано с финансови загуби, които не са обезателно желан резултат за личността. Трудовата дейност във фабриката сигурно задоволява духовни потребности, но води до физическа и нервна умора, която не винаги и не на всеки доставя удоволствие. Да не говорим за това, че всяка дейност със съществуването си отнема от времето на личността и поради това винаги може да бъде осъдена на неизпълнение или с изпълнението си да породи безпокойството, че времето си минава.

Поликарпният характер на дейността е обусловен и от нейната непряка връзка с потребността. Дейността се извършва не само за задоволяване на субективната потребност, а и за да се удовлетворят чужди индивидуални или колективни потребности, които се превръщат за субекта на дейността в социални изисквания. Студентът може да не чувства потребност от прочитането на някаква книга, но от него ще бъде искано да знае нейното съдържание и за да задоволи своята потребност „да вземе изпита“, той ще седне и ще я прочете. Потребността от храна на един мюсюлманин може да бъде задоволена и от свинско печено, но той няма да посегне на него, защото в неговата религиозна общност съществува социалното изискване да не се яде такова месо. От друга страна, за да причини някаква дейност социалното изискване трябва да бъде свързано със задоволяването на осъзната реална индивидуална потребност (случаят със студента). Социалното изискване опосредства

човешката потребност, превръща и биологическите потребности в социокултурни.

По отношение на потребността социалното изискване е условие за нейното удовлетворяване, по отношение на самата дейност – формата, в която тя трябва да се реализира. То се превръща в образец на дейността.

Независимо от еднакия образец на **една дейност тя се изпълнява по различен начин от различните индивиди.** Дейността „четене“ при двама души може да има еднаква структура и съдържание и онова, по което можем да ги отличим като две различаващи се дейности, ще бъдат техните субекти.

Различното четене, копаене или стригане при еднакви социални условия е различно дотолкова, доколкото са различни субектите на тези дейности.

Различията между субектите, които извършват едни и същи дейности, стават различия на самите дейности. Двама комбайнери, които работят на една машина, на едно поле, в един сезон, извършват различни дейности – единият работи по-добре от другия по количествени и качествени показатели. Техните дейности не се различават нито по своята цел, нито по условията, нито по средствата – те се различават по субектите на дейността.

Субектът на дейността най-ярко заявява своите права в сферата на духовното производство, където оръдията и средствата на труда (поне у нас) са безплатни и еднакво достъпни за всички от най-ранна възраст.

Всички елементи на човешките дейности могат да бъдат изравнени, уединени. Това е технически въпрос. Единственото, което отличава една дейност от друга и природно не може да се уеднакви, е различието в субектите на изпълнението на дейността.

Еднакви дейности има само дотолкова, доколкото един и същ субект в различни времеви моменти е в състояние да бъде твърдествен на себе си при твърдествени условия, средства и цели на дейността. В друг смисъл не може да има еднакви дейности, така както не може да има еднакви субекти.

Може да има подобни дейности. Затова търсенето на съвършенството при дейностите е **ликвидирането на субективността**.

То се поставя като цел в организацията на материалното производство, където „различните видове труд се уравняват чрез подчиняване човека на машината – пише Маркс – или чрез

крайното разделение на труда, но трудът измества човешката личност на заден план.

Часовниковото махало е станало точна мярка за отношението между дейността на двама работника също така, както то служи като мярка за скоростта на два локомотива. Затова не трябва да се говори, че един час (труд) на един човек е равностоеен на един час на друг, но по-вярно ще бъде да се каже, че един човек в течение на един час е равностоеен на друг човек в течение на един час"

Усъвършенстването на човешката дейност е в действителност нейно обезличаване, а от такова усъвършенстване са заинтересувани всички организации (не само индустриалните), затова нарастването на организациите, които са своеобразни машини, е нарастване на деиндивидуализацията на личностите. Това с една обективна тенденция на изравняване на индивидите и тя може да бъде спряна толкова, колкото можем да спрем времето, като не си навиваме часовниците. Въпросът е да се намери хуманитарна алтернатива, която да е съвместима с тази обективна тенденция.

При емпиричното изучаване на дейността нейната съдържателна характеристика придобива особена острота. Да вземем за пример „гледане на филм в обществен киносалон“. За отделните лица това по същество е различна дейност: едни отиват на кино, защото няма какво да правят между 18 и 20 часа; други са привлечени от тематиката на филма; трети имат отношение към режисьора, актьорите или някой друг от неговите създатели; четвърти са чули от свои близки или са прочели рецензия, на която вярват, че това е хубав филм; пети са привлечени от неговата търговска реклама; шести са влезли с приятелките си, защото в киното е тъмно, и нямат намерение да гледат филма; седми имат професионален интерес към филма; осми, девети, десети и т. н. – всеки има своя лична причина да извърши тази дейност между 18 и 20 часа и ако съдейства за напълването на салона, това не означава непременно че той е пленен от киноизкуството.

По време на прожекцията чувствата, които вълнуват зрителите, са различни и всеки отнася от киното своите лични, особени мнения, оценки от тези два часа. Зрителите на един филм са извършвали съдържателно нееднакви дейности и това е обективно условие на емпиричното социологическо изследване на зрителската аудитория.

Така сме изправени пред едно многообразие от индивидуални значения при извършването на една дейност, като скриваме многообразието с нейно общоприето наименование. Знакът на дейността с послужил за означаване на **външно** общите характеристики – присъствие в киносалон по време на филмова прожекция. Би могло да се възрази, че социологът се интересува от тези външни на дейността характеристики, че психичните

състояния на личността при нейното извършване не са обект на неговото изследване. Това е така, но **съдържанието на дейността „гледане на филм“ или която и да е друга, не е само в психичните преживявания по време на прожекцията.**

Един е отишъл на филм след извършване на дейността „разговор с приятели на филмова тема“, друг – след „четене на филмова рецензия“, трети – след „среща с приятелка“, четвърти системно и често извършва дейностите „гледане на филм“, „четене на филмова литература“, пети след филма „ще пише филмова рецензия“, „разговаря с приятели на филмова тема“ и т.н.

Това, че едно лице е ходило на кино, само за себе си не означава нищо, защото ходенето на кино е общодостъпно и няма индивидуализиращ характер. Същото важи за всяка одобрявана от културата ни дейност. Щом като сами за себе си дейностите не могат да характеризират отделната единица на изучаване, те не дават информация и за общността. Затова в емпиричното изследване търсим връзката между дейностите. **Социологическото съдържание на индивидуалната дейност е в нейната връзка с останалите дейности. Това съдържание може да се разкрие само в системата от индивидуални дейности.**

Но да разгледаме въпроса за системата от дейности, които извършва една личност, означава да анализираме индивида като обществено същество в определен исторически момент, защото той няма обществено и историческо съществуване вън от дейностите, които извършва.

Четири века преди новата ера Теофраст описва тридесет човешки типа. **„Теофрастовите характери са вечни типове“** възкликва Александър Балабанов. Хора, които живеят по определен, чужд на нас начин, но които биха могли да живеят и като нас. Разликата е в системата от дейности, извършвани от древния и от днешния човек. Ето списъка на дейностите на Теофрастовия съвременник според превода на Балабанов:

– даване или получаване на пари и вещи назаем – вървене по улицата като форма на общуване – посещение в клуб – предупреждаване на минувачите, че минава някой – купуване на ябълки и круши като подаръци за деца – гостуване – даване на угощение – отиване с възглавница на театър – строеж на къща – работа на нива	– говорене на места, където трябва да се мълчи (съд, театър, народно събрание и др.) – доверително съобщаване на важни политически новини – укриване на вестители – поднасяне на жертва на боговете – осоляване на месо – открито „завличане“ на продавач на месо – възпитаване на деца – даване на бакшиш на теляк – изливане на вино в чест на Артемида
---	---

– рисуване на портрет или позиране за портрет – продължително разказване незначителни неща на непознат човек – продължително слушане на незначителни неща от непознат човек – палене на факел по време на обяд – разговор със слугите – неугговорено и нерегламентирано посещение на учебно заведение – придружаване на лице, когато то се прибира у дома си – активно или пасивно участие в словосъстезание – произнасяне (слушане) на реч – присъединяване към (напускане на) неорганизиран събрания на улицата	- по време на гощавка – правене на подаръци – поставяне или преместване на междинни камъни по нивите – мазане с елей – рязане на месото на дребни мръвки при посрещане на гости – показване на срамни части на тялото пред почтени жени – безцелно гледане на вол, магаре, козел – тайно задиряне на готвачка – пиене на силно вино – мелене на брашно – остригване на косата – пеене в обществена баня – неформален съдия – игра с децата на домакина по време на гостуване
--	---

27.

– играене на неприлични танци в трезво състояние – присъствие на публични представления на фокусници – викане на улицата за привличане на внимание – участие в съдене – поставяне на пари в устата за носене и съхраняване – участие в групов делови разговор на улицата – принуждаване на болен да пие вино – надписване на гробница – даване на клетва в частен разговор – пресмятане на пари с камъчета – отиване на село по работа – заспиване на театрално представление – ходене по нужда нощно време на улицата – присъствие на погребение – ругане на слугата – работа на нивата – готвене на вариво – пеене или танцуване на веселие – говорене на веселие – разказване на нещо (отделно на всеки присъстващ) на веселие – молитва (молене) към боговете – участие в религиозни обреди – държане на клонче от свещен дафин между зъбите – религиозни действия на кръстопът пред свещени камъни	– чупене на орехи, лешници, бадеми – хвалене, че ще се напие пред бръснарница или парфюмерийница – наемане на флейтистки – показване на покупките си – канене на угощение – търсене на съвет – посещение при любовница – молба за поръчителствуване – свидетелствуване в съда – посещение на сватба – разговор против жените – поканване на разходка – намиране на купувач – нанасяне на побой на слуга – наливане на вино на гости – нареждане да се налее вино на гостите – разтървавало на непознати биещи се хора – доброволно водене на хора (показване на път) – разговор с военачалник – тръгване на военен поход – съобщаване на бащата, че майката вече спи – пътуване с кораб – участие в сражения – пренасяне на ранен – участие в пратеничество – наизустяване на стихове – обучаване в хвърляне на щит – обучаване във фехтовка – игра с момчета
--	---

- носене на скъсани дрехи на кърпач - извършване на религиозен обред, посветен на Ермафродитите, всеки четвъртък и неделя - уригване по време на театрални представления, за да се направи впечатление	- тичане с факел - борба с вол - научаване на песни от представление - яздене на кон - упражняване в стрелба с лък - борба в банята
--	--

28.

- посещение при сънотълкуватели - посещение при ясновидци - посещение при птицегадатели - посещение на Орфеевите жреци веднъж месечно - попръскване с морска вода - повикване на жреците за очистване - подаряване (получаване) на блюдо ястие - покупка продажба) на роб - даване на разпоредби на слугите - игра с чуждо дете - забавляване на чужди гости - хранене на маймуна - игра с топка - разходка с кон - грижи по погребение на куче - разговор със съпруга (съпругата) - участие в трагическо състезание	- даване на доброволни пожертвувания за държавни нужди - наемане на временен слуга - кърпене и лъскане на обувки - почистване и подреждане на жилище - разговори с чужденци - разговори за банкови операции - благотворителна дейност - разговори за изкуството - делови разговори на улицата - свирене с уста, за да се обърне внимание на жени - полови отношения - продаване на вино - водене на деца на театър - посещение на безплатно театрално представление - заемане на дрехи - посещение на сватба
--	---

Тези над 130 дейности, извършвани на улицата, в жилището, на полесражението и рядко на нивата, представляват система от дейности на хора, които разполагат с изключително по своите размери свободно време или време, което сами регламентират. Сравнена със съпоставимата днешна дейност, конкретна тяхна дейност ще се отличава най-вероятно по някои от своите предмети. Щом като обаче можем да ги съпоставяме и да ги разбираме, това сигурно показва еднаквост на техните структуро-образуващи единици. По-голямата разлика е в системата от дейности на древния атинянин, сравнена например със системата от дейности на днешния български гражданин. Бихме могли да приемем, че днешният българин извършва дейността „къпане в обществена баня“ по същия начин, по който се е къпал древният атинянин четири века преди новата ера, но ще ни бъде невъзможно да приемем като нормално, че преди

влизането в банята той по неприличен начин е привличал вниманието на почтени жени, упражнявал се е в стрелба с лък, по време на банята е криел парите си в устата, а вече чист, с клонче свещен дафин между зъбите е сядал пред банята да си пресмята дълговете с дребни камъчета, чакайки някой да мине, за да го придружи до дома му. Отделни дейности може да приеме и нашият съвременник, но всичките – не.

Ето емпирични данни за дейностите на научния работник от [БАН](#), извършвани в делничен ден (едно денонощие) през пролетта на 1975 година. Наблюдавани са 416 души чрез Дневник за самофотография, допълнен чрез метода „вчерашно интервю“.

Наименование на дейността	Изпълнители на дейността
изучаване на досегашен опит	69
разработване на програми и методики	19
научна постановка и наблюдението и експериментите	34
научно-помощна работа	97
анализ на резултати от наблюдения и експерименти	55
теоретическа постановка и решаване на проблемите	17
проектоконструкторска работа	17
научни обсъждания в нерегламентирани разговори	124
активно участие в научни заседания	18
пасивно участие в научни заседания	34
творческа преписка	16
писане на научни рецензии	31
пряка подготовка на научни публикации	123
пряка подготовка на научни документи за вътрешно ползване	19
запознаване със странични научни постижения	56
изучаване на чужди езици	38
работа по дисертация	15
работа по проекти за внедряване	3
експертизи и други в помощ на внедряването	16
изготвяне на научни планове и отчети	44
изготвяне на административни документи	78
организиране на научни срещи	17
служебни обсъждания и разговори	26
материално-техническо осигуряване	36
съставяне на библиографии	12
съставяне на анотации и резюмета	10
събиране и обработване на данни	34
правене на литературни справки	35
осъществяване на техническата част на експериментите	19
чертожническа дейност, изчисления	18
препис на пишеща машина	27
подготовка и помощ на аспиранти	21
изнасяне на лекции пред студенти	29
провеждане на упражнения със студенти	12
друга преподавателска работа	34
писане на научно-популярни трудове	4
участие в съвещания, заседания	55

30.

разговор по проблеми на обществените организации в БАН	14
друга обществена дейност	52
ненаучна служебна основна работа	5
дейности в работа по съвместителство	3
подреждане на работното място	34
уреждане на лични административни въпроси	41
придвижване от (до) жилището – БАН пеша	168
придвижване от (до) жилището – БАН с транспортно средство	267
придвижване от (до) местоработата до (от) други служебни места пеша	13
придвижване от (до) местоработата до (от) други служебни места – с транспортно средство	36
придвижване от (до) жилището до (от) места по служба пеша без БАН)	14
придвижване от (до) жилището до (от) места по служба (без БАН) с транспортно средство	26
извънслужебно градско пътуване пеша	29
извънслужебно градско пътуване с транспортно средство (без частна лека кола)	52
извънслужебно градско пътуване с частна лека кола	13
междуградско служебно пътуване с обществен транспорт	15
участие в съвещания, заседания вън от БАН	7
подготовка на материали за обществени организации вън от БАН	6
друга обществена дейност вън от БАН	15
пазаруване	115
готвене	108
миене на съдове	38
почистване и подреждане	94
пране	24
гладене	8
грижи за малки деца и възрастни	71
грижи за болни)	9
комунално-битови въпроси	20
поддържане на частна лека кола	6
контрол и възпитание на деца.	46
домашни поправки и подобрения	12
работа в дворно или вилно място	5
хранене	416
пиене на кафе	56
непосочена дейност по тоалета	438
миене, къпане, бръснене	127
маникюр, фризура, гримиране, маски	3
обличане, събличане	76
сън (двама не са отбелязали дейността сън – единият е бил зле	

31.

болен – на легло, другият е имал ангажменти от личен характер)	414
получаване лично на медицинска помощ	27
боледуване	1
информирание чрез четене (вестници, списания)	189
информирание чрез слушане на радио	28
четене на художествена литература	140
слушане на музика	25
гледане на телевизия	77
посещение на театър	5
посещение на концерт	5
посещение на художествена изложба, зала, галерия	5

гледане на филм в киносалон	21
любителско спортуване	9
игра на шах	4
утринна гимнастика	71
екскурзии	1
ръкоделие	3
домашни игри	3
разходка пеша	79
приемане на гости	27
отиване на гости	40
свободни разговори	57
посещение на ресторант, кафене	30
научно-редакторска работа върху чужд труд	21
частни обсъждания па служебни ненаучни теми	32
принудителен престой поради външни обстоятелства	7
участия в семенни тържества	2
частни разговори на лични теми	87
пасивна почивка	138
колекционерство	1

Тук не са споменати неконкретизираните дейности, например „неконкретизирана административно-стопанска дейност" и други подобни. А за изпълнители на дадена дейност са считани само лицата, които са я вършили 15 и повече минути. Като сметнем и изпълнителите на неконкретизираните дейности, то общият брой е 6222 дейности, извършени за едно денонощие от 416 научни работници, или средно по 15 дейности на едно лице.

Сравнението между Теофрастовите герои и научния работник от БАН може да бъде само условно, тъй като Теофраст е писал за **индивидуализиращите** характеристики на съвременниците си, докато емпиричното изследване, чиито резултати ползуваме, е фиксирало обобщените дейности на разнородната академична общност.

Оттук акцентите в двата списъка са различни — **индивидуализиращият акцентира на дейностите през свободното време, обобщеният — на дейностите, свързани с труда.** Затова при тяхното четене пъстрото ежедневие на древния атинянин е по-привлекателно от посивелия делник на научния работник.

Двете системи от дейности са достатъчно различни, за да бъдат културно и исторически идентифицирани. Но как при тази коренна разлика можем да твърдим, че и двете са **системи от дейности**, какво разбираме под система от дейности, какво представлява тази система?

Тук става дума за такава особена социална система, в която елементите съществуват разделено, преходът на един в друг е несистемен, незакономерен, но самата им съвместимост е

закономерна. Тази система бихме могли да наречем **диспаратна**. Принудени сме да цитираме речник: „Диспаратен (лат. Disparatus – разделен, обособен) – несравним. В логиката на XIX – XX в. терминът „Д.“ се употребява сравнително рядко и се прилага само към понятията. Понятия, предметите на които са лишени от общи свойства, по силата на което е невъзможно тяхното по-нататъшно обобщение, се наричат несравними (напр. метал и игра, квадрат и идеология). Понякога Д. се наричат различителните съждения (напр. у Лайбниц: „топлината не е същото, което е цветът“, „човек и животно не са едно и също, макар че всеки човек е животно“). Някои психолози (напр. Хербарт) наричат Д. усещанията от различни сетивни органи: напр. зелено и гръмко, сладко и топло.

В случая употребата на диспаратен за социални системи се отнася не до понятията, а до предметите. **Системата на дейностите е диспаратна и има следните характеристики:**

- 1) елементите ѝ (отделните дейности) съществуват разделено, обособено, но това не се отнася за всички случаи;**
- 2) между елементите ѝ (по принцип) няма закономерна връзка, но между някои може и да има;**
- 3) системата се осъществява, има битие без нито един от елементите да е непременно условие за нейното съществуване;**
- 4) системата е диспаратна, защото връзката между елементите се осъществява посредством „предмет“, който не е елемент на системата. Системата от дейности е диспаратна и нейният обединяващ център е вън от нея – субектът на дейността.**

Нейната цялостност може да бъде сравнена (а в случая аналогията може да се разглежда и като модел) с природно образувание.

Балканът от Тимок до Емине е диспаратна система. Отнеслите скални пластове при Реброво имат толкова общо с изворите на Камчия, колкото има общо между това, че на 18. II. 1886 г. Винсент Ван Гог е завършил „един женски торс, моделиран по-фино и не тъй остро, както първите“, и това, че на 2 януари 1889 г. пак той е писал писмо „в кабинета на господин младши ординатора Рей“. Нещата намират своята връзка в завършеността на една планинска верига и целостта на един живот.

Дейностите (доколкото дейността се изразява с глагол), приличат на глаголи, колкото и разнообразни да са те, които се спрягат в едно лице, единствено число. И това „лице“ е истинско лице със собствено, бащино и фамилно име. Ако търсим някаква хармония в диспаратната система на дейностите, тя е като хармонията в сюжета на обемист роман, където финалните страници ще ни кажат или ще потвърдят усещането ни за идеята на автора. И както романът не завършва задължително със смъртта на героя, така и смисълът на денонощията, изпълнени като че ли с монотонно безсмислени дейности, намират своята цялостност в биографични събития, които са развръзката на предишните дни и години. Много относително е какво ще отнесем към тези събития – то може да бъде женитба, постъпване на работа, издигане в служебната йерархия и т. н.

Тук е другият обединяващ фактор на диспаратната система – индивидуално значим обществено одобрен продукт на индивидуалната дейност. В този смисъл диспаратната система е с два центъра – единият обединява, свързва дейностите в рамките на субективната активност, другият дава тяхната цялостност, санкционира смисъла им, придава им обществена стойност.

Понеже използвахме граматически пример, то ще продължим. Изречението „Аз постъпих на работа“ се разпада на три части – личното местоимение, глагола, съществителното. В образа на „съществителното“ в различни модификации „се появява“ обществото – то може да бъде представено от читалня, улица, пари, дом, лаборатория, кабинет и т. н. И ако „местоимението“ може произволно да сменя „глаголите“, то начинът на извършване на действието се регулира постоянно от „съществителното“.

Възниква естественият въпрос – как се е осъществявал прогресът в човешкото ежедневие, щом като разликата между ежедневието на двама души от различни епохи е предимно в системата от дейности, а не толкова в отделните дейности? По всяка вероятност това става чрез отпадането на едни дейности и възникването на нови. Една нова дейност може да предпостави възникването на нова система от дейности. Новата дейност не идва от само себе си – тя е предизвикана от някаква обществена промяна. Изискването в нашето общество всеки задължително да се труди създава система от дейности, в конте-трудът определи структурата на денонощния цикъл. За нас ще е странно, ако някой българин има ежедневието на въображаемия атинянин, за когото стана дума, защото в такова ежедневие трудно се вмести ТРУДЪТ. Затова известното възражение на некомунисти, че социализмът не е принципно ново общество, тъй като трудовите дейности в едно капиталистическо или социалистическо предприятие са еднакви, не е обосновано, тъй като не е важно дали дейностите са еднакви, а какво с мястото на тези дейности в структурата на начина на живот.

Включването или изключването на дейности, а не на предмети в ежедневието определя човешкия напредък. Вещите трябва да са толкова съвършени, че сами да поемат изпълнението на дейности, за да донесат нов ден на човека.

Но да продължим по-нататък.

Определено социално въздействие върху индивида се реализира само чрез конкретна индивидуална дейност. Няма и не може да има социално въздействие върху личността, ако няма съответна индивидуална дейност, макар тя да бъде възможно най-пасивна – само гледане, само слушане.

В този смисъл понятията социално въздействие и индивидуална дейност отразяват едно и също явление. Безсмислено е да се търси специален термин на това „едно и също явление“. То е просто човешката дейност. Човешката дейност е единство на обществено и лично. Чрез нея добиват битие едновременно и обществото, и личността. Л. Н. Леонтиев пише: „При цялото си своеобразие дейността на човешкия индивид представлява система, включена в системата на обществените отношения. Извън тези отношения човешката дейност изобщо не съществува“.

Но и вън от човешките дейности няма обществени отношения. В една дейност обикновено се проявяват особеностите на цялото общество или на голяма социална група. Тези особености се изявяват в конкретната дейност като нейни общи характеристики. Също поради това е възможно и подобие между еднаквите дейности на различните индивиди.

Всяка дейност завършва с определен резултат, независимо дали той внася или не промени в средата или действащия субект, независимо от това, дали резултатът е търсен или не.

След хранене сме сити, след гледане на филм имаме възможност за разговор или размисъл, след пътуване се оказваме там, където сме желали да бъдем, след баня сме по-чисти, след труд сме произвели някакъв продукт. Тези резултати, освен че отбелязват края на една дейност, носят в себе си нейния образец, който с инструмент на социализация.

Ако наоколо ви заобикалят предмети, създадени чрез упорит и системен труд, и чрез тях сте свидетели на големия професионализъм на техните създатели, а улиците, асансьорът или кранът на чешмата свидетелстват за развити хигиенни навици у хората от ватата среда, няма да бъде нужно никой да ви тъпче в главата: „Труди се системно!“, „Бъди професионалист!“, „Спазвай хигиенните изисквания!“ и т. н. Образците на дейностите, които ще извършвате, за да бъдете равен на равните

в обществото си, се съдържат не толкова в устните указания на по-възрастните поколения, колкото в продуктите на техните дейности. Доказателствата за това се намират в личния опит на всекиго от нас.

Когато резултатите от дейностите създават от новороденото личността в едно общество, те въздействат като разнообразни, като че ли несвързани реалности. Едно е уличната настилка, съвсем различно – детската играчка, трето – нравоучителната родителска беседа. Но независимо от многообразието, което въздейства върху личността, тя става интегрално цяло, единно в своите дейности, в своето битие. Така разнообразието на дейностите е обединено както в техния субект, така и в личността, върху която те са въздействали. Да вземем за пример отделната дейност. Тя е концентриран израз на цялата личност. Можем примерно да посочим дейността спортна гимнастика – жени. Авторите на една разработка пишат какви качества са необходими за извършването на тази дейност. Ще споменем само назованите от авторите „психични качества“ – просто за икономия на място:

1. Сетивно-познавателни и интелектуални качества и умения

- 1.1. Концентрация на вниманието
- 1.2. Усетливост за равновесното положение и способност за неговата оценка и корекция
- 1.3. Усетливост за амплитудата на движенията
- 1.4. Способност за точно възпроизвеждане
- 1.5. Способност за възприемане, оценка и корекция на пространственото положение
- 1.6. Разпределеност на вниманието

36.

- 1.7. Равновесна стабилност
- 1.8. Съобразителност
- 1.9. Устойчивост на вниманието
- 1.10. Способност за разкриване причините за грешката
- 1.11. Самокритичност
- 1.12. Способност за оценка и корекция на мускулното напрежение
- 1.13. Умение за изграждане на ясни представи

2. Психомоторни и емоционални волеви качества

- 2.1. Бързина на реакциите
- 2.2. Изразителност
- 2.3. Упоритост
- 2.4. Сигурност
- 2.5. Внимателност в изпълнението

- 2.6. Смелост (мобилизация при опасността)
- 2.7. Готовност за риск
- 2.8. Организираност
- 2.9. Стремек към успех
- 2.10. Целенасоченост
- 2.11. Решителност (точност в избора на действието)
- 2.12. Търпеливост при неудобства
- 2.13. Способност за саморегулиране на физическото състояние
- 2.14. Умение да не пада духом
- 2.15. Умение да контролира поведението си

3. Нравствени качества

- 3.1. Привързаност и любов към спорта
- 3.2. Дисциплинираност
- 3.3. Изпълнителност
- 3.4. Чувство за лична отговорност
- 3.5. Чувство за колективна отговорност
- 3.6. Спортсменство
- 3.7. Патриотизъм
- 3.8. Другарство
- 3.9. Чувство за дълг
- 3.10. Честност

4. Психически качества и умения, необходими за участие в състезателна дейност

- 4.1. Психическа и емоционална устойчивост
- 4.2. Борбеност
- 4.3. Самообладание
- 4.4. Способност за правилно разпределение на силите
- 4.5. Инициативност
- 4.6. Самостоятелност
- 4.7. Способност за обективна самооценка
- 4.8. Способност за обективно възприемане на грешките на противника
- 4.9. Уважение на съдиите" ([80](#), с. 239–241).

Почти всяко от тези качества намира израз в почти всяка от дейностите на човека. Но при различните дейности тези качества имат различно значение.

Затова хората притежават способността да извършват разнообразни дейности в по-голяма степен, отколкото животът им предлага и отколкото самите те предполагат. Тази особеност на отделната човешка дейност – изпълнителят на една дейност, поради това, че е неин изпълнител, да бъде подготвен за изпълнението на друга дейност – стои в основата на процеса на социализация. Ние се надяваме, че ученикът, който добре учи уроците си, ще бъде добре подготвен за изпълнението и на

трудова дейност, може да бъде изпълнител и на по-висши дейности.

Хуманистичната идея, че един човек, който извършва една дейност, вероятно ще може със същия успех да извършва и друга – идеята, че човекът е многостранно способен, лежи в основата на комунистическия идеал: „Разделението на труда – пишат Маркс и Енгелс – ни дава и първия пример за това, че докато хората се намират в стихийно възникналото общество, докато следователно съществува противоположността между частния и общия интерес, докато следователно разделението на дейността се извършва не доброволно, а стихийно – собствената дейност на човека става чужда, противостояща на него сила, която го подчинява, вместо той да господства над нея. Работата е там, че щом се появява разделението на труда, всеки придобива свой определен изключителен кръг на дейност, който му се натрапва и от който той не може да излезе: той е ловец, рибар или овчар, или критически критик и трябва да си остава такъв, ако не иска да се лиши от средствата за живот. Докато в комунистическото общество, където никой не е ограничен от изключителен кръг на дейност, а всеки може да се усъвършенства в който и да било отрасъл, обществото регулира цялото производство и именно поради това му създава възможност да прави днес едно, а утре – друго, сутрин да ходя на лов, след обяд да ловя риба, вечер да се занимавам със скотовъдство, след вечеря да се отдавам на критика – както ми се иска – без да ме прави по силата на това ловец, рибар, овчар или критик”

По този повод Петър Митев отбелязва: „... без да приемаме тази алегория – при това отчасти иронична – в нейния буквален смисъл, не можем да не отбележим, че тя свидетелства за влиянието на Фурие ...” ([103](#), с. 34).

Влиянието е свързано с „пеперудката” страст, която Фурие определя така: „Това е потребността от периодично разнообразие, от контрастиращи ситуации, промени в обстановката, занимателни произшествия, новости, които да възбуждат играта на въображението, да стимулират едновременно и сетивата, и душата.

Тази потребност се проявява умерено всеки час и по-силно през два часа. Ако не бъде задоволена, човек изпада в състояние на равнодушие и отегчение”

Фурие предлага един пример на редуване на дневните занимания на двама души – беден и богат, в неговия социетарен [ред](#):

„Денят на Лука през м. юни

3,30 часа – ставане, подготовка

4,00 часа – сеанс в групата, която работи в конюшната

5,00 часа – в групата от цветната градина

7,00 часа – закуска
7,30 часа – в групата на косачите
9,30 часа – в групата на производителите на зеленчук под навес
11,00 часа – в серията, отговаряща за оборите
13,00 часа – обед
14,00 часа – в серията на лесовъдите
16,00 часа – в една група за манифактура
18,00 часа – в една поливаческа група
20,00 часа – на борсата
20,30 часа – вечеря
21,00 часа – забавни посещения
22,00 часа – лягане" [\(103,](#) 146) .

А сега денят на богатия:

„Денят на Мондор през лятото
Сън от 22,30 вечер до 3 часа сутринта
3,30 часа – ставане, подготовка
4,00 часа – обществено ставане, хроника на нощта
4,30 часа – ранна закуска, последвана от трудов парад

39.

5,30 часа – сеанс в ловджийската група
7,00 часа – в риболовната група
8,00 часа – закуска, вестници
9,00 часа – в една група за производство на зеленчуци под навес
10.00 часа – на литургия
10,30 часа – в групата на фазановъдите
11,30 часа – в библиотеката
13,00 часа – обед
14,30 часа – в групата по проветряване на парниците
16,00 часа – в групата на екзотични растения
17,00 часа – в групата по рибовъдство
18,00 часа – закуска на открито
18,30 часа – в групата за отглеждане на мериносови овце
20,00 часа – на борсата
21,00 часа – вечеря, пето ядене
21,30 часа – в двореца за изкуства, балове, спектакли,приеми
22,30 часа – лягане" [\(103,](#) 147) .

Тази хармоничност в дейностите на утопично-хармоничния човек има голямо предимство. Фурие не я пропуска: „Трудовата ревност на хората от хармоничното общество би се превърнала във вредно престараване, ако не бъде често успокоявана чрез почивките, които се налагат от промените на сеансите" .

Дейностите, които извършва човек в рамките на денонощието ден след ден, правят неговия живот и затова в буквалната си конкретност за този човек може би не е толкова важно какво има, какво мисли, какво цени, към какво се стреми, а какви дейности извършва ден след ден и дали неговото имане, мислене, ценности, стремежи се реализират в тези дейности. Едно е индивидът като субектна обективна реалност, друго – неговите дейности като социална реалност. И поради това един и същ индивид е в състояние да извършва различни по своя социален смисъл системи от дейности.

Глава втора

БЕЛЕЖКИ ЗА ИНДИВИДУАЛНАТА ДЕЙНОСТ (2)

1. ПРЕДМЕТЪТ В ДЕЙНОСТТА

Известно е, че безпредметна дейност не съществува. Но предметът, декларативно изразено, не е само обектът на въздействие – предметът е елементът, който гради дейността, нейният атом. Предметът на дейността не е само онова, което желаем да постигнем, а и средствата, които използваме, които се променят в резултат на нея, и техните промени често не са по-малки или незначителни за нас от промените, настъпили в предмета на въздействие. Дейността е полипредметна по своята природа. Затова ще назоваваме **предмет** всичко, което функционира в дейността като относително цялостна единица. Предмет е мотиката, предмет е нивата, предмет е желанието или нуждата тази нива да бъде прекопана. Предмет в дейността, тавтологично казано, е всеки предмет – идеален или физически, осезаем. Именно в този смисъл разбираме дейността като предметна.

Предметът добива социална реалност при включването си в човешката дейност. Двете листа на върха на тополата срещу балкона, на който пиша това, имат дотолкова социологическо битие, доколкото са предмет на дейността по написването на това изречение. Предполагам, че съседите не са им обръщали внимание, така както не съм ги забелязвал и аз, докато не бях принуден да посоча нещо, което обективно съществува, без да е социологически реално. Камъка на пътя „го няма“, докато не преобърне колата.

Независимо от това, че подхожда по друг начин при определянето на предмета, В. Г. Афанасиев изказва твърде важна мисъл за неговата природа, а именно че „предметите като социални феномени не могат да бъдат разбирани сами за себе си извън човешката дейност” .

Тази гносеологическа идея има свой онтологически аналог: не можем да ги разберем вън от дейността, защото те социално съществуват само в дейността. Предмет социално съществува в дейността и затова понятието за него е неотделимо от понятието за неговото „движение” в дейността, т. е. от понятието за отношението му към останалите предмети на дейността и към субекта на дейността. . Съзнателно създадените от човека предмети обективно притежават способността за „движение” в дейност. Естествено е например, че повечето съждения, в които субекти са понятията за тези предмети се отнасят пряко или косвено за дейност и субектът се намира в „движение”, „движи” се в някаква дейност.

Понятието за предмета отразява едновременно и онази активност, която поставя предмета във веригата на човешките дейности. Предметът като обект е „неподвижен”, но попаднал в дейността и станал или не понятие, е вече неотделим от движението.

За по-голяма яснота ще се позовам па коментара на Д. Слобин: „Още един въпрос, възникващ във връзка с граматическите аспекти на хипотезата на Уорф, **е въпросът за принадлежността на думата към определена част на речта** и, така да се каже, за семантическите последствия на една такава принадлежност. Например „топлина” е съществително в индоевропейските езици. Много съществителни означават конкретни предмети. Може би именно поради това в западната наука е имало толкова безплодни опити да се открие субстанцията на топлината от рода на „флогистона” или „топлорода”. Кой знае, възможно е, ако западните учени са говорили на езика хали, където топлината е глагол, те да са започнали разрешаването на този проблем с разработването на по-адекватната кинетична теория, до която в края на краищата и са достигнали”.

И под линия Д. Слобин продължава: В същата връзка могат да се разглеждат много съществителни, използвани от психолозите: „съзнание”, „поведение”, „познание”, „правило” и много други. И в дадения случай нашият речник може да ни обърка, като ни накара безкрайно да търсим психологически или физически същности там, където в действителност е нужно да се стремим да разберем процеса и динамиката, равновесието и нарушаването му и други по-„глаголни” понятия .

Така думата „предмет” свързваме с понятието за движение като нейна смислова характеристика. Камъкът в крайпътната канавка няма социално битие, не е предмет, докато кантонерът не го

забележи и загребе с лопатата – тогава той става предмет. Няма основание да делим предмета от човешкото действие, защото те са неразделни и не съществуват разделени.

Това е особено очебийно при духовната дейност – идеалният предмет копче **не съществува** като **идеален** предмет вън от дейността. Той изниква в нашето съзнание в процеса на мисловната дейност и спрем ли да го „движим“, т. е. да го мислим, изчезва, спира да бъде идеален предмет, което ще рече н социална реалност – превръща се в някаква биологическа следа в мозъка.

Идеалният предмет, който се намира в състояние на аперцепция, съгласно данните на експерименталната психология не добива самостоятелна „единична“ реалност в нашето съзнание – той е свързан асоциативно или в резултат на непосредственото възприятие с други идеални предмети. По същия начин отхвъркналият изпод гумите на колата камък се превръща в предмет в дейността пътуване с кола.

Предметът е обектът, включен в човешка духовна или физическа дейност и той се включва не изолирано, сам за себе си, а по начина, по който има битие вън и независимо от тази дейност, т. е. свързан със света на единичните. Обектът е потенциалният предмет, той е елемент от непознатата и практически неовладяна цялостност на света.

Още в началото сме принудени да подчертаем: предметите са **два типа – материални и идеални**.

Това че материалните обекти съществуват вън и независимо от нашето съзнание, не може да бъде аргумент за твърдението, че материалните предмети имат социално съществуване вън и независимо от човешката дейност. Материалният предмет е обречен на социална гибел, когато напусне сферата на дейността. Ако един материален предмет няма **отношение** към никаква човешка дейност, той социално не съществува. По този начин не съществуват неоткритите съкровища, полезните изкопаеми на неизвестна планета или абсолютната истина. Относителността на времето нямаше социална реалност преди Айнщайн, въпреки че може би има такава природа със самото съществуване на света. Обектът – това е предметът, към който е насочена дейността (в частност познавателна) на човека.

2. СОЦИОЛОГИЧЕСКОТО

ЗНАЧЕНИЕ

Всеки предмет има някакво **значение**, определящо мястото, което заема в конкретната дейност. Неща, които са предмет, притежават и значение.

Предметът добива значение в процеса на дейността, вън от нея той е лишен от социологическо значение, така както няма социологическо битие. Волята за победа на спортиста, която не „участва“ в някаква дейност, да кажем, пътуване с трамвай, както „не съществува“, така и няма характеристиката социологическо значение.

Значението на един предмет характеризира неговото обективно социологическо съществуване независимо дали той е, или не е обективна реалност. Самодивите, без да имат обективна реалност, бяха социологически реални със свое значение за моите дядовци и баби и заемаха определено място в техните горски и полски нощни дейности: къде да минеш, за да не срещнеш самодива, и как да постъпиш, ако срещата стане. Самодивата създаваше ограничения на дейностите в нощното пространство. Тя имаше значение. В същото време златото в пясъка на Огоста нямаше социологическа реалност, защото нито една тяхна и на поколението им дейност не беше свързана с него. То нямаше социологическа реалност, но не може да се каже, че нямаше значение, защото изразът „няма значение“ е признаване на социологическата реалност на обекта – предмет без значение за определена дейност, но съществуващ в нея. Социологическото значение характеризира предмета, а не обекта. Обектът не притежава такава характеристика.

Съдържанието на понятието **социологическо значение** отчасти се покрива със съдържанието на употребяваната в ежедневието дума „значение“. „Това има или няма значение“ означава, че то съществува и заема определено място в материална или духовна човешка дейност.

„Заплатата има голямо значение за мен.“

„За мен няма значение какво ще каже Х за моята работа.“

„По време на командировка четката ми за бръснене има по-голямо значение от автоматичната ни пералня.“

„В речта на министър-председателя беше подчертано значението на най-добрите производственици.“

Иван е човек без значение“ и т. н., и т. н.

В множеството случаи на ежедневна употреба на думата значение се отбелязва особеността на мястото на определен предмет (реален или нереален) в процеса на изпълнението на дадена

дейност. „Иван е човек без значение" констатираме ние, като имаме пред вид неговите качества и възложените му от обществото пълномощия в изпълнението на строго определени дейности, в които вземаме участие и ние. Значението на предмета е някакаво — голямо или малко — в рамките на определена дейност.

Дейността е йерархизирана динамична структура от предмети, където всеки от тях заема място, отговарящо на ролята му в нейното изпълнение. Точно това място е неговото социологическо значение. Затова значението има количествен белег, съдържащ се в изразите "по-голямо", „по-малко" и др. под. По време на път изправността на автомобила има по-голямо значение от вида на обувките ни, който изведнъж добива ново значение, когато слезем на крайпътния ресторант.

Предметът не сменя значението си, когато попада в различни ситуации, а когато е включен в различни дейности и доколкото различните дейности са различни ситуации, дотолкова предметите имат различни значения в различни ситуации. Ситуацията си остава външна на предмета с неговото вътрешно дейностно значение. Водата в ситуацията на пустинята и в ситуацията на пресноводното езеро не се различава в социален смисъл, докато там не се появи човек, който да я постави в отношение към себе си в рамките на някаква дейност. Многократно да се изменя ситуацията при пътуване с автобус, значението на автобусния билет ще си остане едно и също. Достатъчно е обаче автобусният билет да премине от дейността пътуване и дейността разследване причините за транспортна злополука. за да се превърне от платен документ за пътуване в застрахователен документ.

Ситуацията поставя друг важен, но външен акцент върху предмета, от чието разглеждане ние ще се отграничим.

Социологическото значение е участието на вещи, образи, знаци, норми, ценности, на всичко от социалната и природната среда като елементи на определена дейност. В процеса на това участие възниква **отношение** между субекта и предмета. Различието в отношението на субекта към предмета гради йерархията на структурата на дейността, а оттам предметът добива определено значение. Така значението е отношението между субекта на дейността и предмета.

Това отношение е социално обективно, така както е социално обективна самата дейност. Субектът на дейността има отношение към предмета, но то е независимо от произвола му, въпреки че може да го осъзнава. Обувките, които споменахме, имат различни значения в дейностите шофиране на лека кола и посещение на ресторант, но различното значение не зависи от това, дали индивидуалният субект е съгласен или не с различието.

Обективността на значенията е свързана с тяхната социална регламентираност. Идеалният и материалният предмет имат регламентирано значение в определена дейност в дадена социално-културна система. Според римското частно право един правен субект има едновременно право на собственост върху един недвижим имот – той е едновременно собственик и на земята, и на това, което е върху нея (изключение е правото на застойка – суперфиция). Правният субект в случая има общественото пълномощие да регламентира какви значения в какви дейности може да придобие земята, но това не зависи от неговото индивидуално желание. В момента (1977 г.) у нас един АПК раздава земя за лично ползване, като ограничава дейностите, в които тя може да има значение. Този, който я обработва и казва „тя е моя“, няма правото на суперфиция (вилните зони около градовете показват колко се спазва тази забрана), няма правото да включва имота в дейността продажба (масово разпространените продажби чрез договори показват реалността на забраната), той е задължен да обработва земята иначе тя трябва да му се отнеме. Нарушаването на регламента от закони за ползване на земята за лично ползване е свързано с незаконни, но пак приети социални регламенти. Строителството на вили на места за лично ползване например, макар и незаконно, е разпространено.

Използването на земята за лично ползване в значението ѝ на вилно място, макар и да е противозаконно, е социално регламентирано, за което свидетелства и търпимостта на управленческите органи към това ѝ значение. В Михайловград имаше такъв случай. При наличието на стотици (а може би повече от хиляда) вили един гражданин без жилище си построява къща за постоянно живеене. Тя е толкова незаконна, колкото и строителството на вила и размерите ѝ не надхвърлят размерите на много от вилите. Градският съвет обаче разпорежда да се събори с булдозер къщата. Основанията на общината са, че гражданинът си е построил **жилище**, а не **вила**. Такова основание няма законна опора и влиза в разрез с морални норми – излиза, че хората, които имат жилище, могат да имат и вили, а тези, които нямат жилище, не биха могли да използват вилата като жилище. Значенията, в които можеше да бъде използвана земята за лично ползване, се оказваха определени, регламентирани.

Предметът има или няма социологическо значение независимо от конкретния субект на дейността, така както „на самата дреха е безразлично дали ще я носи шивачът или клиентът. И в двата случая тя служи като потребителна стойност“ ([52](#), т. 23, с. 55). По подобен начин предметът, който трябва да присъства естествено като „раздвижен“ в определена дейност съгласно съществуващите в обществото нейни образци, има социологическо значение независимо от това, дали субектът го „използва“, или

не. Волята за победа на спортиста в неговата спортна битка има определено социологическо значение независимо от типа, дали спортистът има, или няма такава воля; знанията, аналитичните или синтетичните способности, експериментаторското умение имат обективно социологическо значение в дейността на учения, независимо дали той притежава тези качества; обективността на значенията на предметите ни кара да ги търсим или изоставяме – изоставяме мотиката и използваме трактора с плугове и това вършим независимо от своите емоции или желания. В българското село тракторът дойде въпреки нежеланието на много селяни да се разделят с кравите и воловете си. Тракторът имаше обективно по-голямо значение за селскостопанските дейности, отколкото древните оръдия на труда (предмети) и той ги измести. Това щеше да бъде извършено, разбира се, по-рано или по-късно независимо от промяната във формата на собственост.

Значението зависи от функцията на предмета в процеса на изпълнението на дейността. Функцията на предмета е социално детерминирана чрез образците на дейността. Образецът определя както функцията на предмета в определена дейност (например книгата в дейността „четене“), така и условията, при които може да се извършва дейността (например неприлично е да се чете по време на общ разговор).

Но значението не е тъждествено с функцията на предмета в дейността, защото то отразява както отношението между субекта и предмета, така и неговата субстанциалност. От друга страна, един предмет, изпълняващ една и съща функция в тъждествени дейности, може да има различно значение – столът от партера и столът от ложата на театъра изпълняват една функция в дейността гледане на театър, но имат различно значение.

В такъв смисъл значението предполага абстракция, при която субектът е „изчистен“, лишен от качества (които са също предмети в дейността), един невъзможен като самостоятелна реалност Аз.

Това е първата страна на двойното Аз, отбелязана от Кант: „Аз като субект на мислене (в логиката), което означава чиста аперцепция (чисто рефлексивно Аз) и за което ние не можем да кажем нищо повече, тъй като това е свършено проста представа“ ([40](#), с. 365).

Значението е абстрактно понятие, което отразява позицията на предмета в едносубектната дейност. Това е онази мисловна

изолирана дейност, където Аз-ът е единен, неделим и в неговата действеност останалите субекти (индивидуални или групови) са само предмети с определени значения. Понятията **социологическо значение** и в следващите точки **вериги на дейността** и **гнезда от значения** се основават на разглеждането на тази абстрактна едносубектна дейност. Така в настоящото разглеждане възприемаме като елементарен обект на анализ в социалната цялостност действащия индивид, като го изолираме от неговото взаимодействие с останалите индивиди, докато той в рамките на тази цялостност може да действа само съвместно с другите индивиди. Надяваме се, че това позволява да бъдат формулирани някои понятия, които ще послужат за по-нататъшния анализ на социалистическата реалност.

Тъй като значението на предмета е неговото отношение към субекта на дейността и макар че това значение е обективно, социологическо, то поставя предмета в антропоцентрична орбита. В такъв смисъл антропоцентризмът, а оттам и субективизмът, има обективна социологическа основа в природата на човешката дейност. Някак лесно се получава подмяна на нещото за нас (предмет със значение) с нещото в себе си (предметът като обект). Лесно, защото предметът, който и да е той, включен в човешката дейност, каквато и да е тя, неизбежно придобива значение, неизбежно се поставя в отношение към субекта.

Социологическото значение има аналог с икономическата категория потребителна стойност. „Дадено нещо – пише Маркс – може да бъде потребителна стойност, без да бъде стойност. Такъв е случаят, когато полезността му за човека не се дължи на труд. Такива са: въздухът, девствената почва, естествените ливади, самораслите гори и т. н.“ ([53](#), т. 23, с. 53). Категорията потребителна стойност обаче не може да бъде използвана вместо социологическо значение, защото носи ограничеността на категориалния апарат на политическата икономия – тя е поставена в отношение към един тип човешка дейност, трудовата, докато социологическите понятия имат отношение, свързани са с интерпретацията на всички видове човешки дейности. Така потребителната стойност е свързана с потребността, а не с **дейностите** по задоволяването на тези потребности.

Значението не може да бъде сравнено с потребителната стойност и защото определен предмет, доколкото е стока, няма потребителната стойност за своя производител, докато същият предмет има социологическо значение в дейността на същия субект.

Значението има физическо битие като вещь, действие или дейност (система от дейности). Ако приемем писмения текст за вещь, така

както това естествено вършим по отношение на пътните знаци, то благодарение на вещите, и то предимно на тези, които не съдържат знаци (всяка от които е и някакъв „знак“ на социологическо значение), можем да разкрием значенията на едно общество. С това се занимава археологията. Една амфора от Несебър, намерена в Пловдив, „говори“ за съществуването на една дейност на размяна между двата града в определен исторически период. Дотолкова, доколкото е знак, обаче вещта не е носител на социологическо значение, защото, първо: тя може да бъде знак и за животното (например електрическата крушка в опитите на Павлов), и за машината (например вратата на гаража ми се отваря само при особено положение на чистачките на колата ми) и, второ: вещта може да има значение, без да бъде знак – лимонът, който ям, има социологическо значение за дейността хранене, но той не е знак.

Значението на даден предмет може да има битие, несвързано със знака – безусловните реакции, които могат да бъдат и дейност, дават достатъчно примери в това отношение.

е на субекта на дейността е характеристика на човешката дейност, то е спецификата на нейното осъществяване и в този смисъл можем да търсим връзката между социологическото значение и културата, която е „явление ... не друго освен специфично характерния за хората начин на дейност и обективирания в различните продукти резултат от тази дейност“ ([51](#), с. 11).

Терминът „значение“ служи като знак на понятие, което се изучава от лингвистиката, семиотиката, логиката и други науки, където отношението значение–знак характеризира изследователските търсения и резултати. **Социологическото значение** на обекта е различно от аналогията с **предметното и смисловото** значение на знака (вж. [16](#), с. 23 п сл.), защото социологическото значение има свое количество – един предмет има по-голямо значение от друг предмет в рамките на една дейност, а този, който „няма“ значение, има значението „няма значение“. Знакът винаги има смислово значение, което е качествено различно за различните знаци, а предметното му значение не може да бъде по-голямо или по-малко; смисловото му значение пък е свързано с разбирането.

За терзията иглата имаше голямо значение, това значение се променяше с развитието на дейността по изготвянето на дрехи и точно изменението на това значение или неговата темпорално ограничена устойчивост е обект на изследване на социолога. Отношението между думата „игла“ и предмета игла, дали тя е знак със значение или знак, придобиващ значение при включване в езикови структури, е въпрос, който не интересува социолога.

Това важи и в случая, когато връзката между предмета и думата се смята за основна в разбирането на значението, защото социологът не се интересува от значението на думата (името, знака, термина и т. н.), а от значението на предмета в отношението му към субекта. Разбира се, възможно е и сигурно ще бъде перспективно разглеждането на отношенията между различните значения. (За значението в изследванията на езика виж напр. „Принципът и методът семантических исследований“, М., 1976).

Необходимо е да споменем разликата между психично и социологическо значение, която е твърде съществена, и за това могат да се посочат многобройни факти.

Магазинерът Х **знае**, че не трябва да мами гражданите, но за него тази норма няма **психично значение**, тогава се намесва съдът на основата на **социологическото значение** на предмета „измама“. Табелата „Не газите тревата!“ съдържа една норма за нашето поведение в парка, но тези, които я погазват, са толкова много, че са направили пътеки по зелените площи.

Една ценност може да няма психично значение. Индивидуалният случай е музикалният инвалид, който много добре **знае**, че симфониите на Бетховен са изключителни ценности в човешката култура, но в нито една негова дейност те нямат такова психическо значение. Ако от него обаче зависи техническата организация на един концерт с изпълнение на Бетховенови произведения, в неговата дейност тези предмети ще имат обективното си социологическо значение.

3. ДВЕТЕ ВЕРИГИ НА ЕДНОСУБЕКТНАТА ДЕЙНОСТ

Вземах за пример дейността, която е най-близко до мен — „писане за социологическото значение“. Какво е необходимо за нейното извършване: чисти листове; маса; стол; купчина книги, свързани с предмета на дейността ми; един балкон, на който седа и пиша; самота.

Всеки от тези предмети има своето значение за **дейността ми**, което не зависи от психичното ми отношение към тях. Сега най-важното е да имам самота, въпреки че не обичам самотата. Изисква я дейността ми — това е предметът с най-голямо значение в момента. Следва балконът (на този балкон е неудобно да се пише) — следва той, защото, ако се преместя в стаята, ще загубя нещо от самотата си, а и не бива да пуша, за да не

вредя на децата. По значение после бих поставил масата, стола и чистите листове, тъй като едва ли бих намерил сили за дейността си, ако седна на пода и пиша на коляно, например върху цветна амбалажна хартия. Химикалката, към която съм привързан, мога да сменя с перодръжка, което вече и направих. Купчината книги в момента няма да използвам и мисля, че за днес не ще прибягна до техните услуги.

Очевидно когато подреждаме значенията на предметите в извършваната дейност: химикалка, чисти листове, маса и стол, купчини книги, балкон, самота, изпускаме твърде съществени предмети: субекта на дейността, целта, идеите, които „раздвижвам“ в моята дейност. Не ги споменахме, но те се намесват – преди месец не пуших и можех спокойно да се усамотя в стаята и тогава балконът с неговото пране нямаше значение за дейността ми. Балконът придобива значение поради качествата на субекта на дейността, но придобитото му значение е резултат на една извършвана дейност.

Но макар и да вземем пред вид субекта на дейността и неговите духовни предмети, още не сме ги разделили от **физическата верига** значения на дейността: химикалка, листове, маса, стол, балкон. Като запазваме същата верига физически значения, можем да извършваме по същество друга дейност – това например беше изработването на първия вариант на този текст, който няма почти нищо общо с този. Използвайки тези физически предмети, лирическият герой в социологическата ми проза може да създаде трактат по математика или екология, да напише статия за съвременното семейство или писмо до свой близък. За да извърша дейността, която в момента извършвам, използвам и верига от **идеални предмети със значения** – понятието за човешка дейност, проблема за емпиричното изследване на дейността, обсъжданията, провеждани в секцията по социология на науката при изследването „Бюджет на времето на научния работник“, разменените идеи на семинара на Института по социология, знанията за значението в логиката, семиотиката и езикознанието, желанието ми да представя тази работа завършена, и т. н.

Веригата от идеални предмети отличава или отъждествява дейности, които бихме нарекли физически. Например бране на грозде. Достатъчно е да си представим, че един си бере грозде в своето, а друг – в чуждото лозе, за да различим две отличаващи се по съдържание дейности, извършвани с едни и същи физически предмети. Тяхната отлика идва от различните вериги идеални значения, които съществуват в дейностите на двамата гроздоберачи: те използват различни морални и идеално правни средства, за да си напълнят кошниците.

Двуверижната раздвоеност на дейността се проявява във всяка човешка дейност, включително и в речевата. Физическата верига се състои от знаците като физически предмети, идеалната – от психичното съдържание (за нашия текст няма смисъл разграничението между психично и съзнателно) на тези знаци. Така можем да допуснем, че ако покажем знака „N“ на група българи и ги запитаем какво означава, болшинството от тях ще отговорят, че това е недописан „№“ или обърнато „И“, докато ако същия знак покажем на група хора, пишещи на латиница, за тях това ще бъде знакът на звука „н“. В случая една и съща материална конфигурация „N“ е придружена от различно психично съдържание. Знакът и разбирането му (идеалното) са нестрого свързани, иначе ние винаги щяхме да се разбираме помежду си или никога не бихме могли да се разберем.

Знакът може да има различни значения независимо от знаковата ситуация. Ще използваме пример по аналогия на Котарбински: стрелките на часовника показват шест часа вечер и сутрин, но значението на еднакво поставените стрелки е различно.

Ю. Д. Дешериев пише: „Подобно на съвременното дете, което включва думата в структурата на вещта (в началния период от развитието на речта), първобитният човек е възприемал социализирания звук или звуковия комплекс като „свойство на предмета на мисълта“ ([26](#), с. 43). Тази изначална ситуация, когато звукът е свойство, е следвана от момента, когато звукът става отношение – става съотносим към различни пред-

53.

мети. Съществуването на звука-отношение само за себе си е, от една страна, обединение на предмета с други предмети (установяване на общи признаци), а, от друга, „разбиване“, „разчленяване“ на предмета – той става неединен в себе си и повече единен с други предмети. Думата „човек“ прави X повече подобен на всички простосмъртни и по-малко приличащ на себе си – примерно X е римлянин – робовладелец от I век, убит като християнин, канонизиран като мъченик от църквата.

Звуковият комплекс-отношение свързва в едно група предмети. Затова изпълнява и комуникативна функция – да свързва субекти. Един резултат от симетрията между предмета и субекта (вж. началото на глава V).

„Всяко устно съобщение има външна страна (звучене) и вътрешна (смисъл) – пише Й. Фридрих. – Писмените съобщения също включват тези две страни, но отношенията между тях са по-

сложни. Повечето от съвременните писмености предават само **звученето: смисълът** не е специално изразен, а читателят го извлича от звученето. Това е просто, ако пишещият и четящият принадлежат към един езиков колектив. Ако това не е така, за да разбере съобщението, четящият трябва да научи чуждия език. В противоположност на нашите писмености примитивните писмености се стремят да изразят именно **смисъла** на съобщението, като игнорират в повечето случаи звученето. Една от важните задачи на историците на писмеността е да установят как писмото, предаващо само смисъла, се е превърнало постепенно в **звукovo писмо**" ([102](#), с. 30–31).

Освен признанието за безспорното „вътрешно“ и „външно“ в речта Й. Фридрих обръща внимание върху еволюцията в отличаването на вътрешно и външно. Отначало те са били неотделими: „Това даже е било изобщо не писменост, а нещо, което я предхожда, писмо-живопис: съобщението, предназначено за предаване, е имало вид на рисунка. Отделният знак не е съответствал нито на буквата, нито на сричката, нито на думата, а е предавал мисъл, която може да се изкаже с цяла фраза" ([102](#), с. 31). По всяка вероятност в историческото развитие на човека всички дейности са извървели подобен път – действието е било директна изјава на „смисъла“, на целта, която си е поставил индивидът, и по този начин дейността е имала „идеографски“ характер: индивидът е „заявявал“ какво ще вземе или промени от средата по директен начин. Ловува или събира плодове – той „казва“ какво върши. В настоящия момент разделението между „вътрешно“ и „външно“ на

54.

дейността е силно развито: извършват се физически тъждествени дейности, които по същество са различни.

Двойствената природа на човешката дейност – съществуването на идеална и физическа верига от значения – е отбелязана в „Капиталът“: когато се говори за разликата между архитекта и пчелата, архитектът има в главата си идеалния предмет на своя бъдещ резултат, докато пчелата „работи“ без него. Съществуването на идеалната верига от значения наред с физическата и тяхната относителна самостоятелност са отлика не само на трудовата дейност, но и на всяка друга човешка дейност.

Относителната независимост на идеалната верига от значения (или мисленето, волята, чувствата) от физическата е отбелязана в психологията: „Между изходните условия и практическото изпълнение на действията сега се включват все по-

продължителните цели на вътрешните процеси на мисленото съпоставяне, анализа и т. н., които накрая придобиват относителна самостоятелност и способност да се отделят от практическата дейност" ([47](#), с. 40). А. Н. Леонтиев продължава по-нататък, като свързва отделянето на (според приетата тук терминология) относителната независимост на идеалната и физическата верига от значения с разделението на труда.

Наистина в относителната независимост на двете вериги на дейността е скрит механизмът на диференциацията на човешките дейности и изказаната мимоходом от Маркс фраза за разликата между архитекта и пчелата съдържа повече евристичност, отколкото образност.

Моята дейност възпламенява две вериги от значения – веригата на значенията на физическите предмети и веригата на значенията на идеалните предмети. Между двете вериги няма строго определена връзка. Колкото и да се анализира химикалката, няма да може да се разбере дали с нея ще напиша донос, научно произведение или глупаво есе. Тя е „безразлична“ към своето използване. Колкото и да се анализира който и да е вече напечатан текст, няма да се разбере дали е писан с химикалка, перодръжка или на пишеща машина. Тази **несводимост на двете вериги от значения** (идеалната и физическата) в процеса на извършването на дейността е в основата на разделението на труда. Намираме за необходимо да повторим и подчертаем това. За илюстрация ще използваме едно културноисторически късно разделение на трудовите дейности: „Ясно е, че теорията на информацията е могла да възникне чак след като съобщенията са получили не по-малка материалност, отколкото която и да е друга стока за потребление –

55.

пише Абраам Мол. – Преломният момент в дадения случай е материализацията на звуковите съобщения – появата на средства за звукозапис, показали възможност за овеществяване на предметите от духовния свят и в същото време за отделяне на „знака“ от „значението“. Инженерът на радиостанцията отговаря за опаковането на думите във висококачествени електромагнитни вълни, разпространяващи се в световното пространство, попълва фонотеката със словесни и музикални текстове, продава, купува, наема продуктите на интелектуалното и художественото творчество, измерими в минути на звучене. За да не повреди тази скъпо струваща стока, той изпълнява работата си с голяма акуратност, като спазва старателно разработени технически условия, но самото съдържание на съобщението него съвсем **не го**

интересува. Не е чудно, че в края на краищата той започва да гледа на такива съобщения като на материални обекти, върху които могат да се правят статистически разчети, на които могат да се измерват габаритите, да се оценява надеждността и т. н. Знаците, от които са съставени съобщенията, също ще придобият в неговите очи свойства на материални обекти, когато той открие, че по акустични причини е по-сложно да се предава или съхранява в записа например звукът „с“, отколкото звукът „а“, музиката – отколкото речта, симфонията – отколкото цигулковото соло и др. под." ([56](#), с. 131).

Всяка от двете вериги значения в извършването на дейността може да стане начало на друга дейност, която отново ще носи в себе си своята неопределено свързана двуверижност. Преди двайсет и пет години в родното ми селище ходехме да гледаме кино в един принадлежащ на читалището „хамбар“, където седяхме на обикновени дървени столове и надничяхме между раменете на тези, които седяха пред нас, за да следим действието. Филмът беше прекъсван при сменяне на лентата, а след прожекцията навиваха на руло бялото платно на екрана, за да не се цапа. По-късно заковаха столовете с летви и ние спряхме да се местим с тях по време на прожекцията. След това „хамбарът“ беше ремонтиран, повдигнат с още един етаж, а столовете – сменени с дълги редици от повдигащи се седалки. Сега киното си има собствен салон, редиците от меки кресла са разположени стъпаловидно, подът е с мокет и може би скоро ще има климатична инсталация, а ако вече има, тя ще проработи. Смени се, разви се веригата от физически значения на нашата дейност „ходене на кино“. Тя беше обект на дейност на строители, архитекти, създатели на кинотехника, а всеки от

56.

тях е действал, възпламенявайки идеална и физическа верига от значения.

Тогава, преди двайсет и пет години, гледахме „Калин Орела“, сега гледаме „Преброяване на дивите зайци“; гледахме „Кубанските казаци“, сега – „Андрей Рубльов“, „Кръстникът“ и „Кабаре“. Промени се веригата от идеални значения при дейността „ходене на кино“ и това стана благодарение на дейността на хиляди хора не само на киноизкуството, които създадоха нови виждания за света, създадоха друга снимачна и монтажна техника, и всеки от тези хиляди е възпламенявал идеалната и физическата верига от значения в своята дейност.

Тази несвързаност между двете вериги значения дава възможност на човека да диференцира дейността си, да я усложнява и развива. Ако с тази химикалка може да се пише само този текст, ако между нея и идеалния предмет, който ме вълнува, има неразкъсваема връзка, трябваше Аз да съм я създал, Аз да съм създал хартията, масата и столовете, трябваше Аз да съм създал и идеалните предмети. Аз нямаше да мога да създам това и сега, вместо да седя на балкона и прането да ми капе във врата, щях да лежа на някоя поляна със стадото хоминиди, ровейки с клечка хранителните луковици на дивото кокиче.

Щом като една група физически предмети може да бъде поставена във физически вериги на идеално различаващи се дейности, това означава, че материалното (вещното) разнообразие на света, който ни заобикаля, и възможността да ползваме тези вещи в своите дейности определят широтата, обсега на нашата мисловност. Вероятно е човекът, който има повече вещи в дома си или на обществено достъпното място, да мисли по-широко, по повече проблеми, да има по-богат душевен свят. Тук ограничението е, че той трябва **да използва** в циклите на своята жизненост тези предмети. И ето поставени сме пред две твърде познати ситуации: 1. Борбата за необходимата вещь или вещта на богатството е желание и за по-голям духовен уют, за духовно пространство (леката кола премахва ограничения не само в използването на времето и придвижването в пространството, но и дава по-големи възможности в преодоляването на психични бариери; повечето квадратни метри в новото жилище дават по-големи възможности за използване на вещите от бита (елиминираме останалото), което само за себе си прави човека с по-богати интелектуални възможности). 2. Стремещт към повече вещи става самоцелен стремеж, когато те не се включват във вериги на човешки дейности – това

57.

е свидетелство за духовна ограниченост, която може да бъде наречена и еснафство.

Двете вериги значения на дейността – физическата и идеалната – са относително независими, **но винаги свързани в субекта: осъществявайки дейността, субектът осъществява и тяхната връзка.**

Отношението между идеална и физическа верига в процеса на социализация на личността има някои особености, които могат да бъдат открити във въображаемата ситуация, описана от А. Пиерон: ако нашата планета бъде постигната от катастрофа, в

която остават живи само малките деца, а всички възрастни поколения загинат, човешкият род ще продължи да съществува биологически, но историческият процес ще бъде прекъснат – съкровищниците на културата, машините, книгите ще имат физическо съществуване, но няма да бъдат духовни реалности. Движението на историята става невъзможно без активното предаване на постиженията на човешката култура, без възпитание на новите поколения.

Детето трябва да бъде включено в двуверижната дейност на възрастните като физически предмет до момента, в който ще има възможност самостоятелно да построява двете вериги, за да добият вещите своя културен смисъл (виж гл. [IV, 1](#)).

Смятаме, че на равнището на хипотеза, и така на едро казано, бихме могли да твърдим, че обществото е сложно образувание, получено в резултат на двуверижната природа на индивидуалната или груповата човешка дейност.

Възниква въпросът за връзката между предметите. В природата два предмета имат връзка помежду си тогава, когато си взаимодействат – същия характер има и връзката между предметите в човешката дейност. Но в природата два предмета могат да си взаимодействат, т. е. да бъдат свързани, при наличието на еднакви темпорални и пространствени параметри и при физическа, химическа или биологическа съотнесимост. За човешката дейност посочените ограничения на връзката между предметите са „големи“. Човек свързва в дейността си предметите, като преодолява пространствено-темпоралните им граници и използва възможностите за физическо, химическо или биологическо съотнасяне, създавайки между тях отношения, които не съществуват в природата. Посредством своята дейност човекът създава своя природа, която съществува като „продължение“ на несъзнателната природа и се вплита или влиза в конфликт с нея. Освен това човекът осъществява една качествено нова връзка между предметите –

идеалната. Боевете при Шипка, станали преди 100 години, се превръщат в предмет на дейност на стотици хиляди хора – връзката между този предмет (боевете на Шипка) и предметите на дейността „участие в тържествата на Шипка“ има идеален характер. Посредством идеалните предмети човек свързва в дейността си предмети, които са обективно несъотнесими.

Двойственият характер на отделната човешка дейност определя развитието на цели социални сфери. Да вземем за пример науката и понятието за научна институционализация.

Институционализацията е двойствен процес: „Доколкото институционализацията на науката винаги е **социална** институционализация (в широкия смисъл), правомерно би било професионалната или собствено-социалната институционализация (онази, която някои автори наричат именно социална, за разлика от познавателната) да бъде наричана например извънпознавателна — пише Нико Яхиел — ... и познавателната институционализация на науката е предмет на социологическо изследване, защото тя в определена форма обхваща именно **социалните** отношения и взаимоотношения между учените и групите учени — отношения и взаимоотношения, проявявани в процеса на научното познание. Нещо повече, познавателната институционализация има примат, тъй като собствено-социалната или професионалната институционализация е само условие (макар и необходимо) за осъществяване на процеса на научното познание, а оттук и на самата познавателна институционализация в науката" ([115](#), с. 279).

На основата на отделната научна дейност, която представлява единство на неопределено свързани вериги от идеални и физически значения, възниква като от зародиш науката, която носи в себе си несвързаните помежду си познавателни и организационно-технически институционализации. Научните институти на Българската академия на науките имат една и съща организационна структура (тъждество на част от физическите предмети), но те осъществяват различни дейности — в химията и биологията, във физиката и философията, в изкуствознанието и математиката. Секциите на Института по социология (него познаваме най-добре) имат една и съща структура, използват едни и същи организационни и технически средства в своята дейност, но работят с различаващ се концептуален апарат, създават различни продукти в различните отрасли на социологическото познание — социология на науката, социология на семейството, социология на индустриалното пред-

приятие и т. н. Институционализацията на науката е процес, възникнал на основата на двуверижната човешка дейност, при който се извършва формиране на идеални и физически гнезда от значения, което (както всяко гнездо от значения, така и това в науката) няма предел на своето развитие: „В реалното развитие на която и да било наука или неин клон — пише Нико Яхиел — не

може да съществува пълна, абсолютна институционализация" ([115](#), с. 280).

4. ГНЕЗДА ОТ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ЗНАЧЕНИЯ

Значението се променя с времето. Особено очевидни и бързи са тези промени в политическото съзнание, където почти всеки предмет, свързан с политическата структура, мени значението си. Менят се значенията и на „неполитическите“ предмети. „Повечето минерални извори са лековити и се използват против разни болести — пише един учебник за войника от 1928 г. — Водата на някои извори е тъй гореща, че пътниците си варят в нея яйца" ([78](#), 269). Тогава това съобщение е определяло значенията на предметите в една дейност — горещ извор, пътници, които знаят за него и очакват своето развлечение, като си сварят яйца във вода, която не са запрявали (поне в нашата етнокултура със сурови яйца не се тръгва на път, а на пазар). Социално-културната особеност на тази дейност на читателите от 1928 г., наречени „войници-граждани“, личи от значенията, които са им съобщавани.

Разкриването, осъзнаването на социологическото значение може да бъде занятие. Литературният критик се стреми да открие значението на литературната творба за такава сфера на човешката дейност като художествената култура или политиката. С подобна дейност се занимава кинокритикът, театроведът, музиковедът, изкуствоведът. Дейността „откриване на значения“ е с голямо значение. С нея се занимава съдът. Откриването на значенията е регулативна дейност, защото значението на предметите има социологически обективен характер.

Идеалният и физическият предмет имат много **значения** в дейностите. Няма такъв предмет, който човекът да използва в една дейност и да не го използва в друга, като му приписва поне две значения в рамките на една културна система. В този смисъл всеки предмет е многозначен.

В първа книга на „Държавата“ Платон пише:

60.

„— Какво? Лечебното изкуство ще бъде ли наука за заплатите, ако някой получава заплата, понеже лекува?

— Не — отговори той.“

Платон използва като общоприето разбиране несводимостта на значението на един предмет в една дейност към другото му значение в друга дейност. Може би той пръв използва промяната на значението на предметите като аргумент в своите разсъждения.

Има и други. Например: „Едно забележително събитие може да бъде поместено в летописите на всеобщата история, в историята на страната, където е станало, и в историята на живота на някой човек, който е бил свързан с него – пише Лайбниц. – И ако предположим, че се касае за някое хубаво морално предписание, за някоя военна хитрост или за някое откритие от полза за изкуствата, които служат за удобствата в живота или за здравето на човека, същото това събитие ще бъде отнесено с полза към съответната наука или изкуство и дори за него може да се спомене на две места в тази наука: в историята на дисциплината, за да се разкаже за нейния действителен прогрес, а също и в частта, съдържаща практически предписания, за да се подкрепят и обяснят чрез примери“ ([43](#), с. 688-689).

Това движение на предмета, смяната на неговото значение Маркс разглежда от икономически аспект в раздел III на том I от „Капиталът“: „И така -- пише той – дали една потребителна стойност се явява като суров материал, като средство на труда или като продукт – това зависи напълно от нейната определена функция в трудовия процес, от мястото, което тя заема в него, и с промяната на това място се изменят и нейните определения“ ([53](#), т. 23, с. 194). Предметът може да мени своето лице в зависимост от дейностите, в които участва.

Липсата на връзка между значенията на отделния предмет с разглеждана от Маркс: „За предача вретеното е само средство, с което той преде, а ленът е само предметът, който той преде. Наистина никой не може да преде без материал за предене и без вретено. Затова наличността на тези продукти е предпоставка още при започване на преденето. **Но за самия процес на преденето е също така безразлично, че ленът и вретеното са продукти на минал труд, както и за акта на храненето е безразлично, че хлябът е продукт на миналия труд на селянина, мелничаря, хлебаря и т. н. Обратно. Ако в процеса на труда средствата за производство проявяват своя характер на продукти на минал труд, те правят това само с**

недостатъците си. Ножът, който не реже, преждата, която постоянно се къса, и т. н. живо напомнят за ножаря А и предача В" (53, т. 23, с. 195- к. м. - П. С.).

Тук Маркс наред с другото обръща внимание на една особеност на предмета – предметът може и да не придобие ново значение, несвързано с предишното му, при положение, че не е имал **обективното си значение в предишната дейност**. Ако ножарят А е придал на предмета нож социологическото му значение в дейността „производство на ножове“, то ще има възможност ножът да придобие значение и в дейността „рязане“. Социологическото значение на един предмет в една дейност гарантира друго социологическо значение в друга дейност.

Благодарение на тази възможност на елементите на дейността да се превъплъщават, да добиват различни значения, като си остават такива, каквито са, човешките дейности стават неразделими една от друга, превръщат се в системата общество, на която можем да търсим системообразуващи елементи.

Един предмет има много значения, които обикновено са конкурентни едно на друго, но не са редки случаите, когато от **групата значения** на този предмет се откроява доминиращото значение. На основата на доминиращото значение престъпникът бива осъден за своето деяние, плъхът бива обявен за вреден, вълкът попада под закрилата на законите за защита на природата, Джокондата „пътува“ до САЩ, Япония и СССР, а хитлеристите устройват аутодафе на Марксовите книги.

През месец септември 1976 г. в едно село от Видински окръг имаше публичен процес. Подсъдими бяха двама младежи. Единият от тях се обвиняваше в кражба на чувал син камък от склада на ТКЗС. Младежът беше извършил това. Прокурорката казваше: „Извършена е умишлена, добре организирана кражба на обществено имущество.“ Адвокатът не отричаше, но твърдеше: „На пазара няма син камък. В складовете на ТКЗС има запаси за няколко години. Кражбата е спасила реколтата от лозя за лично ползване. Благодарение на тази кражба народното стопанство е получило тонове грозде.“

Кой е прав? **Истините** не са много, те не си противоречат, няма формалнологически противоречия – има **множество значения** на предметите. В това множество трябва да търсим случаите, когато при цялостното разглеждане на предмета поради несвързаността на неговите значения отделна характе-

ристика може да играе ролята на централна характеристика, което довежда до изкривена представа за самия предмет. Такава теоретическа опасност има например при изучаването на човека: „Хипертрофията на вътрешните, субективните аспекти на човешката жизнена дейност – субективизацията на същността – води до идеалистическите ѝ интерпретации, до представите за човека като изолиран от света индивид.“ – пише Л. П. Буюева. Изхода от такава опасност тя вижда в системния анализ: „Принципите на системния анализ предполагат, че всеки елемент от системата се описва, като непременно се отчита неговото място в нея, йерархичността на изграждането, наличието на подсистеми. Изследването на системния обект се провежда, като се отчитат условията на неговото съществуване и развитие. Свойствата на цялото са обусловени от свойствата на елементите, а свойствата на елементите – от характеристиките на цялото и т. н.“ ([12](#), с. 34–35).

Значенията на един предмет са множество, а всяко значение е елемент в **гнездо от значения**.

Гнездото от значения е специфична социална позиция, от гледна точка на която може да се направи вътрешно обосновано описание на явленията в природата и обществото. Разбира се, гнездото от значения не е само това.

Гнездо от значения е физиката. Светът може да бъде описан като физическа реалност. Гнездо от значения е семейството – всичко в обществото може да се разгледа от тази позиция. На гнездо от значения се развива противопожарната охрана – в противопожарен аспект може да се осветли всичко, създавано от човека.

Гнездо от значения представлява например Законът за движението по пътищата. Член 172 от Правилника за прилагане на закона за движението по пътищата гласи: „Водачът на мотоциклет или мотопед и лицата, които пътуват с него, са длъжни при движение да поставят на главата си закопчана защитна каска по образец“. В този член е определено значението на „каска по образец“ в дейността „пътуване с мотоциклет или мотопед“. Това е нейното значение в това гнездо от значения (значения в дейностите, свързани с движението по пътищата), но същата каска има друго значение в търговската мрежа, на закачалката у дома или в предприятието, където е произведена. Едното ѝ значение не е логически свързано с другото, а значенията от Правилника за уличното движение не са значения на политическата икономика или медицината. Там „каска по образец“ може да бъде предмет в дей-

ност, но с друго значение, ще бъде свързана с друго гнездо от значения.

Като гнездо от значения можем да представим карането на велосипед – от позицията на велосипедиста може да преценим съвременната индустрия, космическите полети или живописиста. Не си заслужава да извършваме тази преценка, но си заслужава да отбележим, че въвн от гнездото от значения светът не може да бъде описан, а гнездото от значения е особен аспект на дейността.

Нашият възглед върху света, какъвто и да е този възглед, има дейностна основа! Възгледът може да се разгледа като дейност.

Гнездата от значения, в които участвуват значенията на един предмет, сами имат значение, което значение е елемент на гнезда от други значения и т. н., и т. н., докато се стигне до онази категория, която назоваваме **култура**. И тъй като културата е също предмет на човешка дейност, то тя също има много значения.

Като пример за възникване на ново значение на основата на съществуващи значения може да се посочи ергономията, така както за нея е разказано в една популярна книга ([85](#), с. 5-14).

Отношението човек – труд е било изучавано от различни научни дисциплини: хигиена, физиология, психология, инженерна психология, антропометрия, производствена естетика. При техните изучавания се е получавал „едномерен модел на трудовата дейност“, който е характерен с това, че е отразявал „влиянието на техническите параметри на машината и средата върху определени функции на организма в процеса на труда без връзка с останалите“.

„Естествено е – пишат авторите, – че в случая в понятието едномерност се включват реално множество променливи величини (папр. хигиенният фактор включва микроклимата, шума, вибрациите, токсичните вещества, осветлението и пр.)“ ([85](#), с. 10). Едномерността се разглежда от тях като една група от значения.

На основата на тези групи значения възниква ергономията, която не е „нещо свършено ново“. Тя „преодолява бариерата“ между отделните науки и „върви по пътя на сближаването и премахването на границите и интегрирането на отделните-науки за труда“ ([85](#), с. 10). Но възникването на новото „ергономично“ значение не е едноетапен процес. Отначало възниква корективната ергономия, която е „всестранно изучаване на

трудова дейност на човека и условията на нейното протичане, при което обаче всички страни и условия се разглеждат независимо едно от друго" ([85](#), с. 11).

„Корективната ергономия“ обаче предизвиква някои усложнения, защото (вече според нас) тя не е предмет с изяснено значение. Затрудненията са в това, че „при взаимното влияние на различните фактори на труда не може да се предвиди крайният резултат от простото сумиране на критериите на отделните науки, вследствие на което проектираната система на трудова дейност на човека може да се окаже недостатъчно ефективна или пък в несъответствие с психофизиологическите възможности на човека“ ([85](#), с. 12).

На следващия етап „ергономичното значение“ има ново развитие в „проективната ергономия“ вече като „наука за Оптималния многофакторен синтез на системите „човек – машина“, „човек – трудов процес“, т. е. като наука за многостранно, комплексно и цялостно изучаване на трудовата дейност и на човека“ ([85](#), с. 13). Това е същинската ергономия и „нейното значение“ не подменя значенията, давани от хигиената, физиологията, психологията и т. н. По този повод авторите цитират един виден ергоном: „Преходът от частните критерии към по-общите рязко изменя предмета, задачите, областта и методите на изследване. От това обаче не следва, че ергономията може да замени другите науки за труда, подробно и дълбоко изучаващи отделните му страни и фактори“ ([85](#), с. 14).

Предмети, които поради своята природа са системен предмет в човешки индивидуални или групови дейности, могат да послужат като системообразуващ елемент за развитието на **гнезда от социологически значения**. Когато става дума за материални предмети, значенията се материализират в системите на занятието или индустрията. Така каменните въглища като системен предмет в човешки дейности са основата, около която се формира цяла промишленост. Когато системен предмет на дейността са духовни явления, например **понятието** каменни въглища, то около това понятие възниква гнездо от идеални значения-понятия, които формират една научна дисциплина, заета с изследването на каменните въглища.

Практическата (материалната) дейност, в която се включва един предмет, изработва гнездо от значения, което по принцип е различно от гнездото значения, свързано с интелектуалната (духовната) дейност, в която се включва понятието за същия

предмет. Затова мостът между наука и практика може да бъде поставен само при определено равнище на практическото гнез-

65.

до от значения, от една страна, и идеалното гнездо от значения, от друга.

Съществуването на гнезда от значения е свързано със съществуващото разделение на труда. Обикновено един индивид упражнява дейности, като използва значения не от всички гнезда – той е или физик, или математик, или стругар, или съпруг, или баща, или няколко неща едновременно и трудовите дейности, които извършва при изпълнението на тези роли, са свързани с ограничен брой гнезда от значения. Разделението на труда е обусловено и от съществуването на различни гнезда от значения, затова премахването на разделения на труда с проблем, който ще бъде исторически решен не само при промяната на формата на собственост, не само при развитието на средствата за производство, но при цялостното социално-културно развитие на обществото. Развитие, при което гнездата от значения ще имат едно обобщено гнездо от значения. Фактът, че в ерата на дивачеството човекът е „разполагал“ с едно обобщено гнездо от значения, което се доказва от етнографите при описване на културата на примитивните племена, дава диалектическо основание да се предполага, че в бъдещото развитие на цивилизацията с възможно да възникне едно ново, изключително високоразвито обобщено гнездо от значения. Тогава ще може да се говори за премахването на разделения на труда.

5. ЗА ГРАНИЦИТЕ НА ДЕЙНОСТТА

Във връзка с изложеното дотук можем да поставим въпроса за определянето на границите на дейността. Такова определяне е възможно на основата на значението и веригите от значения. Една дейност започва тогава, когато определени идеални и материални предмети образуват определени вериги от значения, и се прекъсва или завършва при прекъсването на тези вериги от значения.

Извършвам дейността пътуване с кола. В момента на потеглянето на колата поставям в определено отношение себе си като субект и физическия предмет – колата – чрез физическите действия, които извършвам; установявам определена верига от физически значения, в които се включват колата, пътят, другите превозни

средства, пешеходците, пресичащите пътя животни, автоконтрольорите и т. н. Заедно с това възпламенявам и идеална верига от значения – целта на пътуването ми, знанията ми на правилника за уличното движение, знанията ми за

66.

особеностите на маршрута и за нрава на автоконтрольорите и т. н. Спирам на бензиностанция да заредя колата. Зареждането с гориво е вече друга дейност, защото придобиват битие нови вериги от значения: физическата симбиоза между мен и колата е разкъсана, тя е машина, която харчи много гориво (има ново значение за мене), аз – купувач, който извършва необходимите физически действия по покупката: прекарване на колата до колонката за бензин, отвиване на капачката на резервоара, изваждане на парите, плащане и т. н. Заедно с това възпламенявам верига от идеални значения – знанията ми за цената на бензина, отношението ми към тази цена, разговора с продавача, преценката колко гориво ми е необходимо и т. н. Сядам зад волана и отново продължавам прекъснатата дейност на пътуването. Пукам гума. Започвам нова дейност – съществуват други вериги от значения: колата има друго значение, значение придобиват резервната ми гума и крикът, извършвам други физически действия; добиват значение знанията ми за това как се сменя гума, къде трябва да спря, за да я сменя, защо не мога да продължа с пукнатата гума и т. н. Когато пристигам в крайния пункт на своето пътуване, аз завършвам дейността пътуване с кола, която съм прекъсвал на два пъти, защото, макар и да участваха едни и същи предмети, те придобиваха нови значения в нови вериги от значения.

Дейността не е едноактен, непрекъснат процес. Тя може да продължи дълго време, като в периодите на нейното прекъсване се извършват други дейности и затова смяната на една дейност с друга може да не означава нейния край. Получаваме една верига от дейности, която се осъществява в рамките на цикличността в човешкото съществуване. В тази верига има доминиращи дейности, спрямо които останалите изпълняват служебни, обслужващи функции. Субектът Х извършва дейностите А, Б, Г, Ж, Л, Г. Б, К, А и т.н., през следващото денонощие или седмица тази верига се повтаря обикновено с несъществени модификации и ако А е сън, Б – пътуване, Г – копане на нивата, Ж – хранене, К – развлекателна дейност, ще установим ежедневието на един селянин от недалечното минало, където смяната на една дейност с друга е условието за поддържането на неговата биофизическа или социална цялостност. В случая храненето и сънят прекъсват копането, но не променят неговите вериги от значения – те

маркират развитието на дейността копане. Смяната на дейностите отбелязва тяхното развитие, без да измени двуверижната им природа.

Съществуват така наречените "успоредни" или едновремен-

67.

ни дейности – индивидът извършва едновременно две дейности, благодарение на разпадането на дейността, обективните възможности за което са заложи в нейната двуверижна раздвоеност. В емпиричното изследване „Бюджет на времето на научния работник от БАН" са изследвани и тези дейности. Вземаме данните за работен ден.

При следните дейности не е имало съчетаване с друга дейност в наблюдавания делничен ден на 416 научни работници:

- 1) проектоконструкторска работа;
- 2) активно участие в научни заседания;
- 3) научни обсъждания и творческа преписка;
- 4) експертизи и друга помощ по внедряването;
- 5) изготвяне на административни документи;
- 6) организиране на научни срещи, съвети и други подобни;
- 7) материално-техническо осигуряване на научната дейност;
- 8) осъществяване на техническата страна на експериментите;
- 9) подготовка и помощ на аспиранти;
- 10) провеждане на упражнения със студенти;
- 11) писане на научнопопулярни трудове;
- 12) разговор по проблемите на обществените организации;
- 13) подреждане на работното място;
- 14) междуградско пътуване с обществен транспорт;
- 15) участие в заседания и съвещания;
- 16) гладене;
- 17) грижи за болни;
- 18) поддържане на кола;
- 19) работа в дворно или вилно място;
- 20) маникюр, фризура, гримиране;
- 21) тоалетно помещение;
- 22) други неотстраними потребности;
- 23) посещение на театър;
- 24) любителско спортуване;

- 25) утринна гимнастика;
- 26) ръкоделие;
- 27) принудително престояване поради външни на личността причини;
- 23) участие в семейни тържества.

Следват няколко дейности, които са извършвани от по едни човек и той не е успявал да ги съвместява с други. Фактът, че тези дейности не са съчетавани в нито един случай с други дейности, показва, че макар да подлежат на вътрешно усъвър-

68.

шенстване, поне на този етап те не подлежат на диференциране, на роене. От всичките окрупненн 154 дейности 4/5 са съвместявани с изпълнението на други дейности. Това е мярка на потенциалните възможности на дейностите на научния работник от БАН през 1975 г. да „диференцират“, да „отделят“ или „се очистват“ от идеални или физически вериги значения, а една идеална верига предизвиква физическата и обратно.

Възможността да се съвместяват дейностите е възможност за тяхно развитие. Това означава, че те могат да бъдат „очиствани“ или да служат за основа на друга дейност. Разбира се, тук пренебрегваме психичната страна на въпроса, доколко личността е в състояние наистина да извършва съвместни дейности с еднакво внимание, с еднаква психична ангажираност. От социологическа гледна точка (в гнездото от значения на социологията) тези дейности участвуват, макар и по различен начин, във формирането на социалните отношения. Една „второстепенна“ дейност може да има по-голямо значение (например разговор на частна тема в киносалона) за социалния статут на личността, за неговата вплетеност в социалните отношения, отколкото „основната“ дейност – гледане на филм, която служи вероятно само за социалното възпроизводство на личността. От друга, психологична гледна точка (в гнездото от значения на психологията) личността може да бъде „разтърсела“ от гледания филм и даже да не обърне внимание на проведения частен разговор. Това е случай, в който личността после може да смята, че е допуснала „грешка“. Този непрекъснат конфликт между социологическите значения (които често са обществено-политически) и психичните значения – така както ги разбира Леонтиев – е в основата на много от конфликтите на личността със средата.

В социологически план трябва да се различават истинските едновременни дейности (например шофиране и разговор) от

псевдоедновременните дейности (например пътуване с влак и четене на книга). Какво представлява дейността пътуване с влак? Личността е активна в нейното извършване дотолкова, доколкото слиза и се качва във влака, по в собственото „пътуване с влак“ взема почти толкова участие, колкото при „пътуване с планетата Земя“. Тя почти не извършва действие, за да се премести с експрес „Тракия“ от София до Пловдив – напротив, за да извърши това преместване, тя задължително трябва да не извършва определени действия – да не слезе на Вакарел или Пазарджик, да не скочи от влака, да не извърши дейностите, поради които могат да я свалят от влака. (Разбира

69.

се, тук се абстрахирахме гарата, н т. н.)

По същия начин могат да се извършват и други дейности: например, за да извършваш дейността „лежане“, не трябва да ставаш. Има дейности, чието извършване има за цел „преместването“ на личността във времето или пространството, за да се получат по-изгодни възможности за активност. По същество това са дейности, тъждествени с дейността „[чакане](#)“. Личността „чака“, за да слезе в Пловдив, лежи и „чака“ да стане десет часа, за да излезе, чака пред кабинета, за да бъде приета, и ако по време на това чакане чете книга, плете чорапи или играе карти, то тя извършва едновременни дейности дотолкова, доколкото можем да наречем чакането дейност. В този смисъл чакането става дейност, когато не се извършва друга дейност.

Границата на отделната индивидуална дейност има отношение към търсенето на социологически връзки и зависимости при използването на статистически методи в емпиричното социологическо изследване. Известно е, че наличието на социологическа връзка и зависимост се отчита не просто по статистическата величина на връзката, а на основата на статистически установената, но възможна социологическа свързаност между отделните признаци.

Вземаме една Анкетна карта за научния работник, която по принципите на построяването си е подобна на използваните в емпиричните изследвания у нас въпросници. Ето няколко въпроса:

„1. Какви чужди езици говорите свободно?

- 1) руски
- 2) английски
- 3) френски

- 4) немски
- 5) испански
- 6) италиански
- 7) полски
- 8) други езици
- 9) не говоря свободно чужди езици.

2. С учени от кои страни поддържате лични, служебно нерегламентирани научни контакти (лична кореспонденция, размяна на литература и библиография, на информация за резултати от експерименти и др.)?

70.

- 1) не поддържам лични научни контакти с учени от други страни
- 2) от СССР
- 3) от Чехословакия
- 4) от ГДР
- 5) от Полша
- 6) от Румъния
- 7) от Унгария
- 8) от Югославия
- 9) от ГФР
- 10) от Франция
- 11) от Англия
- 12) от САЩ
- 13) от други страни (пишете!)

3. На колко международни научни организации сте индивидуален член?

1) не съм индивидуален член на международни научни организации

2) член съм на организации

4. В кои страни сте били в научни командировки? (Напишете името на страните, като ги подредите според по-големия брой командировки в тях!)

1)	6)
2)	7)
3)	8)

4)

9)

5)

10) не съм бил в научна ко-

мандировка в чужбина"

Установяваме някаква връзка между отговорите на въпросите за владеенето на чужд език и поддържането на научни контакти с чужди учени. Тази връзка е статистическа, но ние знаем, че контактите между учени от две националности могат да се извършват само на основата на общ и за двамата език. Този признак (предмет) – езикът, има значение в дейността „научни контакти“, следователно можем да търсим социологическа връзка между предмета „владееене на език“ и предмета „научен контакт“. Признаци (предмети), които не могат да станат значения в една дейност, макар и да имат статистическа връзка помежду си, социологически са несвързани. Например дължината на стъпалото и броят на научните публикации в дейността „написване на научна публикация“ – индивидуалният признак дължина на стъпалото няма значение. По същия

71.

начин са социологически несвързани „образование на родителите“ – „владееене на чужд език“. Образованието на родителите (начално, основно, средно, висше) няма значение в дейността „изучаване на чужд език“ от тяхното дете. Имат значение „владееене на чужд език от родителите“ или „приемане (от родителите) на изучаването на чужд език за ценност“, но тази връзка не може да служи за основание да обявяваме статистическата връзка между признаците „изучаване на чужд език“ – „образование на родителите“ за определена възможност за социологическо свързване на тези признаци. Социологическата връзка между отделни признаци – това е възможността те да добият значение в границите на една дейност.

72.

Глава трета

ДЕЙНОСТ И СОЦИАЛНИ ОТНОШЕНИЯ

1. ЛИЧНОСТТА КАТО ПРЕДМЕТ

Човекът като обществено същество и обществото като органична система от личности са невъзможни без съвместните дейности. Разбира се, всяка дейност по някакъв начин е съвместна, обществена по своята природа. В нашия текст дотук се спираме на частната ситуация: един индивид сам извършва дейност. Той се съобразява с околните, договаря се с тях, има нормите, знаците и ценностите на средата си, но това са негови предмети в негова индивидуална дейност. А сега ще се спрем на случая, когато отделният човек сам е предмет на „чужда“ дейност.

Статистическото изучаване на признаците (предметите), които притежават индивидите от определена съвкупност, ни показва приблизителната вероятна възможност тези предмети да добият значения в дейностите на изучаваните индивиди. Социологическият анализ ще разкрие кои статистически свързани предмети могат да бъдат социологически свързани – в рамките на индивидуалните дейности. Тогава добиваме вероятна картина за възможно най-големия брой социологически връзки, без да сме сигурни, че те са реализирани – те са само реализуеми.

Необходимо е обаче да се внесе едно допълнително ограничение в разбирането за социологическа връзка – ограничението, при което индивидът с негови предмети става сам предмет в някаква „чужда“ дейност.

Например признакът „притежаване на лека кола“ логично се свързва с предметите на дейността пътуване. Но леката кола може да бъде притежание на един член на семейството, а да се ползва от друг. В случая притежателят на колата със свой предмет е предмет в чужда дейност. Но този пример засяга външно свойство (предмет) на личността. По този начин лич-

ността може посредством отделните си предмети да участва в едновременното извършване на ред дейности.

Друго ще бъде положението, когато индивидът участва в извършването на определена дейност със свое неотделимо свойство. Родителят участва в дейността на своето дете по

решаване на математическа задача, като включва в нея своя предмет „знания по математика“. Той е едно усъвършенствано съоръжение за решаване на задачи.

Трети е случаят, когато личността е просто физическо оръжие за извършване на дейности по чужда програма. Благодарение на двуверижната раздвоеност на дейността е възможно едно лице да изпълнява идеалната верига, а друго – физическата.

Например. Болен съм, не мога да ставам от леглото и за мен се грижи едно дете. Потребни ми са неща, някои от които то не знае как да ми достави. Искam вестници и му обяснявам: „Вземи един лев от сакото ми, провери дали ключът е у теб, за да си отключиш после сама, иди до будката, където продават дъвка, в съседната будка продават вестници, ще поискаш вестник „Старт“, „Антени“, „Дело“ и „Поглед“, трябва да ти върнат петдесет и шест стотинки, след това, без да се отбиваш никъде, се връщаш обратно.“ Това е програмата на дейността на „моята машина“ и аз ще се абстрахирам от това, че тя е човек.

По същество при груповата дейност се осъществява същото отношение. Един лидер или няколко лидери формират плана и структурата на поведението на останалите членове в групата, които изпълняват поставените им задачи. Дейността се е диференцирала – лидерът осъществява веригата от идеални значения, построени на основата на неговите научни и други познания, и дава съответните указания за физически действия от страна на останалите членове на групата, които изпълняват физическата верига от значения на дейността.

„Моята машина“ ще свърже в една верига от значения предметите, които имат значение за мен. Аз мога да бъда всеки субект – индивидуален или групов. Спре ли „машината“ да осъществява вериги от значения за субекта, тя вече не е „машина“ или е просто една повредена „машина“. „Ако детето, което отиде да ми купи вестници, се заиграе и вместо вестници си купи дъвка и семки и прибрало се късно, ми каже, че РЕП е затворен, то не е действало като машина, а е извършвало дейности, т. е. развивало е собствени вериги от значения, зна-

чения за себе си. Но на мястото на това дете би могло да бъде и един робот.

Машината, която извършва толкова много физически действия и по този начин облекчава нашата дейност, изиграва лоша шега на

своя създател. Когато машината изпълнява физическите действия, осъществява физическа верига от значения – на човека не му остава друго, освен да осъществи идеалната верига от значения, той става неин придатък. Ако обаче машината е достатъчно съвършена, далеч преди да бъде мислеща машина, тя е способна да изпълнява с физически средства идеалната верига от значения на дейността. Ако преди години стругарят трябваше да следи за формата и размерите на изработвания детайл, като по този начин, макар и до втръсвало, повтаряше една верига от идеални значения, на съвременния програмиран струг той стои като оператор – натиска копчето за пускане на струга в началото на работния ден и в неговия край натиска другото – за спирането му. Машината с физически действия лишава човека от правото да мисли. И това става в сферата на най-важната за човека дейност – трудовата. Машината не извършва дейност, защото няма собствени вериги от значения, но дейността може да се самоликвидира поради своята раздвоеност на вериги от идеални и физически значения. Единствен човекът в познатата ни природа има способността да съединява вещи и идеи, които нямат обективна връзка, във вериги от значения и поради способността си да обединява разединеното той обединява несвързани неща в едно цяло, наречено Машина, която може да го замести в извършването на дейността, а оттам и да го извади от системата на обществените отношения. Човекът е вплетен в системата на обществените отношения дотолкова, доколкото извършва дейности, и когато стеснява спектъра на своите дейности и се лишава от дейностите с голямо значение, той стеснява кръга на обществените отношения.

И в търсенето на хуманитарна алтернатива въпросът не е в това човекът да се лиши от машината, а да се намери изход чрез онова, което е създало машината – човешката дейност. Човек трябва да има социални простори за всяка дейност, която не пречи на дейността на останалите индивиди, а не да бъде принуден от класови или идеократични принципи да създава единствено машини.

2. ЗНАЧЕНИЕ НА ДЕЙНОСТТА

Дейността като цяло също би могла да бъде предмет в друга дейност и да придобива някакво значение. Дейността на лаборанта има определено значение в дейността по решаването на научен проблем. Лаборантът може да не действа като машина, а като субект, осъществяващ идеалната и физическата верига на дейността. Неговата дейност става предмет в чуждата дейност не

само със своя резултат, а с всички предмети на своето протичане. Пример с един велик учен.

През 1928 г. Флеминг открива интересна плесен в кутия на Петри. В хранителен бульон плесента отделя субстанция, която спира развитието на някои патогенни микроби. Флеминг нарича неизвестната субстанция пеницилин и на 13 февруари 1929 г. докладва за нея в Клуба за медицински изследвания. Аудиторията остава безразлична и въпреки изключенията безразличието продължава до 1939 г., когато Шен, Флорей и други започват изследването на пеницилина. Няколко години след това започват ерата на антибиотиците.

Флеминг извършва една дейност – забелязва и описва съществуването на определена субстанция с лечебни свойства. Оксфордският колектив от 1939 г. извършва друга дейност – пречиства, концентрира, експериментира и едва ли не организира промишленото производство на тази субстанция.

Дейността на Флеминг добива значение в тяхната дейност с всичките си предмети (идеални и физически) – достатъчно е да се спомене, че до 1943 г., когато пречистването и концентрацията на пеницилина позволява лекуване на хора, те продължават да работят с поколенията на онази плесепил спора, случайно попаднала при него през 1928 г. Ако предположим, че никой никога не би превърнал дейността на Флеминг в предмет на своя дейност (откъдето тя придобива определено значение), то тя не би придобила социално битие, така както това става с аналогичните наблюдения върху плесените на редица бактериолози преди него (включително и на Пастър). Дейността става социално реална, когато е предмет на друга дейност.

В този смисъл са съвършено прави В. В. Налимов и З. М. Мулченко, когато разглеждат науката като информационен процес и твърдят, че критерий за полезността на една публикация е нейната цитируемост ([58](#), гл. I, VI). Една научна дейност, която не е станала предмет в друга научна дейност, не участ-

ва в научния процес, няма научно съществуване, а оттам – и социално съществуване.

Дейността се превръща в предмет не само със своя резултат – обувки, кола или пречистен пеницилин. Всеки предмет в определена дейност може да превърне тази дейност в предмет на друга, да ѝ даде социално битие. Така възможността за

многозначност на предметите е възможност за социална реалност на човешката дейност.

В редица случаи отделни личности или социални групи нямат потребност определени дейности да добият социално битие, т. е. да станат предмети в други дейности. Затова съществува тайната: „Строго погледнато – пише Елит Николов – тайната е активно усилие да бъде нарушено едно естествено състояние на връзка и отношения между хората" ([62](#), с. 32).

„Естественото" състояние на връзка и отношения между хората е техните дейности да стават предмет една за друга. Най-добрият вариант за крадеца е неговата дейност да не стане предмет в дейността на криминалистите и ако това се случи, резултатът от неговата дейност – взетото – да не доведе до него – взелия. Дейността му трябва да остане неизвестна с най-характерното си – своя субект. Дейността на криминалиста превръща предметите на крадеца в предмети с нови значения в една нова дейност, като целта е индивидуализиране на кражбата, докато престъпникът се стреми да я доведе до нейното съвършенство – пълна деиндивидуализация.

Дейността може да стане предмет в друга дейност по различни начини:

1. Чрез своя собствен резултат:

а) информационен резултат (в сферата на науката това е характерен случай);

б) материално-веществен (характерен случай за дейностите в материалното производство).

2. Чрез своя субект.

Например капитан Георги Георгиев обиколи сам Земята с платнохода „Кор Кароли". Това е вършено и от други хора от други националности. Неговата дейност имаше значение в сферата на дейностите на общественото съзнание в България предимно с това, че дейността е извършена от българин. Неотделимата характеристика на субекта направи дейността предмет в други дейности.

3. Чрез други свои предмети.

Експериментите на И. П. Павлов добиха значение (станаха предмети) в научните среди не само с резултатите по изслед-

ването на рефлексите, но и с експерименталната си постановка – изолирането на стомахче и измерването на стомашния сок.

Рационализирането на материално-производствените дейности в много от случаите е свързано с измененията на средствата на труда и тези изменения дават допълнително значение на тези дейности.

Когато една дейност става предмет в други дейности чрез много от своите предмети, тя разширява кръга на своето социално съществуване.

И обратно, когато една дейност „взема“ повече външни предмети, предмети от други дейности и колкото тези дейности са по-отдалечени от самата нея, в толкова по-голяма степен тя е „социална“. Юлиан Минков в ръкописа на своя труд „Съгласуваното единомислие и разногласията в научната общност – предмет на социология на науката“ отбелязва: „Трябва да се има предвид, че човешката познавателна дейност е социална не просто като дейност на социални същества, но и (нещо повече) като обхваната и пронизана от извънпознавателни социални компоненти, обстоятелства и фактори“ (стр. 7). Това ще рече, че познавателната дейност е социална, защото използва предмети от извънпознавателни дейности.

Стигаме до проблема за неделимостта на дейността. Ако една дейност може да стане предмет в друга дейност, с който и да е от предметите си (което пък дава социално значение на цялото нейно извършване), то всеки от тези предмети ѝ е необходим. Нейните предмети обаче са външно необходими, необходими по отношение на други дейности, затова дейността е външно детерминирана реалност.

Дейността писане на ръка може да бъде извършена с молив, перодръжка, химикалка, флумастер, и то с най-различни цветове. „Вътре“ в самата дейност тези предмети са равнозначни и еднакво заменими, но ако трябва да напиша на ръка официален документ, съгласно закона съм задължен да използвам перодръжка или химикалка и да пиша със син или черен цвят. Моята дейност писане на ръка не е регламентирана вътре в себе си – нейните предмети с техните значения са детерминирани „отвън“, оттам, откъдето дейността ми ще стане предмет в друга дейност – дейността на един служител, който ще разгледа моята молба, жалба, обяснение и т. н.

Какво следва от външната детерминираност на дейността?

Първо, следва възможност за изменения на предметите на

дейността, с които тя няма значение в други дейности, а това е условие за разширяване на сферата на нейното значение.

В идеалния случай за науката съществува едно ограничение – научната дейност да завършва с производство на нова информация. Такова ограничение не засяга останалите предмети на дейността и смятаме, че това е причината с по-бързи темпове да се развиват примерно научните колективи (там няма ограничение), отколкото продукцията на научните колективи, по-бързо да растат вложенията в науката – кадрови и финансови, – отколкото нейната ефективност.

Регламентът засяга определен предмет от дейността, с който тя има социално значение, и неговата цел е да не позволи да настъпят изменения в този предмет.

Необходимо е да се изследва природата на регламента.

Извършвам дейността покупка в гастроном. Отишъл съм да си купя кутия бисквити, като в дейността си имам предметите – отиване, връщане, пари, избор, бисквити и т. н. Резултатът на моята дейност е кутията с бисквити. Но тази кутия е предмет в дейността на продавача от гастронома, други негови предмети са наличните стоки в магазина и резултатът от неговата дейност не е да ми продаде бисквити, сирене или кренвирши, а да реализира определен оборот, на основата на който се отчита и заплаща неговата трудова дейност. Онова, което за него е средство (кутия бисквити и добро обслужване), за мен с резултат. Така предметът, който добива ново значение в нова дейност, е резултат на стара дейност, без да е задължително резултат по отношение на нея.

Именно този резултат е регламентиран: аз желая бисквитите да са пресни, да бъдат от вида, който предпочитам, продавачът да е вежлив. Регламентът е възникнал не по моя воля (въпреки съгласието ми с него), а поради това, че дейността на продавача добива социално значение в дейностите на другите хора с тези си предмети. Ако регламентът бъде нарушен, имам правото да санкционирам дейността му с изказване на неодобрението си, оплакване до неговите ръководители или да занимаю с въпроса пресата. Моята санкция е защита на социалните регламенти, на естествената връзка между дейностите на хората, благодарение на които те образуват едно цяло, и затова аз съм в правото си независимо от това, дали продавачът си изпълнява плана.

Ако социалните регламенти не се спазват, то това ще говори за обществени промени независимо от посоката на промяната – изграждане или разрушаване.

Регламентът, който взехме за пример, както и всеки друг, е двустранен – той засяга и моята дейност. В покупката на бисквити е достатъчно да нямам пари, за да не бъда в състояние да я извърша, или пък да се държа грубо с продавача, за да ме отпрати от магазина. В този смисъл регламентите са условие за единството на човешките дейности, те превръщат индивидуалната проста дейност в съвместна, групова.

Това превръщане на индивидуалната дейност в групова би могло да се уподоби на трансформация:

А

Б

В

Г

•

•

•

•

•

•

където предметът АВ има значенията А и В, предметът ВГ – значенията В и Г и т. н., вертикалните колони означават индивидуални дейности, хоризонталните редове – моментите на тяхното единство, а цялата трансформация – групова дейност. Такъв израз може би би имал някаква стойност при формализирането на дейността.

Регламентите са социологическата страна на разглежданите от етнографите обичаи, разрешения, забрани. И обичаите, и разрешенията, и забраните определят предметите, които биха могли да станат резултати в други дейности. Да вземем един обичай, съществуващ в гръцката етнокултура – готвене на страгали (така както у нас приготвяваме фасул). В дейността отглеждане на страгали те са резултат на самата дейност, а за една гръцка домакиня – регламентиран резултат в нейна готварска дейност; за българската домакиня такъв регламент не съществува – тя не използва страгалите като предмет в правенето на яхния.

Обичаят е специфична за дадена етническа общност връзка между две или повече дейности. Празникът в новогодишната нощ свързва в едно цяла редица дейности, които ще назовем с

80.

характерните им предмети – празнична трапеза, новогодишна елха, Дядо Мраз, подаръци. В случая специфичната връзка между дейностите е осъществена на основата на специфични предмети, които обаче имат различно значение в различните индивидуални дейности. Така че обичаят, когато играе ролята на етнокултурен белег, е специфична връзка между дейности на основата на несъществуващи в други случаи предмети.

Но обичаят може да не включва нови предмети. Той може само да определя коя с кои дейности и как могат да се свържат, като отразява свободен избор на връзки. Дейността жътва и дейността отпечатване на вестник могат да бъдат свързани по няколко начина – сламата, която ще стане хартия на вестника; журналистическият материал, който ще опише жътвата; жътварят, който ще си направи шапка от вестника. Това са обективни връзки, които не са свързани с обичая. Ала когато желаем публикуваният във вестника материал да стане идеален предмет в дейността на жътваря, стигаме до обичая, до създаване на културна връзка между човешките дейности.

Подобен е случаят със забраната. Забраната не е свързана непременно със санкция. Отново кулинарен пример – забранено е

да се яде котка. Въпреки липсата на впечатления от нейните вкусови качества смятаме, че тази забрана е толкова странна, колкото е странно, че някои правоверни българи с отвращение гледат свинска пържола. Да не се яде котка е забрана, която може да се преодолее без опасност от социални санкции, но нашето съзнание е така идентифицирано с нея, че е трудно, даже невъзможно да се престъпи. В случая дейността отглеждане на котета не може да бъде свързана по конкретно определен начин с дейността хранене. Забранено е предметът котка да бъде резултатът хранителен продукт.

Разрешенията отразяват онези връзки между дейности, в които някакви предмети могат по избор на субекта на дейността да станат или не предмети в техни дейности. Разрешено е да се пътува с трамвай, но е разрешено и да не се пътува с трамвай. Дали трамваят ще стане предмет в дейността пътуване, е индивидуален въпрос. В този смисъл разрешението отразява такъв тип регламенти, които позволяват вероятностна връзка между дейностите.

Обичаят специфицира връзките между дейностите, забраната консервира тази специфичност, разрешението динамизира връзките между дейностите. По този начин и трите регулират това, как отделните дейности в едно конкретно общество могат да се свързват.

81.

Това е един от аспектите на външната детерминация на дейностите. Дейността е външно детерминирана, защото има социално битие само дотолкова, доколкото нейни резултати стават предмети за други дейности. Така се създава възможност за изменения, развитие на нерегламентираните предмети на дейността. Дейността по вътрешната си структура е динамична. А е динамична поради външната си свързаност.

3. ОБЩЕСТВЕНО ОТНОШЕНИЕ И СМЯНАТА НА ЗНАЧЕНИЕТО НА ПРЕДМЕТА

Банално, но ясно е, че обществените отношения са отношенията между индивиди и социални групи в процеса на функционирането и саморазвитието на обществения организъм. Тези отношения възникват независимо от волята на отделния индивид. Казваме отделния индивид, защото те зависят от "груповата воля". Да

вземем един частен случай на общественото отношение – икономическото. „За да могат тези вещи да се отнасят помежду си като стоки – пише Маркс – стокопритежателите трябва да се отнасят помежду си като лица, чиято воля се разпорежда с тези вещи, така че всеки от тях само по волята на другия, т. е. само чрез един общ за двамата волев акт, да може да присвои чуждата стока, като отчуждава своята. Затова и двамата трябва взаимно да се признават за частни собственици. Това правно отношение, чиято форма е договорът – все едно дали той е узаконен или не, – е волево отношение, в което се отразява икономическо отношение. Лицата тук съществуват едно за друго само като представители на стоки, т. е. като стокопритежатели" ([52](#), т. 23, с. 97 – 98). Тази мисъл на Маркс може да бъде ръководна в настоящото разглеждане в няколко пункта. Първо, със съществуването на договора, който при нас е регламентът, разгледан в предишната точка. Второ, с икономическото отношение, което е частен случай на социално отношение. Икономическото отношение възниква в процеса на размяната на една стока с друга стока на основата на определен договор.

Общото в това отношение, онова, което го прави еднакво с отношенията, възникващи между отделните лица и групи в процеса на тяхното действие, не е в размяната на една стока срещу друга, а в превръщането на стоката в потребявана вещь. Обувките, които са стока в магазина, купени или откраднати, добиват ново значение – те стават предмети в други

82.

дейности. Промяната на значението на предмета става самото социално отношение.

За трудовата дейност, като има предвид размяната на продуктите на труда, Маркс пише: „Ето защо за производителите обществените отношения на техните частни видове труд се явяват такива, каквито те са в действителност, т. е. не като непосредствено обществени отношения между самите лица в техния труд, а, обратно, като вещни отношения между лицата и обществените отношения между вещите" ([52](#), т. 23, с. 86). Резултатът на труда на един индивид добива ново значение в дейността (трудова или нетрудова) на друг индивид и техните отношения са различните отношения към един и същ предмет (т. е. различното значение на този предмет). Така техните отношения стават вещни отношения. Затова материални носители на обществените отношения са и субектите, и вещните и когато в едно емпирично изследване питахме хората какво имат или мислят, ние събираме емпирична информация за едната „половина" на

материалните носители на обществените отношения. Другата „половина“ – вещите – остават извън хоризонта на нашата емпиричност и това стеснява верността на нашите заключения. В България никой не притежава завод или ресторант, но заводът и ресторантът съществуват в света на социологията като носители на социалистически обществени отношения. Изследването на значенията на един завод в различните дейности – търговска, строителна, промишлена, селскостопанска (поне чрез въздействието върху околната среда), транспортна, научно-приложна, дейността на обществото като цяло (едно беше например значението на ДМЗ „Ленин“ преди строителството в Кремиковци, друго – след него) и други подобни ще ни разкрие важна страна от социалистическите обществени отношения, защото смяната на значенията на предметите е битието на обществените отношения.

Такова твърдение звучи твърде декларативно и се нуждае от пояснение чрез пример: Имах чанта, която загубих и не намерих. За мене тя имаше определено значение, когато тръгвах в командировка. Това е някаква дейност. Човекът, който е намерил чантата, с осъществил друга дейност, където този предмет с имал вече друго значение. Този късметлия и аз нямаме никакви други отношения освен различното ни отношение към един и същ предмет. За мен чантата има едно значение, за него – друго. В момента на смяната на значението на предмета възниква и нашето социално отношение на притежател и „късметлия“. Вън от тази смяна на значение на един предмет

83.

ние нямаме социални отношения. Ако имаме социални отношения, то те ще бъдат на основата на различното значение, което имат за нас други предмети. Така работниците от една бригада, които извършват едни и същи дейности, т. е. боравят с едни и същи предмети с едни и същи значения, не влизат в социални отношения помежду си, а в междуличностни. Но тези работници, представляващи един групов субект, влизат в социално отношение със съседната бригада или със своето ръководство, защото редица предмети за тези групови субекти имат различни значения в техните дейности. Смяната на значението на предметите или липсата на такава смяна може да послужи като критерий за различаването на социално отношение от междуличностно. Спокойният разговор във влаковото купе е акт на междуличностна комуникация до момента, в който предметите имат едни и същи значения. С естествен конформизъм партньорите се стремят да се харесат един на друг, да не си противоречат и т. н., предметите, за които говорят, имат еднакво значение в тяхната

комуникативна дейност. Но когато предметите в техния разговор започват да придобиват различни значения (единият твърди, че виното е евтино, а другият – скъпо; за единия през годината е имало суша, а за другия – не), те изведнъж преминават на друго равнище в своя разговор – равнището на социалните отношения. Всеки от тях се превръща в представител на някаква социална група или социална категория, отличена от другите групи и категории на основата на единната дейност или система от дейности, които изпълнява.

Да се върнем към изгубената чанта. Когато като пътник в купето, където спорът около сушата продължава, забелязвам чантата си в ръцете на слизания пътник, чантата – този предмет, чието значение за мен е охранявано от закона, придобива отново двойко значение в неговите ръце и пред моите очи. Ние влизаме в определено социално отношение на основата на един предмет и представителят на транспортната милиция идва, за да урегулира нашите отношения на основата на доминиращото значение на предмета чанта.

Значението на предметите се променя и в рамките на различните дейности на един и същ индивид. Леката кола веднъж фигурира в дейността покупка, втори път – в дейността шофиране, трети – в дейностите по експлоатацията. Индивидът – купувач, индивидът-шофьор, индивидът-монтъор, макар и да са едно и също лице, влизат в различни отношения помежду си на основата на смяната на значението на колата в техните дей-

84.

ности. И тези отношения са социални. Социални са, защото индивидът-купувач, шофьор или монтъор, е точно определен като някакъв на основата на действието на комплекса от социални обстоятелства – стокова наличност от коли, пазарна цена, състояние на пътната мрежа, квалификация на останалите участници в движението, сервизна мрежа, наличие на резервни части, гаражи, места за паркиране, техническа грамотност, която е получена от средствата за разпространение на технически знания, и т. н. Колата изменя своето значение в дейностите на индивида под влияние на тези фактори, а не поради собственото му желание. В този смисъл личността влиза в социални отношения със самата себе си и мисля, че така тя може да се интерпретира като съвкупност от обществени отношения.

Много популярна е позицията, че Робинзон е невъзможен без предметите, които си доставя от затъналите кораби. Това, че той използва тези предмети, не го прави обществено същество,

така както щъркелът, който използва капата на Нане за строителството на своето гнездо, не става член на обществото, въпреки че Нане възприема това като целенасочена кражба. Робинзон остава човешка личност не и защото умее чрез действия да си доставя необходимото за живот (това са го вършили всички същества на острова) – той запазва човешкия си образ, защото успява да мени значенията на предметите, които използва: забитият в земята кол се превръща в календар, папагалът – в събеседник, отсеченото дърво – в лодка. Вярно е, че това е резултат на целенасочена дейност, но тази дейност има за цел да смени значението на предметите за самия него: веднъж дървото е нещо, което трябва да бъде отсечено; втори път – обработвано за забиване в земята; трети път – нещо, което трябва да се забие в нея; четвърти път – кол, върху който с черти и резки ще отбелязва дните на своята двадесет и осемгодишна изолираност. Ако Робинзон живееше в едно развито общество с достатъчна степен на разделение на труда, друг щеше да бъде секачът, друг – дърводелецът, друг – строителят, той щеше да остане потребителят. Робинзон е принуден сам да извърши тези дейности, той е принуден сам да бъде общество и дотолкова, доколкото успява да бъде това, си остава човек. Той влиза в социални отношения сам със себе си: Робинзон-земеделецът би загинал, ако не беше Робинзон – занаятчията. Робинзон е невъзможен, ако сам не създава обществото, и затова не са му необходими други хора: показателно е, че той изпитва най-голям ужас, когато вижда човешка стъпка върху пясъка!

85.

Случаят с Робинзон може да получи подобна интерпретация и от позицията на Котарбински, който пише: „За да може определен сбор от действия да образува сложно действие, е необходимо между неговите съставни части да възниква отношение на негативна или позитивна кооперация. Две действия са обединени в такова отношение тогава (и само тогава), когато едно от тях предизвиква, прави възможно, облекчава, унищожава или затруднява другото действие или пък когато двете действия по еднакъв начин се отнасят към трето действие" ([40](#), с. 72). По-нататък той дава примери на сложни действия, извършвани от един човек.

Робинзон влиза в социални отношения сам със себе си и това е една необходима абстракция. С абстракция на същото равнище можем да решим задача от гнездото значения на забавната математика, Мартин Гарднер описва следната „теорема на неподвижната точка": „Една сутрин по изгрев слънце някакъв будистки монах изкачва висока планина. Тясната пътека с ширина

не повече от един два фута се виела спираловидно по склона; тя водела до един блестящ храм на върха.

Монахът се движел с различна скорост, като много пъти спирал да си почине и да похапне от сушените плодове, които носел със себе си. Стигнал храма малко преди залез. След няколко дни пост и размишления, той поел обратния път по същата пътека; тръгнал пак по изгрев слънце, вървял с неравномерна скорост и често прекъсвал своя ход. Естествено средната му скорост при спускане била по-голяма от средната му скорост при изкачване.

Докажете, че по пътя на монаха има точка, в която той се е намирал по едно и също време на деня и при двете си пътешествия" ([18](#), т. II, с. 60 – 61).

Възможно е теоремата да има строго математическо доказателство – това все пак е работа на математиците, – но тя се доказва много просто...

(забележка към електронното издание: решението се намира [тук](#))

Човекът е носител на обществото дотолкова, доколкото ус-

86.

пява да променя значението на предметите. Един работник в своята трудова дейност използва едни значения, неговият ръководител за същите предмети – други. „Колкото по-трайни и устойчиви са нагласите на изпълнителя – пишат на основата на емпиричен материал двама автори, – толкова по-трудно се осъществява пренагласата при преминаване на ръководна работа, толкова по-силна е фрустрацията при постигането на съответния управленчески статус" ([80](#)). Всичко в завода си остава същото, променя се значението на предметите за определен субект при извършването на две различни дейности. Личността сменя значенията на изпълнител в значения на ръководител и по този начин осъществява едно вътрешноличностно социално отношение и ще преживее дотолкова, доколкото извършва тази промяна така, както това извършва енциклопедията на човешката материална дейност – Робинзон Крузо. В този смисъл индивидуалната способност да се променят значенията на предметите е способност да се възпроизвежда обществото. Ако изпълнителите не могат да стават ръководители, обществото ще загине, защото ще остане без ръководители – една химерична опасност.

В такъв смисъл личността може да бъде разглеждана като съвкупност от обществени отношения. Тя сменя значенията на

предметите в собствените си дейности, следователно влиза в отношения със самата себе си; променя значенията на предмети от чужди дейности, следователно е и субект на обществени отношения.

Ако в началото прогласихме индивида като предмет, който обединява предмети и им дава значения, то сега ще добавим, че индивидът е предмет, който участва в социални отношения със самия себе си (и с другите хора, разбира се).

87.

Глава четвърта

ИНДИВИДУАЛЕН И ГРУПОВ СУБЕКТ

НА ДЕЙНОСТТА

Субектът на дейността — групов или индивидуален, е относително симетричен в социологически смисъл на предмета. Той също е противоречиво единство от значения, като за разлика от предмета е сложно единство на предмети — конкретни знания, биографични събития, определени способности и т. н. Тяхната относителна симетричност може да се структурира текстово така:

субектът е противоречиво единство на значения	предметът (като предмет) е противоречиво единство на значения
субектът вероятно има доминиращи значения	предметът (като предмет) вероятно има доминиращи значения
субектът съществува като социален субект дотолкова, доколкото има значения, осъществява вериги от значения	предметът съществува за обществото дотолкова, доколкото участва във вериги от значения
субектът е противоречиво единство от предмети	предметът е единичен и тъждествен на себе си
субектът обединява предметите, като им придава значения	предметът може да обедини предмети, без да им придава значения
субектът влиза в социални отношения сам със себе си	предметът не влиза в отношения сам със себе си

Ще подчертаем, че субектът на дейността е противоречиво единство от предмети. От друга страна, неговите предмети, тези, които го правят – воля, чувства, мисли, нагласи и т. н., – са непротиворечиви всеки за себе си, но значенията им (например неговата воля в дейността учене и в дейността кражба) са социологически противоречиви едно на друго. Той е противоречив като съвкупност от социални отношения.

Разликата между индивидуален и групов субект на дейността е съществена. Тя е свързана с необходимото за този текст разглеждане на една хипотеза.

Започваме с една далечна за обекта на нашето изследване

88.

предпоставка – какво разбираме под предмет на социологията. Предметът на социологията ни интересува не от метафизически увлечения, а поради необходимостта да определим гледната точка, от която ще засегнем отношението индивидуален – групов субект. Не всичко от тоза отношение се изследва от социолога, неговият интерес е ограничен от разбирането му за предмета на социологията – изразено или неизразено.

Неоспоримо е, че социологията е наука за обществото. И за да избегнем грубата тавтология, без да сме в състояние да се отървем от тавтологията изобщо, уточняваме, че приемаме разбирането на Живкович за обществото: „ ... надорганична структура, която като взаимодействие на човешки организми представлява особена система от взаимовръзки и особена структура в природата" ([33](#), с. 17). Надорганичният подход към обществото не е чужд и на българската социологическа школа.

Известно твърдение на диалектическия материализъм е, че всяка форма на движение на материята е атрибутивно свързана с качествено различен материален субстрат. Известната класификация на формите на движение на материята – механична, физична, химична, биологична и социална – означава движение на качествено различни обекти: тогава биологичната форма на движение на материята, която е атрибутивно присъща на организма и само на организма, би трябвало да е последвана от атрибутивната принадлежност на социалната форма на движение на материята на надорганична система и само на надорганична система. Така стигаме до предпоставката, че социологията изследва надорганичния феномен, възникващ и съществуващ само при взаимодействието на човешките индивиди.

Интересуващият ни проблем изисква едно уточняване на понятието „социална група“. Използваме един възглед на Живко Ошавков за двата типа социални групи: а) реално човешко обединение – нация, държава, град, село, производствен колектив и пр.; б) нереално човешко обединение или социална категория (социална типология) – работници, селяни, мъже, жени, младежи, активисти на обществени организации и пр. Тук нереалното човешко обединение назоваваме социална категория или социална типология, а реалното човешко обединение – социална група.

Надорганичната система, възникваща при взаимодействието на човешките индивиди, съществува само чрез социалната група.

Социалните групи по подобие на Котарбински можем да разграничим на колектив и институция. По този повод той отбе-

89.

лиза: „Колективът се състои само от индивидите и може без остатък да се разпадне на отделните индивиди. Институцията се състои от индивидите и апаратурата, материалите, оръдията и /или други спомагателни предмети ... Колективът е персоналът на институцията, институцията е персоналът и апаратурата" ([40](#), с. 100). Такова разделение е извършено по признака част (колектив) – цяло (институция). Ще използваме термина социална група в подобен смисъл на институция. (Подобен, защото са възможни групи, които не са институционализирани. Носител на институционалността е „персоналът“. В неговата структура се съдържат елементите, които правят колектива регламентиран производител на необходими за обществото и, държавата ценности.) Реалното човешко обединение не се разпада без остатък на съставлящите го индивиди. Винаги остава някаква „апаратура“ – нещо, което не е елемент в структурата на някоя личност от институцията. То може да бъде вещ, но може да бъде и идея. Иначе кърджалиите на Индже не биха могли да се превъплътят в закрилници на сиромасите.

Съгласно приетата в българската социология терминология разграничаваме реална и акумулирана социологическа структура. Личността акумулира в себе си реалната социологическа структура, като процесът на акумулация е различен, но частично покриващ се с процеса на социализация на личността и с процеса на познавателно отражение на заобикалящия свят. За акумулирането са важни два момента: първо, информираността на личността е страна на онова, което се акумулира в нея (иначе е невъзможно чрез изследване на акумулираната от хората обществена действителност по принцип да се възпроизведе тази

действителност), и, второ, понятието „акумулирано в личността“ е по-тясно от понятието „личност“ и изцяло се включва в него (ако допуснем обратното, ще излезе, че в личността има нещо, което не ѝ принадлежи, а ако допуснем, че тези понятия са равни по обем, ще излезе, че личностно значимите биопсихични характеристики са „акумулирани“).

(Делението на реална и акумулирана социологическа структура е проблематично следствие на някаква псевдопозитивистична мимикрия, където се извършва грубо отъждествяване на социалното с природното. Реалната социологическа структура предполага съществуването на социална реалност вън от мислите и действията на отделните индивиди. Тъй като такава реалност няма, не е чудно, че досега не е проведено емпирично социологическо изследване на реалната структура. Реално винаги излиза онова, което хората мислят и вършат. И най-справедли-

90.

вият закон (реална структура), приет единодушно от Народното събрание, има реалността на неразкопана клинописна плочка от Междуречието, ако днешните българи не мислят и не действуват съгласно с него.)

Можем ли чрез емпирично социологическо изследване на личността да достигнем до емпиричната истина за надорганичното цяло – социалната група? Съгласно възгледа за акумулираната социологическа структура положителният отговор е логичен: "... фактът, че обществената действителност се акумулира от хората – пише Стоян Михайлов, – прави възможно чрез тяхното проучване да се възпроизведе по принцип цялата обществена действителност, да се покаже състоянието на обществените отношения, на различните обществени явления, на цялостната структура на обществото" ([54](#), с. 207).

Личността е своеобразен „атом“ на акумулираната структура. При емпиричното социологическо изследване на човешките съвкупности се събира информация за характеристиките точно на тези „атоми“. В смисъла на акумулираната структура всяко съждение, което може да се изкаже за личността, с изключение на това, което засяга биопсихичните ѝ особености, отразява една личностна характеристика. В практиката на емпиричните изследвания обаче и тези личностни особености се разглеждат както акумулираните личностни характеристики. „Отделната личностна характеристика“ е предмет, който заедно с другите предмети („личностни характеристики“) образува цялото – личност.

Графично това разбиране за личността може да се изрази така: (вж. фигурата на стр. 91).

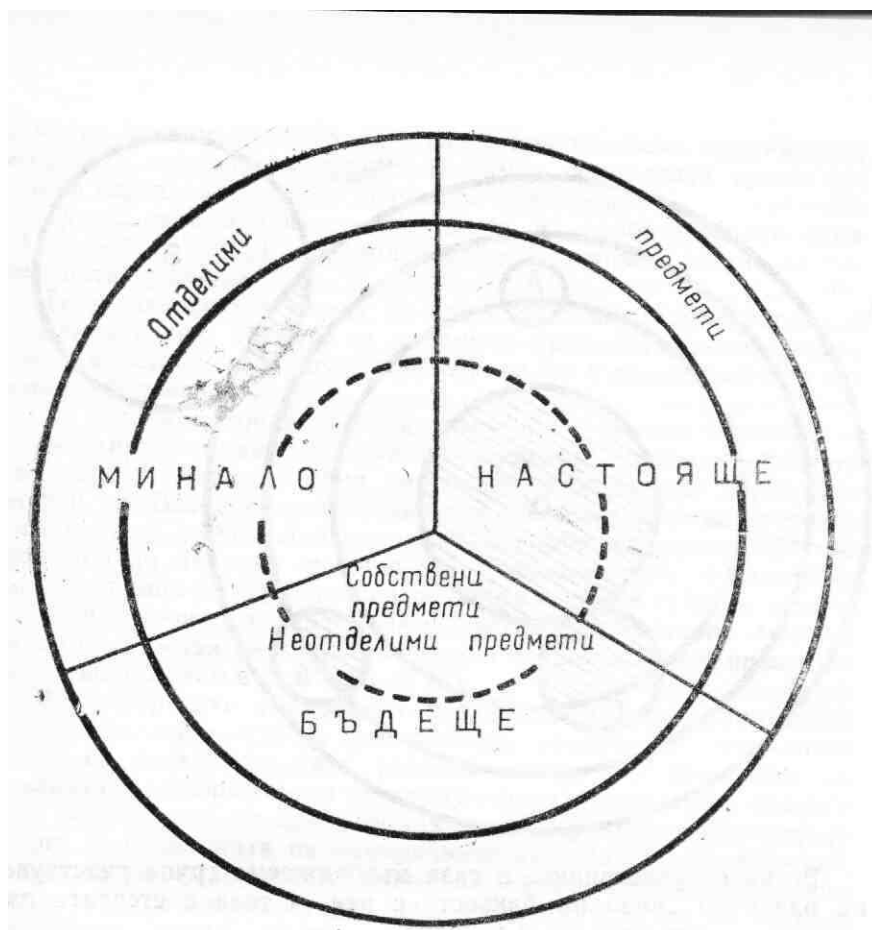
Отделими предмети са вещите, които личността притежава, и заедно с тях – индивидите, с които личността се намира в договорно (регламентирано) отношение – съпруг, приятел, колега и т. н.

Неотделими предмети са получените от средата: семеен, социален, селищен, национален и т. н. произход.

Собствени предмети са онези, които личността притежава като биопсихични особености или са пряк резултат от нейни дейности – образование, умения и т. н.

В емпиричното изследване нашите въпроси са съсредоточени към трите времеви момента – миналото (какви отделими или неотделими предмети са „правели“ лицето), настоящето, бъдещето (какви са неговите намерения).

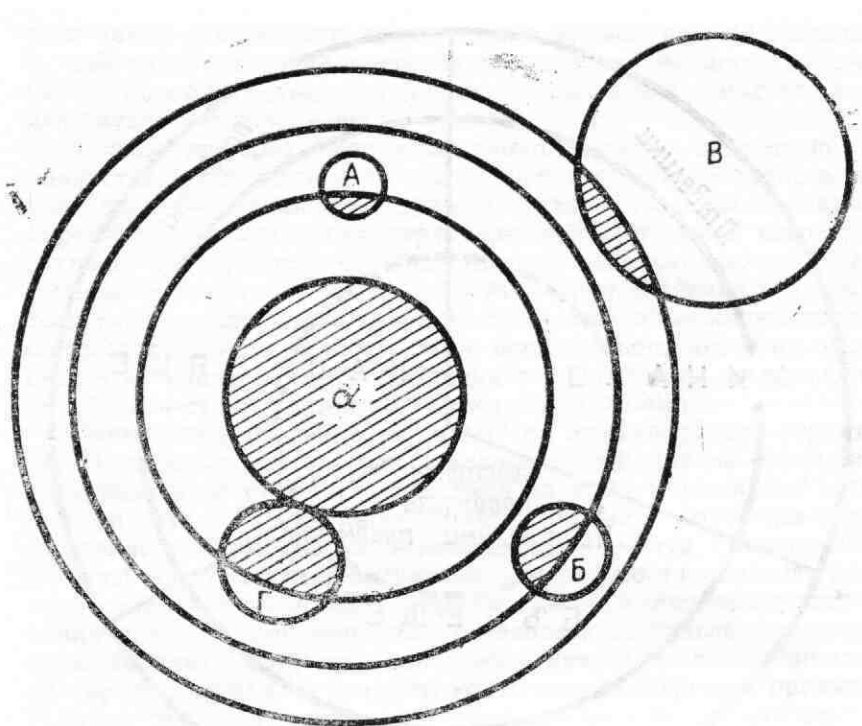
Не бива да се забравя, че въпросът от една анкетна карта (или който и да е списък от въпроси), предназначена за едно изследвано лице, има смисъл само дотолкова, доколкото изслед-

ваното лице знае неговия отговор. Липсата на отговор на вече зададен въпрос показва, че за това лице предметът на въпроса не съществува. Той съществува само за изследователя, но дотолкова, доколкото социологът изучава неща, които са социални реалности, а не негови субективни представи, въпросът му е бил безсмислен.

Ако всеки предмет е равен на единица, то изчерпателната им номенклатура ще може да се изрази с число. Това ще бъде основанието ни за количествените оценки „повече“, „равно“, „по-малко“, „изчерпателно“, „частично“, „количество характеристика“ и др. под.

Индивидът едновременно принадлежи поне към няколко социални групи, като участието му във всяка от тях е винаги частично. Ще използваме графична илюстрация:

Всеки от участниците в тази въображаема група участва на различно „ниво на близост“ с нея – това е степента на неговата идентификация с групата.

Защрихованата част от знака за личностите „А“, „В“, „В“ и „Г“ показва количеството личностни предмети, с които те се включват в социалната група „X“. Количеството предмети, с които личността участва в социалната група, определят екстензивността на това участие.

Степента на „изчерпването“ на личността при нейното включване в социалната група е интензивност на това включване.

От тази графична илюстрация, която в рамките на претенциите си е безспорна, са очевидни няколко неща:

Първо: при емпиричното социологическо изследване на акумулираната структура не се разграничават реално съществуващите идентификация на личността с групата, екстензивността на участието ѝ в нея и интензивността на това участие.

Второ: при традиционното емпирично социологическо изслед-

ване не можем да изградим даже количествено механически модел на социалната група, например социалната група съдържа едн- каква си сума личностни предмети.

Трето: от емпиричното изследване на въображаемите лица „А“, „В“, „В^и“ и „Г“ не получаваме емпирично знание за социалната група „Х“.

Тези заключения важат не само за силно структурираните «социални групи, каквито са например производственият колектив, семейството или ученическият клас, но и за „нетрайните човешки обединения“.

„В отделните конкретни общества – пише Живко Ошавков – се формират и някои нетрайни (временни) човешки обединения, като тълпа, аудитория, театрална, спортна или друга публика и др. Всяко такова обединение обикновено е съставено от непознаващи се човешки индивиди, събрани физически един до друг поради някаква причина или с някаква цел ..., като съставна единица на едно такова обединение човек губи до известна степен нещо от своята лична отговорност, много лесно и силно подражава на другите и върши действия, които никога не би извършил, ако е сам“ ([69](#), с. 78).

В българската социология разликата между емпиричното знание за личността и емпиричното знание за социалните групи се разглежда като разлика между информацията за реалната и информацията за акумулираната структура. Негласно е общоприето, че няма сводимост между двата вида информация. В практиката на емпиричните изследвания обаче често, много често, емпиричните данни за личностите (акумулирана структура) се интерпретират като емпирични данни за социалните групи (реална структура).

Възниква въпросът: Какво узнаваме за обществото чрез емпиричното социологическо изследване, когато не знаем какво става със социалните групи, които са истинският, реалният субект на историческия процес? Или, както пише Ленин: „ ... действията на „живите личности“ в пределите на всяка ... общественно-икономическа формация – действия безкрайно разнообразни и на пръв поглед неподдаващи се на някаква систематизация – бяха обобщени и сведени до действия на групи личности, които се различават помежду си по ролята, която играят в системата на производствените отношения, но условията на производството и следователно по условията на тяхната жизнена обстановка – с една дума, до действия на класи, чиято борба определя развитието на обществото“ ([43](#), с. 434).

Важното за нашето изложение в тази мисъл на Ленин (както

и в марксистко-ленинската идеология изобщо) е, че той не разглежда действията на класите като действия на изолирани един от друг индивиди, т. е. като социални категории или типологии, а като социални групи. Затова Ленин се позовава на следната мисъл на Маркс във връзка с класовата борба на пролетариата: „Едрата индустрия струпва на едно място маса непознати едни на друг хора. Конкуренцията разделя техните интереси. Но защитата на работната заплата — тоя общ интерес спрямо техния господар — ги обединява в една обща идея за съпротива, за коалиция... Коалициите, отначало изолирани, се формират в групи и за работниците защитата на своите съюзи срещу постоянно обединения капитал става по-необходима, отколкото защитата на работната заплата...” ([44](#), т. 23, 32).

Прилагането на социометричната техника за емпирично изследване на социалните групи не спомага за извършване на прехода от взаимоотношенията между индивидите „А“, „Б“, „В“ и „Г“ в групата „Х“ и примерно за 105%-овото изпълнение на плана от същата група. Освен това по признания на Морено една основна задача при социометричното изследване е как да се заставят хората да участвуват в социометричните процедури с максимална спонтанност, нееднократно и системно. При всяко емпирично социологическо изследване методиката на регистрацията не бива и не може да влезе в противоречие с приетия в обществото начин на живот — и най-бляскавите изобретения за достигане на максимална достоверност на информацията трябва да са съобразени с него, В такъв аспект може да се даде интересна оценка на някои от страните на косвената анкета — един метод на регистрация, който може би осигурява достоверна емпирична информация.

Преодоляването на трудността на прехода от информацията за индивидите към информацията за социалните групи се извършва по един предизвикващ съмнение начин — чрез отъждествява пето на реалностите съвкупност и социална група, съвкупност и социална категория, социална типология. Директно това отъждествяваме се извършва в следните две постановки:

„На социалните съвкупности, които представляват реални човешки обединения ..., основната социологическа структура е присъща като реална и като акумулирана от членовете на съответните човешки обединения” ([70](#), с. 12).

„...на социалните съвкупности, които представляват нереални човешки обединения, а социални категории ..., основната социологическа структура е присъща само като акумулира-

на от членовете на всяка една от тия социални категории" ([70](#), с. 12).

Разглеждането на социалната съвкупност (която може да се представи като маса от „атоми“ на акумулирана структура) като реално човешко обединение (което може да се представи като елемент на реалната структура – град, село и пр.) противоречи на основоположението, че реалната и акумулираната структура са различни неща. Така че преходът от информация за индивидите към информация за надорганичното явление социална група „чрез съвкупността“ с противоречив по постановка.

Съвкупността е понятие, което отразява обекти с различна природа. Съвкупност може да бъде едно стадо крави, съвкупност може да бъде купчина чакъл, молекулите на газа в един съд или парламентът на една държава. Тези разнородни, разнo-природни обекти имат нещо общо помежду си, което ни дава основание да ги отразим в едно понятие. Отразяването им обаче като неща-съвкупности означава пренебрегване на спецификата на тяхната механична, физична, химична, биологична или социална природа. По същия начин, като кажем „предмети от домашния бит“, ние пренебрегваме разликата примерно между огледалото и пералната машина.

Поради тази причина изучаването на съвкупността от човешки индивиди не може да ни разкрие спецификата на социалната надорганична природа, така както изучаването на пералнята като предмет на бита няма да ни разкрие устройството на нейния механизъм.

Точно затова според нас изучаването на човешките съвкупности постига най-големи успехи при анализиране и прогнозиране на онези сводни свойства, които имат несоциален произход: смъртност, раждаемост, съотношение между половете и пр.

Пои беглото и частично разглеждане на природата на съвкупността възникват някои основания за категорично разграничаване на социална група и съвкупност. „Ако обект на изучаване е нещо – съвкупност – пише Венец Цонев, – обуславящите го причини са т. нар. „съществени причини“ А, В, С, а предизвиканите от причините следствия имат характер на сводни свойства или на промени в тях (по-точно имат характер на математически очаквания за сводни свойства или промени в тях u, v, w)“ ([109](#), с. 226).

В случая основна за разбирането на съвкупността е връзката между съществена причина и сводно свойство. Тази връзка разкрива природата на съвкупността, характера на нейната

96.

промяна и развитие. Венец Цонев дава пример за тази връзка със скоростта на молекулите на даден газ в някакъв съд и температурата на средата: „Средната скорост е сводно свойство. Тя има характер на следствие в разглежданата зависимост, а температурата на околната среда има характер на съществена причина." От дадения пример личи, че връзката между „съществена причина" и „сводно свойство" е връзка между **външна** на съвкупността причина и **вътрешно** следствие в нея. Това е съвсем ясно казано: „Нека да споменем между другото – пише той, – че има две причини – със систематично и несистематично **действие върху съвкупността** в зависимост от това, дали причината действа с еднаква интензивност върху всеки елемент на съвкупността или с различна, варираща интензивност. При определени условия съществените причини могат да образуват т. нар. стохастически (вероятностен) механизъм, **който да въздействува върху съвкупността**" (к. м. – П. С. [109](#), с. 226).

„Съществената причина", която детерминира основните, „сводните свойства" на съвкупността, е **външна** на самата съвкупност. Причината на развитието на съвкупността е въвн от нея. Това е крупен факт. Подозираме, че е логически противоположано – явлението „съвкупност" с неговите „съществени причини" и „сводни свойства" да се смята даже като подобно на явлението общество, което „ ... функционира и се саморазвива като единна цялостна сложна органическа система" ([69](#), с. 11).

Съществените причини за развитието на обществото са в самото него, то функционира и се саморазвива не като съвкупност, а като сложна органическа система. Като разглеждаме диалектически социалните групи (не обществото като цяло), ние сме задължени да търсим вътре в тях корена на саморазвитието им. Вътрешните, а не външните причини са основните при саморазвитието на социалния обект.

Изследването на съвкупността от човешки индивиди означава да се изследва „личностният материал", от който се състои обществото като цяло или социалната група. А както показват ежедневието и историята, от един и същ материал могат да се образуват по същество различни социални групи. Човешката съвкупност „България, август 1944 г." не се различава съществено от човешката съвкупност „България, октомври 1944

г", но държавата (все пак социална група) „България октомври 1944 г." е принципно различна от държавата „България, август 1944 г." Надеждата, че в едно изоставащо предприятие нещата могат да се оправят при запазен личностен и материалнопроиз-

97.

водствен елемент само с една реорганизация, се основава на предпоставката (осъзната или не), че човешка съвкупност и социална група са много различни неща, че от един и същ личностен материал могат и в действителност се формират различни социални групи.

Ще формулираме задачата на социолога, който е получил емпирична информация за човешката съвкупност: да се намери начин (модел), чрез който да се разбере какви са съществуващите и какви са вероятните социални групи, които се образуват на основата на този изучен личностен материал (човешка съвкупност). Само след като е свършил тази работа, социологът може да каже, че се е придвижил до същността на историческия процес, че емпирично е извършил онази работа, която теоретично беше извършена от класиците на марксизма: „Историята на всички съществуващи досега общества е била история на класова борба." А те са разбирали класовата борба като борба на мощни социални групи.

Намирането на модел, чрез който информацията за личностния материал се превръща в информация за съществуващи и вероятни социални групи, е изключително трудна задача, която може да бъде решена, предполагаме, в далечно, макар и времево иеотдалечено бъдеще. Такъв модел вероятно ще има различна изразност: текстово-съдържателна, графично-нагледна и сигурно ще бъде математически дефиниран. Разбира се, подчертаваме това, никой не поставя под съмнение необходимостта от емпирични изследвания на човешката съвкупност и сега, и след като бъде създаден такъв модел.

Като използваме поместената по-горе графична илюстрация на въображаемата социална група „X", можем да онагледим трите условия, на които трябва да отговаря такъв модел.

Първото условие е да се определят групообразуващите фактори. Групообразуващите фактори са също предмети в употребявания от нас смисъл. В поместената графична илюстрация те за нагледност са отбелязани със заштрихования централен кръг „а". Те са отделно показани не поради особеното си отношение към личността, а поради особеното си положение в социалната група.

Групообразуващите фактори са отразени в предикатите на съжденията, с които утвърждаваме нещо за личността-субект. Те могат да бъдат идеи, вещи, нтериоризирани личностни свойства и пр. Например „Личността Х е ученик“. Предикатът „ученик“ отразява групообразуващ фактор.

Конкретният въпрос е: как да се отделят групообразуващите фактори от останалите личностни характеристики?

98.

Тъй като не сме в състояние да решим въпроса, се задоволяваме с мнението, че внимателният социологически анализ на личностните предмети може да покаже поне ориентировъчно кои са вероятните групообразуващи фактори. Може би това са онези предмети, които придобиват социологическо значение в дейностите на останалите членове на групата?

Групообразуващият фактор изпълнява поне една функция в социалната група: трансформира личностните предмети на членовете на социалната група в групови предмети. Под групови, предмети разбираме онова, което се отразява в утвърдителни съждения, които могат да се кажат за социалната група.

Например. Вземаме личностния предмет „лицето А работи в индустриално предприятие“. Групообразуващият фактор „индустриално предприятие“ трансформира личностния предмет „лицето А работи с ръчен инструмент“ в групов предмет – „в индустриалното предприятие Х на работното място У се работи с ръчен инструмент“. Процесът на трансформиране на личностния предмет в групов предмет е идентичен с процеса на функциониране на социалната група. Трансформацията се извършва посредством дейността.

Разбира се, примерът, който даваме, за трансформиращата, функция на групообразуващия фактор, е твърде елементарен и груб, но все пак дава известна яснота за тази функция.

Второто условие, на което трябва да отговаря моделът за превръщането на информацията за личностния материал в информация за съществуващите и възможни социални групи, е да се отговори на въпроса, с кои личностни предмети лицето (лицата) участва в социалната група Х. Този въпрос е въпрос за границите на трансформиращата функция на групообразуващия фактор.

Третото условие, на което трябва да отговаря вероятният модел, е да се намери решение на въпроса, с кои личностни предмети лицето (лицата) не участва в социалната група X.

Възможно е да съществуват и други условия.

При сегашното положение събраната емпирична информация винаги е недостатъчна (неизпълнени първо и второ условие) и винаги съдържа „излишъци“ (неизпълнено трето условие).

Малко особено става мястото на типологизирането в емпиричното социологическо изследване.

Изграждането на една типология е свързано с определянето на съществени в определено отношение личностни предмети. Когато самата типология е съществена, тя съдържа в лич-

99.

ностните предмети групообразуващи фактори. Така социалният тип (социална категория, а в случая и класа) „пролетарий“ съдържа в личностните предмети групообразуващи фактори: „не-собственост върху средствата за производство“, „работна заплата“, „трудови условия“, „индустриално предприятие“, „марксистка идеология“ и пр. От този социален тип възникват много социални групи с различна социална съдба и различна историческа роля.

Известно е, че поведението на личността в социалната група не зависи толкова от нейните личностни предмети, колкото от взаимоотношенията в социалната група, от груповото поведение. Известна е и ролята на социалните групи във функционирането и развитието на обществото. Чрез социалните групи личността участва в историческия процес, има социално значимо поведение. Индивидуалното социално значимо поведение в голямото число случаи зависи от извънличностни фактори и затова само в приказките може да се говори за „добрия цар“.

Тогава, когато получаваме емпирична социологическа информация за социалния тип, в различна степен се проявява различието между човешка съвкупност и социална група. Колкото повече съществени личностни предмети съдържа социалният тип (а те от своя страна съдържат групообразуващи фактори), толкова в по-силна степен се проявява различието между човешка съвкупност и социална група.

С основание можем да твърдим, че количеството информация, което получаваме от изучаването на човешката съвкупност, за социалните типове е толкова по-незначимо, колкото повече групообразуващи фактори съдържа социалният тип.

Чрез емпирично изучаване на човешките съвкупности може да се получи по-точна информация за социалната типология „битово неразгърнати личности" и далеч по-малко – за социалната типология „активни участници в рационализаторското движение". Втората типология по наша преценка съдържа повече групообразуващи фактори, които съдействат за формирането на повече социални групи, чрез които по-силно се изменя индивидуалното поведение, поради което изучаваната като съвкупност маса от индивидуални случаи ни отдалечава от реалното поведение на включените в социалните групи индивиди. Но ако социологията е наука за надорганичната структура, възникваща при взаимодействието на човешките индивиди, то типологизирането при емпиричното социологическо изследване служи по-скоро за организиране на емпиричните резултати,

100.

отколкото за създаване на по-точна картина на отразяваната [реалност](#).

Затова социалният тип „работническа класа" при един и същ тип обществена формация, но в различни общества поради някои различия в групообразуващите фактори може да има различно политическо поведение. Например работническата класа в Англия и Франция, работническата класа от Ваймарската република и работническата класа от третия [райх](#).

101.

Групообразуващите фактори трансформират личностните предмети в групови предмети. Груповите предмети, които вече споменахме, се отразяват във всички утвърдителни съждения, които могат да се кажат за една социална група. Ако един групов предмет изразим с единица, то изчерпателната им номенклатура може да се изрази с число. Това ще бъде основа за количествените оценки, „повече", „по-малко", „равно", „сума от групови предмети" и пр.

Според тази постановка и цялостното предидещо изложение естествено следва хипотетичният извод за количественото

отношение между социална група и съставлящите я индивиди: сумата от личностните предмети на членовете на социалната група X е по-голямо число от сумата на груповите предмети на същата социална група.

Тази хипотеза за количественото отношение между личност и социална група, извършена след многочислени уговорки и предпоставки, може да бъде подкрепена с някои съображения за качественото отношение между личност и социална група.

Вярно е например, че организационно-производствената социална група извършва повече работа от отделния индивид, но може ли да се каже, че извършва повече работа от всички съставлящи я индивиди? Дали тази група като група е „нещо повече“ в богатството на потребностите и интересите, дали тя е повече в богатството на мислите, чувствата, идеите, намере-

102.

нията на нейните членове, дали е нещо повече от постъпките и действията на хората, от които се състои?

В едно писмо (до Т. Куно от 24 януари 1872 г.) Енгелс отбелязва: „Всяка личност, всяка община са автономни, но как е възможно общество, състоящо се макар и от двама души, без всеки от тях да отстъпи нещо от своята автономия...“. Енгелс пише това по повод на Бакунин и употребява термина „автономия“ като право за вземане на решение, като право на власт.

Не е възможно общество, макар и от двама души, ако всеки не отстъпи от своята автономия, т. е. от своите интереси, потребности, чувства, знания, от цялата осъзната или не аргументация при вземането на едно или друго решение, ако не отстъпи от своите желани дейности при изпълнението на това решение.

Хипотетично допускаме, че социалната група и в качествено отношение (макар и от двама души) като единно цяло е нещо „по-малко“ (цели, интереси, мисли, чувства, мотиви и т. н.) от „сбора“ от индивидуалните качества на индивидите, от които е съставена групата. Образно казано, масата на елементарните частици, от които се състои атомът, е по-голяма от масата на атома.

Ако използваме тази хипотеза, можем да обясним някои въпроси, свързани със социалната група:

1. Можем да обясним как в природата на социалната група се съдържа възможността за нейното саморазвитие при неизменен личностен състав, а именно чрез механизма на промяна на идентификацията на личностите с групата, чрез промяната на тяхното интензивно и екстензивно участие в нея (вж. посочената графична илюстрация на социалната група). Социалната група разполага с личностен резерв за своето развитие в рамките на неизменен личностен състав.

2. Можем да обясним как при неизменен личностен състав и относително постоянни външни условия социалната група пулсира в своето функциониране.

3. Можем да обясним защо при еднакъв брой личности, с практически еднакви личностни предмети социалните групи с еднакви цели и задачи се различават помежду си.

Можем да обясним защо при премахването или изчезването на определени социални групи (не на техните членове) се дава възможност за развитието на други социални групи – освобождават се личностни предмети за трансформация от групообразуващите фактори на отделните социални групи в техни групови предмети. Например освобождаването на жената от би-

103.

товите задължения („стесняване“ на социалната група семейство) дава възможност тя да бъде по-добра производственичка (нейните трудови личностни предмети се трансформират от групообразуващия фактор „производствено звено“).

Заедно с това посочената хипотеза не противоречи на известните факти, свързани с отношението личност – социална група: че една личност участва в множество социални групи; че съдбата на социалната група е относително независима от съдбата на отделните ѝ членове; че чрез социалните групи личността участва в социалния процес.

Индивидуалният субект се състои от повече предмети („личностни характеристики“) от груповия субект (групови предмети и групообразуващи фактори) – поне така следва от тази хипотеза. Групообразуващите фактори са идеални или физически предмети, които добиват значения в дейностите на членовете на групата като членове на групата, а груповите предмети са личностните характеристики (предмети на личността), които добиват значение в дейностите на групата.

Индивидът се състои от повече предмети в сравнение с групата, но неговите предмети имат по-малко значения в сравнение с предметите на групата. Предметът на групата – 105%-ово изпълнение на плана – има значение в дейностите на всички членове на групата вън или вътре в нея. За да достигнат примерно този процент, членовете на групата работят доброволно извънредно и с голямо напрежение, те се прибират уморени и процентите от плана добиват значение за техните битови дейности, дейностите по отдиха и развлечението; изпълнението на плана е свързано с получаването на определено възнаграждение и по този начин има значение за материалната осигуреност на почти всяка индивидуална дейност; предметът 105%-ово изпълнение на плана от групата има значение и в дейностите на хора, които не са членове на тази група – ръководители, снабдители, пласъори. Ако значенията на всеки предмет са някакво число, то това число е по-малко за предметите на индивидуалния субект. Моят предмет – този ръкопис – може да има значение за всичките ми дейности, но ако стане предмет на секцията (групата), в която работя, освен тези значения той ще придобие и нови, защото ще добие значение в дейностите и на други хора. Така въпреки е с всеки предмет. Затова груповите предмети имат обективно-социална възможност да добиват повече противоречиви значения (защото имат повече значения) и поради това при тях изпъква проблемът за доминиращото зна-

104.

чение. Доминиращото значение на основен групов предмет играе ролята на генетичен код за всички останали значения.

Ако тази фабрика (групообразуващ фактор) има един собственик, по механизма на функциониране на групата тя ще има значение в трудовите дейности на всички работещи в нея, но значението ѝ при всеки от тях ще носи отблясъка на нейното доминиращо значение „тя е частна собственост“. Ако тази фабрика е групова собственост, ще има друго доминиращо значение, ако е държавна – трето.

Поради това, че социологическото битие на един предмет не се определя от това, дали той обективно съществува, а от това, доколко има значения, доколко е включен в човешка дейност, можем да потвърдим, че индивидът има по-малко социално битие, отколкото групата. „По-малко“ в смисъла, който споменахме в началото на тази глава.

Глава пета

ПРИРОДНА ОСНОВА НА ОРГАНИЗАЦИЯТА

НА ДЕЙНОСТИТЕ

Личността денонощно и непрекъснато извършва определени дейности — сън, хранене, труд и пр. В основата на тази периодичност стои биологичната цикличност във функционирането на човешкия организъм, а в основата на биологичната цикличност стои земният произход на живота и редуващите се ден и нощ. Така денонощната цикличност на човешката дейност има дълбоки, даже астрономически корени.

Милиони години след като под прякото влияние на изгряващото и залязващото слънце е започнала да функционира първата жива клетка, мислещият човек избрал като естествена мярка на времето за своя труд и отдих слънчевото денонощие.

Човешката дейност се подчинява и на друга цикличност, свързана отново с астрономическо явление — слънчевата година. Още в първите си получовешки дейности — лов и събиране на плодове — пращавекът е бил принуден да използва събуждащото се в него съзнание за наблюдение, запомняне и съобразяване в съответствие с редуващите се пролет, лято, есен, зима. Стотици хиляди години поред годишната цикличност ще бъде закон за дейността на земеделеца и пастира. Годишната ще стане мярка на времето за труд и поради важността на труда за обществото с годината като мярка на времето ще се занимава съсловието на избраните — жреците.

Сякаш за да подчертае своята социална природа, човекът е създал наред със „заварените“ денонощна и годишна цикличност на дейности и един почти „свой“ социално-културен цикъл — седмицата. Първоначално е имало „малка седмица“ — петдневна, по броя на пръстите на едната ръка, по-късно възниква голямата седмица — броят на пръстите на двете ръце (неин далечен отглас ще бъде декадата от календара на Френската революция). Седемдневната седмица възниква във Вавилон и чрез евреите и гърците се възприема в цивилизования свят. В библейските легенди сам бог твори света за шест дни

и на седмия почива. Първобитното съзнание е извършвало сакрализация: „Бог благослови седмия ден и го освети“. Очевидно човекът е имал и има потребността от около седмична цикличност на дейностите – няколко дни труд и един ден отдых (вж. по-подробно 83).

Цикличният характер на седмицата проличава и от факта, че в човешкото съзнание и практика тя се състои от неравнозначни дни. Тяхната неравнозначност е била подчертавана от древните, които са ги назовавали с имената на видимите планети (Меркурий, Венера, Марс, Юпитер, Сатурн и прибавените към тях Слънце и Луна) и по този начин са ги свързвали с мистичните си астрологически представи. Различните дни имат различни имена, а различни имена имат различаваните неща. Понеделникът се различава от вторника и останалите дни и всеки от тях носи нещо особено в себе си. Затова понеделниците, срядите, съботите и т. н. си приличат по нещо независимо от сезоните и тази прилика е обусловена от еднаквото място на тези дни в седмичния цикъл дейности.

Трите цикъла дейности – денонощен, седмичен и годишен – едва ли изчерпват циклите дейности на личността. Възможно е да се говори и за цикличност във функционирането на социалните групи.

Трябва да се различава денонощният цикъл дейности от денонощието като астрономическо явление – личността може (и обикновено така става) да реализира денонощния цикъл дейности независимо от смяната на деня и нощта. За човека няма дневна или нощна дейност. Многосменната работа за милиони хора милиони пъти в денонощието показва, че денонощният цикъл дейности се реализира относително независимо от слънчевото денонощие и че те са различни неща.

Също така трябва да се различава денонощният цикъл дейности от денонощието като единица мярка за време – денонощният цикъл дейности само условно е двадесет и четири часа. Изолирани от външния свят хора прекарват с месеци в пещери, където започват времево да удължават или скъсяват денонощния цикъл. Продължителността на денонощния цикъл се нарушава и при особен режим на труд – хора, които работят дванадесет часа без прекъсване и след това имат двадесет и четири часа почивка, имат удължен денонощен цикъл дейности.

Условна е връзката и между седем поредни дни и седмичния цикъл. Около национални празници често се правят размествания

на почивните дни. Ако поради това „седмицата“ има не-седем дни, то значи, че седмичният цикъл се реализира за не-се-

107.

дем дни и цикълът може да започва и да завършва в различни дни на седмицата. Увеличаването на броя на почивните дни променя структурно седмичния цикъл дейности.

По-особено стои въпросът с годишния цикъл дейности. Урбанизацията, индустриализацията и сега научно-техническата революция „разхлабват“ връзката между годишната цикличност на природната среда и годишната цикличност на човешката дейност. На всекиго е известно, че стопанинът на село е много по-зависим от годишните сезони, отколкото затвореният в панела, асфалт, машини и шум погражданен селянин. В градовете масово се среща оплакването – „не усетих как мина лятото (пролетта, есента)“.

Заедно с това индустриализацията и урбанизацията създават на стари основи нов годишен цикъл – цикъла на институциите. Тримесечие, полугодие, план, финансова година, отчет, сезон на отпуските – все неща, понятни за всеки работещ и въздействащи върху днешната човешка активност с не по-малка сила от годишната природна цикличност.

И все пак много е останало.

В превъзходната си книга „Дивото наследство на природата“ Сали Калигар пише: „И при нас, хората, мрачните месеци на годината са времето, когато интересите и симпатиите ни излизат вън от рамките на семействата. Ние търсим дружба, т.е. това, което разбираме под израза, че сезонът за общуване е започнал. Вечеринки, забави, събирания, концерти, пиеси: всички те ни доставят радост не само заради развлеченията или за някаква проявена дейност, а и затова, че носят топлината на общуването с други хора. Това е свързано с прецедент, който сигурно датира от преди началото на човешката история“ ([39](#), с. 23).

Цикълът дейности има отношение към ритъма на живот. Цикълът е редуването и периодичността в реда на дейностите, докато ритъмът е честотата и следването на значимите събития в индивидуалното съществуване – на онези събития, които са другият (първият е самият субект) обединителен център на диспаратната система на дейностите, които придават смисъл, обществена стойност на извършваните дейности. Събития са завършването на образованието, женитбата, разводът, раждането

на дете, постъпването на работа, извършването на откритие, смяната на статуса, преселването, влизането в ново жилище, значимата промяна във възгледите и други подобни. Редът и честотата на събитията придават ритъм на живота. Но значимите събития в индивидуалния живот оказват

108.

влияние и върху скоростта на субективното време, а значимите събития в социалния живот определят скоростта на социалното време. Степента на значимост на социалните събития може да бъде преценена на основата на това, доколко събитието е станало предмет в индивидуалните дейности – мисловни или материално-практически.

Идеята за различни цикли дейности – денонощен, седмичен, годишен – означава, че дейностите се характеризират и с това в рамките на кой цикъл се извършват. Сънят, храненето, трудът, гледането на телевизия, слушането на радио, четенето на вестници, грижите за малки деца, разходката, утринната гимнастика, приготвяването на храната и т. н. са дейности, които ще намерят своето място в една възможна „структура на дейностите, извършвани в денонощния цикъл“. Както показват някои емпирични изследвания, екскурзията (излетът), дейностите по поддържането на колата, ходенето на кино, гостуванията, прането, гладенето, почистването на жилището, спортуването, четенето на художествена и научна литература, играта на карти и шах, посещението на кръчма и кафене и т. н. са дейности, които би трябвало да причислим към евентуалната „структура на дейностите, извършвани в седмичния цикъл“. Почивката на море или планина, ходенето на театър, опера, симфонични концерти, покупките на облекло и покъщина, организирането и участието в семейни тържества, ремонтът на битова техника, ползването на шивашки, обществени и административни услуги са дейности, които ще включим във вероятната „структура на дейностите, извършвани в годишния цикъл“. Излишно е тук да развиваме въпроса за относителната принадлежност на една дейност към един или друг цикъл – фактори на тази относителност на личностните характеристики (предмети) на индивида в социално-културните условия на неговото съществуване.

Отново ще подчертаем, че календарните единици време денонощие, седмица, година и човешките цикли дейности – денонощен, седмичен, годишен – са различни неща, но заедно с това човешките цикли се реализират за съответните календарни единици време.

От споменатите три цикъла дейности основен е денонощният цикъл. Той е структурен елемент на останалите два, които наред с това се реализират само чрез структурни промени вътре

109.

в него. Поради тази причина ще обърнем внимание на денонощния цикъл.

В денонощния цикъл задължително се извършват биологически необходимите дейности и почти винаги — социално необходимите дейности.

Биологически необходими наричаме дейностите, чрез които личността задоволява своите физиологични потребности — хранене, сън и пр. Без тяхното системно извършване във веригата от денонощни цикли човешкото съществуване е невъзможно и на тяхна основа възниква цикличността в човешката активност.

Извършването им има биологическа същност, но се реализира конкретно по определен в социално-културно отношение начин. Пияният, който извършва дейността „сън“ на площад „Македония“, ако не продължи съня си в отрезвителя, ще бъде премачкан от превозните средства. Този пример напомня за минималните условия, при които е прието да се извършва дейността „сън“, докато конкретният начин на живот съдържа цял неписан списък от изисквания — от чистотата на чаршафите до нощната лампа.

Много неща могат да се кажат и за социално-културната обусловеност на дейността „хранене“ — като се започне от въпросите за калориите и витамините и се свърши с комплекта от прибори. Същото важи и за останалите дейности, чиято цел е задоволяването на собствените потребности на индивида.

Дейностите по отглеждане на децата са също биологически необходими, защото представляват социално-културна модификация на инстинкта за продължение на рода.

Маркс и Енгелс пишат в „Немска идеология“: „За живота са нужни преди всичко храна и пиене, жилище, облекло и още нещо. И така първият исторически акт е производството на средствата, необходими за задоволяване на тези потребности, производството на самия материален живот, а именно това е такова историческо дело, такова основно условие на всяка история, което (както сега, така и преди хиляди години) трябва да се изпълнява всекидневно и всекичасно — дори само затова, за да могат

хората да живеят" (52, т. 3, с. 28). И малко по-нататък – „производството на живот – както на собствения посредством труда, така и на чуждия посредством раждането – се явява изведнъж като двойко отношение: от една страна, като природно, а, от друга, като обществено отношение, обществено в смисъл, че се подразбира сътрудничеството на много индивиди

110.

безразлично при какви условия, по какъв начин и за каква цел" (52, т. 3, с. 30).

Извършването на тези дейности в рамките на цикъла човешки дейности означава периодично и системно задоволяване на определени духовни и материални потребности. (Материалните и духовните потребности на детето се превръщат в духовна потребност на родителя – за това превръщане действа механизъмът на родителския му инстинкт, цялостната културна система в санкциониращите социални институции.) Задоволяването на тези потребности става при осигуряване на определени средства под формата на пари, вещи или привилегии. За да получи средствата, личността е социално принудена да извърши определени дейности, които наричаме социално необходими. Обществото предлага сбор от дейности – ако личността извърши някоя от тях, ще получи необходимите ѝ средства. Личността „избира“ една или няколко дейности. Трудовите дейности са основната част от тези, чрез които личността може да получи средства – пари, вещи или привилегии, но съществуват и нетрудови.

Съобщавах за една атракция, събрала няколко хиляди души срещу солиден вход, в която „трудещ се“ хвърля от хеликоптер едно пиано в пропаст. Трябва голямо въображение, за да може този бизнес да бъде наречен труд, а без голям риск може да се твърди, че в България този „трудещ се“ щеше да бъде осъден поне за дребно хулиганство. Съществуват редица типове дейности, чрез които личността в определени общества, без да произвежда пряко или косвено потребителни стойности, може да получи необходимите ѝ средства – просия, кражба, професионално спортуване, наемна военна служба, служене в политическа полиция, шпиониране и пр.

Към социално необходимите дейности ще отнесем и ученето, защото чрез институтите на социализация обществото организира тази дейност, като осигурява на изпълняващите я необходимите средства за живот. Дали това ще бъде издръжката на семейството, на някаква организация или на държавата, е без

значение – учащият получава необходимите му пари, вещи или привилегии (стипендии, общежития, пансиони, столове, пътуване с намаление в страната и чужбина, право на ползване на специални библиотеки и читални, условия за дълготраен отдих и п р.) .

Не във всеки денонощен цикъл личността е принудена да извършва социално необходими дейности (масовият пример за това сега е петдневната работна седмица), докато цикълът е

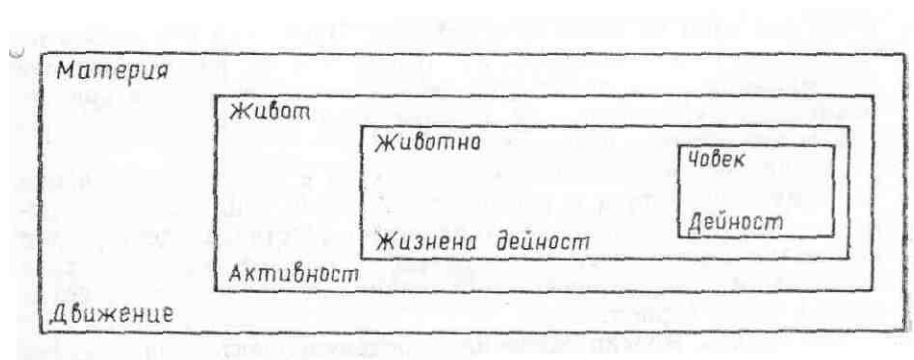
111.

невъзможен, ако не се извършват биологично необходимите дейности.

Старинният календар на ескимосите при продължителната нощ и ден е включвал девет месеца, свързани с промените на околната среда. Освен това ескимосът има друга структура на цикъла: „... ескимосът много спи. Повече през зимата, отколкото през лятото. Той зимува като мечката – пише Жан Малори, – бих казал, че половината от съществуването си той прекарва в сън, в дрямка. Останалата половина – и с изненадващо, тъй като това време изглежда толкова малко за едно население, което се смята за активно – се разпределя така: една трета в полари (посещения), една трета в пътувания към мястото на лова и само една трета за самия лов ... Само младежите естествено правят изключение от този уравновесен ритъм на живот” ([50](#), с. 195) .

Според тези сведения ескимосът в свръхтежките условия на почти вечната замръзналост може да осигури за една шеста част от денонощния цикъл храната за себе си, семейството и кучетата (без тях животът му е невъзможен). Можем да си представим какво дължим на експлоататорските общества, на стремежа си към развитие, на демографската експанзия, на разрушаването на околната среда.

Денонощният цикъл дейности е система със системообразуващ елемент – биологично необходимите дейности. Ако някъде има други разумни същества (естествено с друга „биология“), те ще имат друг цикъл дейности. Графично това може да се изобрази със схема ([37](#), с. 40), употребена за друг анализ:

Не е необходимо да търсим други разумни същества – тук на земята всяко живо същество ни демонстрира свой тип жизнена активност.

112.

Ще предам почти дословно думите на З. Веселовски от популярната му книга „Необикновеното при животните“ ([15](#), с. 48–53) поради общоприетостта на споменатите от него факти и изводи:

Един от основните принципи, благодарение на който се запазва равновесието на живота в природата, е часовата ориентация на живите същества. Определящи фактори са периодичните промени на околната среда, например денят и нощта, приливът и отливът, лунните фази или смяната на годишните времена.

При категоризирането на животните на дневни и нощни се проявява дълбока природна закономерност. Тук се наблюдава един от класическите примери за това, как се поддържа биологичното равновесие в природата. Дневните грабливи птици са решаващ фактор за поддържане на количеството на бозайниците и птиците с дневна активност. През нощта пък летят совите, които също така регулират количеството на гризачите с нощна активност. Същото се отнася и за прилепите. Така вследствие на продължителната еволюция всички живи същества са се приспособили към периодичните промени в околната среда, все едно дали става дума за смяната на деня с нощта или за колебанията в температурата или влагата.

Ако се изследват бозайниците или птиците, ще се установи, че животът им протича в точно разграничен двадесет и четири часов (циркадиен) ритъм. Заедно с това те се ръководят от ежедневно редуване на деня и нощта. Ако обаче поставим животните под постоянно изкуствено осветление (при „затъмнение“), вътрешният им циркадиен ритъм продължава да

функцио" нира, все едно че нищо не е станало. Поне така е в началото. След десетдневно непрекъснато осветяване на ипдомалайската полумаймуна лори денят ѝ се увеличава на 26 часа, а при затъмнение се съкращава на 22 часа. При дневните животни се получават обратни резултати.

Установено е, че циркадийният ритъм е дълбоко вроден при животните. Пилетата и гущерите, излюпени в изкуствени условия — първия път в ритъма на осемнадесетчасов ден, втория път в тридесет и шест часов ритъм — започнали веднага след пзлюпването си да спазват обичайния, „правилен" двадесет и четири часов период.

За редица морски животни определящ фактор на дневния график е редуването на лунните фази. Специалистите са установили, че при някои безгръбначни животни ритъмът на живот се влияе и от земния магнетизъм, според който те определят

113.

географското си положение. Мидите, пренесени на разстояние повече от 2000 км и поставени при постоянни лабораторни условия, изоставили ритъма си за отваряне и приемане на храна, подчинен на прилива в мястото, от което били взети, и активността им започнала да се проявява според часа на прилива в мястото, където били преместени.

Към интересните открития спада и фактът, че освен дневния ритъм здраво вродена в животните е и годишната периодизация.

Ето разпределението на денонощието при една качулата лотапница *Aythya juligula*, наблюдавана в природата:

0,00 - 1,00 часа - сън
1,00 - 1,20 часа - приемане на храна
1,20 - 2,10 часа - почивка - привиден сън
2,10 - 3,15 часа - сън
3,15 - 4,00 часа - гмуркане за храна, почистване на перушината
4,00 - 5,30 часа - сън
5,30 - 7,00 часа - гмуркане за храна, къпане
7,00 - 7,40 часа - почистване и смазване на перушината
7,40 - 8,05 часа - приемане на храна
8,05 - 8,30 часа - къпане, грижи за перушината
8,30 - 8,45 часа - почивка, привиден сън
8,45 - 9,10 часа - гмуркане за храна
9,10 - 9,40 часа - грижи за перушината, къпане
9,40 - 10,25 часа - сън

10,25 – 10,45 часа – почистване на перушината
10,45 – 11,30 часа – почивка, привиден сън
11,30 – 11,50 часа – чистене на перушината и отново привиден сън
11,50 – 12,00 часа – игриво гмуркане
12,00 – 12,35 часа – почистване и сушене на перушината
12,35 – 13,05 часа – приемане на храна, гмуркане
13,05 – 13,10 часа – почистване на перушината
13,10 – 14,15 часа – привиден сън
14,15 – 14,30 часа – почистване на перушината
14,30 – 16,30 часа – сън
16,30 – 17,45 часа – гмуркане, приемане на храна
17,45 – 18,00 часа – почистване на перушината
18,00 – 19,00 часа – сън
19,00 – 20,15 часа – гмуркане, приемане на храна
20,15 – 21,30 часа – краткотрайни грижи за перушината и сън

114.

21,30 – 22,00 часа – почистване на перушината
22,00 – 23,30 часа – приемане на храна
23,30 – 24,00 часа – грижи за перушината, сушене ([1](#) с. 58-59).

Ако направим фантастичното допускане, че земната цивилизация е развита от разумна качулата потапилица, ще можем да предположим не само чудновати форми на изкуствено създадените вещи, съобразени с биофизиологичните особености на потапницата, но и чудовищно различни **начини на организация** на социалния живот. Ако си изтървем въображението и очертаем особеностите на организацията на тази патешка цивилизация, ще получим толкова странна, особена, специфична, ограничено патешка, неразумна картина, че с пълно право бихме могли, да се замислим за това, колко странна, особена, специфична, патешки неразумна и ограничено човешка е нашата цивилизации.

Подценяваме ролята на цикъла в нашия социален живот, а си заслужава да му обърнем внимание даже заради това, че по телевизията излъчват веднъж в денонощието „Лека нощ, деца!, а не шест пъти „Лека нощ, патета!“.

Цикълът има непосредствено отношение не само към **организацията** на дейностите, а и към тяхната качествено-количествена определеност.

В цикъла дейностите не са просто последователно наредени, не са механически отрязък от човешкото съществуване – дейностите в него са органично свързани.

Единството на дейностите, което може да бъде наречено морфологично, е тяхното „...свързване, кръстосване, взаимодействие подобно на химическите елементи, които блестят в своите чисти линии и взаимна обособеност само в таблицата на Менделеев" (37, с. 98). Така трудовата дейност е немислима без познавателната, комуникационната и игровата дейност на индивида. Това единство може да бъде наречено „морфологично", но то се осъществява чрез смяната на значението на предметите.

Дейностите в цикъла обаче се намират в особено единство, което не може да бъде назовано нито просто морфологично, нито просто „времево". Изпълнението на една дейност, каквато и да е тя, в рамките на един цикъл е свързано пряко или косвено, по-силно или по-слабо с изпълнението на всички останали дей-

115.

ности в същия цикъл. Основата на тази връзка е изпълнителят на дейностите – социално обусловената личност. Връзката се осъществява чрез промяната на значението на резултатите, където тя е подчинена на принципа на целостността на човешката личност – всяка дейност е проява на цялото – човешки организъм, психика, личност-личност, личност-група, личност-природа и др. В рамките на тази цялостност една дейност е свързана с други дейности и чрез тяхното осъществяване н смяна има битие и развитие персонифицираната съвкупност от обществени отношения. Извършването на една дейност е възстановяване и „разрушаване" на целостността и „разрушенията" могат да бъдат възстановени само в смяната с нова дейност, като след нейното извършване идва редът на друга дейност.

Така дейността като циклична реалност носи в себе си възможностите за развитие на действащия субект.

Единството на дейностите в цикъла е „органично" и се разкрива при изследване на взаимозависимостта на дейностите в рамките на един цикъл. Такива зависимости са установявани при всяко изследване на бюджета на времето (вж. например 74, гл. II и III).

От социологическа гледна точка циклите дейности съществуват тристранно: като реалност (човешката дейност има цикличен характер), като норма (човекът е задължен да има определена структура на своите цикли дейности), като социален образец (обществото оценява положително определена структура на съответните цикли, без да задължава индивида да ги реализира:

например денонощен цикъл ранно лягане и ставане, утринна гимнастика, пълноценен труд, душ, разходка, четене или посещение на кино или театър, или интелигентен разговор на социално значими теми, или нещо от този род). Цикълът като реалност, норма и образец подлежи на емпирично изследване. Особена трудност при такова изследване е да се разбере дали изследваното лице разглежда своя цикъл (денонощен, седмичен или годишен) като реалност, като норма, като образец или като всички тях заедно.

За илюстрация ще посочим Дневника за разхода на време през едно денонощие на научен работник № 6145 от изследването „Бюджет на времето на научния работник от БАН“. Изследваното лице само е посочвало какви дейности е вършило и откога докога.

6.30 часа – ставане от сън

6,30-6.45 – миене, бръснене и обличане

116.

6,45 – 7,00 – закуска, пиене на кафе

7.00– 7,30 – завеждане на детето (дъщеря) на детска градина, купуване на вестник и 5 минути чакане на трамвай

7,30-8,15 – пътуване с трамвай до местоработата, преглеждане на сутрешната преса пристигане на работното място, запознаване и попълване на експертна карта за вътрешно служебно ползване

8,15-8,45 – пристигане на работното място, запознаване и попълване на експертна карта за вътрешно служебно ползване

8,45-9,15 – правене на библиографска справка в институтската библиотека

9,15-12,00 – научна подготовка – запознаване с новоизлязла литература по специалността, петминутен разговор с научния секретар, среща с представители на Института по социология, изготвяне на авансов отчет за командировка

12,00-12,30 – обсъждане с колеги от тематичната група на някои въпроси, възникнали по време на командировката ми в МОК „Медет“

12,30-13,15 – за пет минути отиване до стола пеша, чакане на опашка двайсет минути, обяд, свободен разговор с колеги от тематичната група

13,15 – 16,00 – изготвяне на техническа документация по системата АСТРА-71 и описание на инструкции за обучение на диспечерския състав в МОК „Медет“, попълване на Дневника за разхода на време на Института по социология

16,00 – 16,30 – подготовка на материали за провеждане на организационно комсомолско събрание, разговор със заместник-секретаря на ДВ, разговор със заместник-секретаря на ППО

16,30-17,00 - провеждане на организационно събрание по отчитане на личните комсомолски планове за 1974 година
17,00-17,15 - обсъждане с един от ръководителите на тематичната група и други колеги на мероприятията за предстоящата командировка в МОК „Медет“
17,15 - 17,45 - пътуване с трамвай, неангажиран разговор с колеги от института

117.

17,45 - 19,00- гостуване на братовото семейство: обсъждане на някои семейни въпроси, пиене на кафе, разглеждане на илюстрациите на книгата „Казанлъшката гробница“, професионален разговор с брата
19,00 - 19,30- пътуване с трамвай, четене на списание
19,30-20,00 - игра с децата, четене на приказки
20,00-21,30 - хранене на дъщерята, четене на приказка, подготовка на дъщерята за сън, помагаме при къпането на сина
21,30-22,15 - вечеря, разговори със съпругата и родителите на свободни теми, гледане по телевизията на хокейния мач Норвегия и България II и III третини
22,15-22,45 - разговор по повод предстоящата 65-годишнина на бащата, гледане на телевизия къпане
22,45- 23,00 - къпане
23,00-00,30 - превод на техническа литература от чужд език на български, пиене на чай, попълване на Дневника за разход време
00,30-1,00 - подготовка за сън
1,00 - сън

Нямаме основание да се съмняваме в искреността на изследваното лице, в неговата добронамереност и колегиална отзивчивост при участието му в нашето наблюдение. Сигурно такива са били неговите дейности на 10 март 1975 година – поделник.

Но ако това изследвано лице е било точно в самофотографията на своя делник, то за други случаи при други лица бихме могли да се съмняваме при получаване на подобен резултат. Описаните дейности, тяхното съдържание, система и последователност стоят много близко до образа, до това, което си представяме като идеално ежедневие на научния работник. Той спи шест часа и половина, с изключение на двадесетминутното чакане в стола няма други престои по независещи от него причини, по време на работа не е загубил нито една минута в празни приказки, в рамките на един ден е успял да бъде добър научен работник, добър общественик, добър баща, добър съпруг, добър син, добър брат, да прояви активен интерес към текущите политически новини, към изкуството и към спорта.

Единственият „пропуск“ в това денонощие е, че не е правил утринна гимнастика. Такава хармоничност е подозрителна.

В този смисъл е трудно да се разбере кога изследваното лице разглежда своя цикъл като норма, кога като образец, кога като реалност. При емпиричното изследване на цикъла (изследвания от типа „бюджет на времето“) в реципиентите съществува непреодолимо желание да фризират ежедневието си. По повод това желание, но в друга връзка, ще цитираме С. А. Толстая: „Болно ми е, не мога да го гледам такъв, какъвто е сега. Унил, отпуснат, по цели дни и седмици седи без работа, без труд, без енергия и като че ли се е помирил с това състояние“ ([94](#), т. 1, с. 89). Става дума за Л. Н. Толстой.

Какво бихме научили за селището Ясна поляна, ако сме провели по онова време емпирично социологическо изследване с Дневник за самофотография? Всичко друго само не и това, че тогава Ясна Поляна е била една от духовните столици на Русия и света. Освен че емпиричното изследване в неговия сегашен вид дава проблематична информация за социалните групи, то потапя в съвкупността информацията за личности, които определят културата и политиката на групи, класи, народи.

Сегашното емпирично изследване не може да удовлетвори социолога, защото то фактически не може да даде информация за два възлови момента в историческия процес – ролята на социалната група и на личността във функционирането и саморазвитието на обществото.

Изследването на цикъла дейности е свързано с някои специфични трудности.

Трудностите се коренят в особената връзка между личност и цикъл – различни личности могат да реализират еднакви цикли и затова изследователят лесно може да бъде заблуден. На основата на особената връзка между личност и цикъл са възможни съвместните дейности на винаги различните хора – работниците от едно предприятие и от една смяна трябва да имат подобни структури на своите денонощни цикли, за да могат да се явяват винаги трудоспособни в определения час за началото на своята смяна. Колкото и да са различни войниците от едно поделение, благодарение на тази специфична връзка те без особена драма придобиват тъждествени цикли дейности. Спазването на цикъла става задължение.

„...когато семейните или други, които имат собствени жилища или къщи – свидетелствува Герлах за османска Турция, – дълго време не участвуват в божествената служба и в постите,

всички съседни възнегодуват срещу тях и им искат обяснение за това презрение" ([19](#), с. 64).

Едно от нещата, с които започва социализацията на личността, е създаването на ритъм в храненето и съня. На основата на биологическите си потребности бебето прави първата си социална крачка, като влиза в ритъма, продиктуван от хората, които се грижат за него. И това с повече съгласуване, отколкото диктат. Родителят волно или неволно се съобразява с потребностите на бебето, като се стреми да ги регулира, и първият му възпитателен успех е премахването на нощното хранене. На такова съвсем очевидно равнище започва свръхсложният процес на социализацията. Сигурно е, че усвояването на цикъла не определя съдържанието на социализацията, но е безспорно, че тя е невъзможна без него. За съжаление малко знаем за ролята на цикъла в качествата на личността. Съгласно изложените тук съображения и опита на всекиго можем само да твърдим, че индивидуалният цикъл дейности е един от определителите на социалната реализация на индивида.

Приликата и разликата между циклите дейности на различни индивиди зависи от дейностите, чрез които тези индивиди се включват във функционирането на обществения организъм. Обикновено това са социално необходими дейности. Ако тези дейности са подобни, ще бъдат подобни и циклите, в рамките на които те се извършват. Това е емпирично проверимо твърдение, от което можем да построим хипотеза – подобие между два денонощни цикъла на две различни лица е в пропорционална зависимост от подобие на извършваните от тях социално необходими дейности. Всички цикли на всички лица си приличат по биологично необходимите дейности (структурообразуващ елемент на цикъла) и се различават по социално необходимите дейности (индивидуализиращ елемент на цикъла).

Денонощният цикъл естествено се реализира за около едно денонощие и това време е относително постоянна величина, което ни дава основание да говорим за две неизменни характеристики на цикъла – извършването на биологично необходимите дейности и биологично определената времева продължителност.

Денонощният цикъл е сравнително постоянен по количество време и това количество ще означим с буквата „А“.

Времето, което личността отделя за задоволяване на биологично необходимите дейности във времевите рамки на цикъла, ще

означим с буквата „Б“ и ще го наречем първично необходимо време. Това време с също сравнително постоянна величина.

120.

По данни на ЦСУ за 1970/1971 г. българските граждани са отделяли средно 703 минути в денонощието за физиологически нужди (15). Следната таблица показва какъв е средният разход в минути за хранене и сън на едно лице за едно денонощие според сезона и местоживеенето на лицето. Очевидна е устойчивостта на тези времеви разходи, която рязко контрастира с колебанията във времевите разходи примерно за домашен труд.

Дейност	Зиме	Пролет	Лято	Есен	Живеещи в градовете	Живеещи в селата
Хранене	70	66	63	67	64	70
Сън	540	534	540	518	536	530
Дом, труд	196	219	254	240	193	259

Времето, което се отделя за социално необходимите дейности, е величина, която се променя с развитието на производителните сили, с усъвършенствуването на микро-и макросоциалните отношения, с развитието на начина на живот и т. н. Тази променлива ще означим с буквата „В“ и ще назовем „социално необходимо време“.

В един въображаем начален исторически момент количествените отношения между споменатите времена може да се изрази с формулата:

$$Б + В = А \text{ или } А - Б = В.$$

Цялото време на денонощния цикъл дейности е отивало по доставяне на средствата и задоволяване на основните потребности на индивида.

В сегашно време тази формула има следния вид:

$$А - Б = В + X.$$

С „X“ означаваме величината на онова време, което е освободено в рамките на времевата продължителност на цикъла в резултат на

съкращаването на социално необходимото време. Това време се нарича свободно време.

(Тази аритметика може би е примитивна. При нея изхождаме от предпоставката, че свободното време е остатък от социално необходимото време. За възможната необоснованост на такава позиция можем да съдим от данните за разходите на време при други живи същества. Така една пчела е наблюдавана в течение на 176 часа и 45 минути. Закръглено предаден, разходът на времето е следният:

121.

68 часа и 53 мин. стои неподвижно върху питата като в унес;
56 часа и 10 мин. „безцелно“ блуждае по питите;
12 часа и 27 мин. запечатва килийките;
11 часа и 44 мин. почиства килийките;
9 часа и 59 мин. полет за събиране на храна;
6 часа и 24 мин. извършване на строителни операции;
2 часа и 29 мин. поемане на прашец;
2 часа и 18 мин. придружава по питите върнали се от полет пчели;
2 часа и 8 мин. грижи за личинките;
1 час и 50 мин. хранене;
1 час и 15 мин. учебни полети;
34 мин. уплътняване на прашеца в килийките ([105](#), с. 48).

Както пише авторът, от когото вземаме тези данни, първите две „дейности“ на пчелата са неизяснени. Докато за първата се предполага, че е сън, то за втората не се предполага нищо.

А защо да не допуснем, че и при човека съществува биологична необходимост от подобна безцелност, която е рационализирана в желанието ни да „осмислим свободното време“. В такъв случай „свободното време“ е една строга биологично определена величина.)

Да си припомним разделението на времето при ескимосите (вж. по-горе) или броя на християнските църковни празници в годината. В 1871 г. вестник „Македония“ пише: „А в празниците, които са около 150 в годината у нас, те (българите – бел. моя – П. С.) имат твърде стогдно време за учение...” (бр.22).

Много е проблематично дали свободното време е наше изобретение...

В изложеното разбираме за природната основа на организацията на човешката дейност има няколко основни понятия: цикъл човешки дейности, биологично необходими дейности, първично необходимо време, социално необходими дейности, социално необходимо време и свободно време. Тези понятия, изразени с подходящи или неподходящи думи, на които не държим, отразяват обективни страни на обективно съществуващ феномен. Аргументите на това твърдение лесно се откриват в социалния живот и в обществено-политическата литература.

Понятието и явлението цикъл човешки дейности е разгледано много подробно в марксистката политикономия в икономически аспект: „...работният ден има максимална граница. Той не може да бъде продължен отвъд известна граница – пише

122.

Карл Маркс. – Тази максимална граница се определя двояко. Първо от физическата граница на работната сила. В продължение на денонощието, чиято естествена продължителност е 24 часа, човек може да изразходва само определено количество от своята жизнена сила. Така един кон може да работи всекидневно само по осем часа. През време на една част от деня работната сила трябва да почива, да спи, а през време на другата част човек трябва да задоволява други физически потребности, да се храни, да поддържа чистота, да се облича и т. н. Освен тази чисто физическа граница удължаването на работния ден среща и морални граници. Работникът има нужда от време за задоволяване на своите духовни и социални потребности, обемът и количеството на които се определят от общото културно равнище. Така че **измененията на работния ден се движат във физически и социални граници**" (к. м. – П. С., [52](#), т. 5, с. 245).

В този пасаж Маркс разглежда продължителността на работното време (частен случай на социално необходимото време) като двояко зависеща от „социални граници" и от „физическата граница на работната сила". Не напразно той поставя на първо място физическите граници.

В рамките на тези физически граници се води историческият диалог между работника и капитала:

„... изведнъж се надига гласът на работника, който беше заглъхнал в шума и грохота на производствения процес:

– ... потреблението на стоката принадлежи не на продавача, който я отчуждава, а на купувача, който я придобива. Затова на

теб ти принадлежи потреблението на моята едnodневна работна сила. Но с помощта на нейната всекидневна продажна цена аз трябва да мога да я възпроизвеждам всекидневно, за да мога отново да я продавам. Независимо от естественото ми подновяване поради възрастта и т. н. аз трябва и утре да бъда способен да работя при същото нормално състояние на сила, здраве и бодрост, както и днес... Аз искам всекидневно да поставям в движение, в труд само толкова от нея, колкото отговаря на нейната нормална продължителност и на нормалното ѝ развитие... Аз искам нормален работен ден..." ([53](#), т. 23, с. 246, 247).

„... капиталът... отговаря: работният ден се състои от всичките 24 часа на денонощието, след като се извадят ония малко часове за почивка, без които работната сила е абсолютно негодна да възобнови своето действие. При това от само себе си се разбира, че работникът през целия си живот е само работна

123.

сила и че затова всичкото време, с което той разполага, естествено и по право представлява работно време и следователно изцяло принадлежи на процеса на саморазрастването на капитала. Що се отнася до времето, необходимо за образование, за умствено развитие, за изпълняване на обществени функции, за другарско общуване, за свободно развитие на физическите и умствени сили, дори за празнуване на неделния ден..., всичко това е вятър работа!" ([53](#), т. 23, с. 275).

Това е „вятър работа“, защото „Капиталът не пита за продължителността на живота на работната сила. Това, което го интересува, е само максимумът работна сила, която може да се постави в действие през един работен ден" ([53](#), т. 23. с. 275).

Необходимо е допълнително пояснение за смисъла, в който употребяваме термините първично необходимо време, социално необходимо време и свободно време.

Сборът от тези времена е равен на времевата продължителност на цикъла човешки дейности. Но ако в определен цикъл личността е принудена да извърши определени дейности, на основата на които съществува и самият цикъл (храненето например), то извършването на определена дейност (храненето например) може да се отнесе към „различните времена“: тази дейност може да бъде извършена в първично необходимото време, може да бъде извършена в социално необходимото време (например готвачът,

който опитва храната, която приготвява), може да бъде извършвана и в свободното време (например „на чашка“ с приятели). Цикълът човешки дейности като цяло е природно и социално свързан с извършването на определени дейности, но няма такава времева част от неговата продължителност, която да е свързана по същество с извършването на определени дейности. Времевата продължителност на цикъла човешки дейности се „разпада“ на първично необходимо време, социално необходимо време и свободно време, така както човешкото жилище се „разпада“ на отделни помещения, без да има някаква връзка по същество между отделното помещение и предмета, който е поставен там. Връзката е вероятностна. Затова е съвсем логично, ако вървим от съдържанието на дейностите, да не стигнем до свободното или работното време.

За да подчертаем особеното отношение между съдържанието на дейността и нейната цикличност, конкретизирана в представите за свободно, социално и първично необходимо време, първично и социално необходими дейности, ще поставим въпроса за работното време. Ст. Дончев си задава въпроса: „... по отношение на какво „свободното време“ се явява свободно?“ и сти-

124.

га до извода, че свободното време е безсъдържателно понятие. Можем да зададем подобния въпрос – по отношение на какво „работното време“ е работно, защото само по отношение на нещо можем да преценим дали времето е работно или не.

При отговора на този въпрос ще симулираме разсъждения, аналогични на разсъжденията на Ст. Дончев за свободното време ([29](#)).

„Работното време“ се свързва преди всичко с трудовите дейности. Съществуват обаче много хора, да не кажем категории, които имат „работно време“, в което не извършват трудови дейности. Примерите са излишни, тъй като всеки знае подобни случаи. Следователно връзката трудова дейност – „работно време“ може да се смята за условна и оттук „работното време“ не може да се определя посредством трудовата дейност. Естествено е, че и другите характеристики на дейността няма да ни доведат до „работното време“. Да вземем за пример доброволността, личното желание и свободната воля при изпълнението на дейността. Съкращаването на „работното време“ и превръщането му в „свободно“ съвсем не означава, че човекът е накаран насила, без желание и под командата на чужда воля да извършва определени дейности в „работното време“. Мнозинството

от хората обичат своята работа, свободно са я избрали – защо тогава трябва да наричаме това време „работно“ и да го различаваме от „свободното“. В духа на тази логика съвсем резонно ще си зададем въпроса – защо трябва да виждаме „работното време“ като противоположно на отдиха и развлеченията? Та нали един от основните психологически аргументи за започване на работа (особено при жените-домакини) е търсенето на разнообразието в трудовия процес, намирането на развлекателна страна в труда и даже отдъхване от домашния труд. „Работното време“ е фикция даже от гледна точка на икономическата необходимост, която може да се използва като разгра-ничител на времето на „работно“ и „неработно“. Много хора „работят“, без от това да има някаква икономическа изгода, „Работното време“ е едно странно понятие, което за наша изненада е теоретически недоказано...

Ние само маркираме тези разсъждения, но предполагаме, че е очевидна възможността теоретически да изместим явлението „работно време“ въпреки неоспоримата му реалност.

Заслужава внимание една банална особеност на работното време, която сериозно подкрепя развитата тук теза: явлението работно време е свързано с двояката см регламентация – регламентирана е неговата цикличност (времената продължител-

125.

ност, прекъснатостта и непрекъснатостта, локализацията в определен цикъл и т. н.), регламентирана е неговата социологическа съдържателност (характерът на дейността, нейната количествено-качествена резултатност и т. н.).

Тази двойна регламентация е отражение на двойствената природа на всяка човешка дейност. Всяка човешка дейност има две основни характеристики – съдържателна характеристика и циклична характеристика. Изследването на съдържателната характеристика ще ни отговори на въпросите: каква е структурата на дейността, каква е формата на дейността, какъв е субектът (индивидуален или групов) на дейността, в какви условия (природни и социални) се извършва дейността, какви значения има дейността (какво е нейното качество). Изследването на цикличната характеристика на дейността ще ни отговори на въпросите; каква е времената продължителност на дейността, в рамките на какъв цикъл се извършва, какви дейности предхождат или следват нейното изпълнение, каква е локализацията на дейността в определен цикъл, какво е отношението между индивидуалната цикличност на дейността и

цикличността на дейностите на социалните институции – например „регламентиран труд в общественото производство – работно време на търговската мрежа“, – какви са възможностите за промени в локализацията на дейността в цикъла и пр., и пр.

Отговорът на който и да с от споменатите или неспоменатите въпроси изисква строго съобразяване с двойствения характер на дейността. Ако останем в рамките на съдържателното разглеждане на дейността (например Ст. Дончев), трябва да „изместим“ проблемите, свързани със свободното време и работното време; ако останем в рамките на цикличното разглеждане на дейността (например Захари Стайков, и то особено в „Бюджет на времето“), съвсем логично ще провъзгласим темпоралната характеристика на дейността за алфата и омегата на социологията. И такава едностранчивост лесно и обяснимо се постига, защото съдържателната характеристика и цикличната характеристика на дейността са независими една от друга. Смятаме това за парадокс на човешката дейност – колкото и да анализираме съдържанието на дейността, не можем да стигнем до нейната цикличност; колкото и да анализираме цикличността на дейността, не можем да стигнем до нейното съдържание. И това е резултат не на ограничеността на нашите познавателни възможности, а на реалното отношение между цикличност и съдържателност. Конкретната съдържателна характеристика например на дейността хранене няма никакво отноше-

126.

ние към конкретната циклична характеристика на дейността; конкретната циклична характеристика на дейността хранене например няма никакво отношение към съдържателната характеристика на дейността. Която и да е човешка дейност обаче е невъзможна без едновременното битие на съдържателност и цикличност. Ако в социологическия анализ не се съобразяваме с парадокса на човешката дейност, ще изпаднем в парадоксална ситуация.

Единството на съдържателност и цикличност на дейността съществува чрез личността като социално детерминирана. Например много е хубаво човек да чете научна литература (съдържателна характеристика), но може да я чете от 17 до 18 часа без събота и неделя (циклична характеристика), когато не работи в завода и не се грижи за домакинството (социална детерминираност) и когато не се събира с приятели да играе карти (социална детерминираност).

Двойственият характер на отделната човешка дейност — нейната съдържателност и цикличност — е основата, върху която се формират двете страни на човешкото съществуване — цикличност на човешкото съществуване и начин на живот.

Според нас практическата стойност на засегнатите въпроси е ясна на всеки читател, който с въображение и мисъл е преодолял недостатъците на нашето изложение. Ще споменем само два политически въпроса, чисто решение е свързано с проблема цикъл дейности:

1. Намалението на работното време може при запазени неизброени условия да се реализира в два варианта — намаление на работния ден или намаление на работната седмица. Ако обществото примерно желае да поощри изпълнението на дейностите, извършвани в денонощния цикъл, то би трябвало да намалява работния ден, а не работната седмица. Знанието за цикъла дейности може да бъде теоретичната основа на социалната политика относно работното време.

2. Ясно е, че нормата и образецът цикъл дейности (денонощен, седмичен, годишен и пр.) изпълняват организаторска функция във функционирането на обществото и социалните групи. Сериозни смущения ще настъпят във функционирането на социалната група, чиито членове реализират различаващи се цикли. Затова изискването към спортистите да спазват определен режим е предварителна мярка за доброто представяне паспортните колективи, затова се отдава такова значение на режима в армиите, затова и относително малка част от работниците да бъдат претрупани със семейни ангажименти, то се от-

127.

разява върху функционирането на целия завод. Теоретичното и емпиричното изучаване на този въпрос може да послужи като едно от основните съображения при формулирането на социалната политика на семейството (съпрузите имат различни смени) или в разбирането на политическите и други възможности на организациите, основани на териториален признак.

И така чрез дейностите се реализира както целостността на обществото (посредством социологическото значение), така и неговата организираност (посредством цикличността на дейностите).

Идеята за циклите дейности не е нова и това е едно от субективните основания да вярваме в нейната обективност. На

редица места фактически става дума за нея, без конкретно да се назовава. Например:

„Развитието на обществото се проявява в постъпателните изменения на структурата на социалното време, т. е. разпределението на календарния фонд от време на субекта (обществото, групата или индивида) по видове жизнена дейност" ([10](#), с. 15).

„За облекчаване на изследването и използване на получените резултати е необходимо да се изучава съвкупността от всички видове дейност като взаимосвързана система, в която трудът в общественото производство, работата в домакинството, на земята за лично ползване, използването на свободното време и т. н. биха били само подсистеми от общата система на използване на времето. Измененията в подсистемата се отразяват в общата система, т. е. изменя се структурата на общата маса на времето" ([10](#), с. 14).

Особена е ролята на субекта на дейността в процеса на нейното изпълнение – той е обединяващото звено на три реалности – идеална, веществена и времева. Ако субектът не е в състояние да обедини тези реалности, той няма да може да извърши каквато и да е дейност, не би могло да съществува човешко общество. В основата на съществуването на човешкото общество е движението на идеална, веществена и времева, обединена реалност – човешката дейност.

Познатите ни организирани „общества" на други животински видове не могат да постигнат качеството на човешкото общество, защото техните „субекти" не са в състояние да свързват, да обединяват обективно разединените реалности. Нека пчелата примерно има психика и мисли. Поне от онова, което можем да наблюдаваме при този „субект" на дейност, „той" може да свързва само обективно свързани реалности: пчелата

128.

намерила добра паша и уведомява с танц кошера къде е пашата. В тази своя „дейност" тя обединява обединеното: своята „мисъл" за пашата, физическите движения, чрез които предава своята „мисъл", времето, в което съществува пашата. Тя няма „избор". Тя не би могла да извърши тази дейност по друг начин – да е намерила добра паша, да има „мисъл" за нея и с танц да запита хранена ли е майката и това да стане по време, когато пчелите не извършват полет. Такава „безсмислица" би могъл да извърши човек – той ще намери „добра" паша, ще се върне в „кошера" и с

„танц" ще уведоми какво е намерил и че точно сега то се намира там. Нека обедини обединеното. Но в следващия момент той го разединява – отива при своите приятели, които хранят пилото и не извършват полети и им „изтанцува" какво трудово откритие е извършил (обективно необединени явления), ще „изтрака" един танц пред майката (докато тя снася яйца) на кошера, като ѝ обърне внимание, че той е направил нещо важно за кошера (обективно необединени явления), ще си спомни за своето откритие на следващия ден, когато друг негов колега открие паша и заедно с него ще „танцува", като припомня за своя принос. Между неговия „танц", мисълта за пашата и темпоралната характеристика на съществуването ѝ няма обективна връзка.

В рамките на обединяване на необединеното човек сменя значението на нещата. Пашата за пчелата е паша – тя има само едно „значение", за „нашия човек" тя веднъж е паша като храна, втори път – повод за разговор с приятелите, трети път – основание да му бъде обърнато внимание от пчелата-началство – Майката, четвърти път – аргумент, че той също участва в откриването на пашата – тази много важна за кошера дейност. Ако пашата, за която е съобщил „нашият приятел", е достатъчно добра, ние ще организираме нощни смени, за да не изпуснем сезона и ще създадем цикъл на дейност, валиден за този период на цъфтеж, въпреки че обективно, природно през нощта трябва да спим.

Предметният характер на дейността се състои в нейната неотделимост от веригите на физически и идеални предмети, като нейната човешка предметна специфика е във възможността да се съчетават в една дейност природно несъчетани предмети. Когато животното има потребността от храна, то извършва действия, които са природно единни – глад, физически движения по осигуряване на храната, хранене. Доколкото животното има психика и „мислене", то формира верига от психически предмети и верига от физически предмети, които са неотдели-

129.

ми. Когато човекът има чувството глад, той съчетава природно несъчетани неща. Печката и приборите за готвене са „негови" съчетания, негово „съчетание" е и свинското със зеле, с което ще седне на несъчетаната с неговото ястие маса. Особеностите на човешката дейност са създали особеностите на човешкия свят.

Съществува един разпространен възглед, според който началото на човешката история, за социолога – процесът на възникване на обществото, а оттам възникването на човека като хомо сапиенс –

е било предизвикано от действието на някакви специфични, особени механизми, явления, катаклизми, които в по-късни периоди са спрели или намалили силата на своето действие. Това не би могло да бъде вярно, защото тези механизми, онова нещо, което е превърнало стадото в общество, би трябвало да запазват или усилват своето въздействие, за да може обществото във всеки исторически период да се възпроизвежда и саморазвива, тъй като в противен случай не става ясно защо и как е възможно обществото – ако то е възникнало поради едни причини, а в момента в неговите основи стоят други, тогава си остава въпросът, как след спирането на действието на „онези“ причини е възможно обществото? Между стадото и обществото действа причина, каквато действа между феодализма и капитализма. Каква ли е тя?

ОТНАЧАЛО

130.

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. АБУЛЬХАНОВА-СЛАВСКАЯ, К. А. Диалектика человеческой жизни М., 1977.
2. АЛЕКСАНДРУ, Т. Култура и религия. С., 1978.
3. АНАНЬЕВ, В. Г. О проблемах современного человекознания. М., 1977.
4. АНАНИЕВ, В. Г. Човекът като предмет на познанието. С., 1979.
5. АНДРЕЕВ, М. Проблеми на педагогическата социология. С., 1976.
6. АСКИН, Я. Ф. Проблема времени. Ее философское истолкование. М., 1966.
7. АСКИН, Я. Ф. Направления времени и временная структура процессов. В сб. „Пространство, время, движение“. М., 1971, с. 56 – 79.
8. АФАНАСИЕВ, В. Г. Човекът в управлението на обществото. С., 1978.
9. АФАНАСИЕВ, В. Г. Човекът като система и системата на човешката дейност. Социологически проблеми, кн. 4, 1977.
10. БАЛАНС времени населения Латвийской ССР. Рига, 1976.
11. БУЕВА, Л. П. Проблема деятельности личности в марксистской и буржуазной социологии. В сб. „Исторический материализм как теория социального познания и деятельности“. М., 1972.

12. БУЕВА, Л. П. Човекът, неговата дейност и общуване. С., 1979.
13. БУЛАТОВ, М. А. Дсятельность и структура философского знания. Киев, 1976.
14. БЮДЖЕТ на времето на населението в НР България през 1970/71 година. С., 1973.
15. ВЕСЕЛОВСКИ, З. Необикновеното при животните. С., 1979.
16. ВЕТРОВ, А. А. Семиотика и ее основне проблемът. М, 1968.
17. ВОЛОВИЧ, В. И. Надеждность информации в сцилогическом исследовании. Киев, 1974.
18. ГАРДНЪР, М. Математически развлечения. Т. 1. С. 1, 1975.
19. ГЕРЛАХ, Ст. Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград. С., 1976.
20. ГОРАНОВ, Кр. Алтернативата на съвременността: забавляващ се човек или човек-творец. Социологически проблеми, кн. 2, 1973.
21. ГОРДОН, Л. А., Е. В. КЛОПОВ. Човекът след работа. С., 1976.
22. ГОСПОДИНОВ. К. Ювентология и/или социология на младежта. Служебно издание на ЦНИМ при ЦК на ДКМС, 1976.
23. ГУРЕВИЧ, А. Я. Об исторической закономерности. В сб. „Философские проблемы исторической науки“. М., 1969.
24. ГУРЕВИЧ, А. Я. Время как проблема культурм. Вопросы философии, кн. 3, 1969, с. 105 – 116.
25. ГУРЕВИЧ, А. Я. Категория средневековой культуры. М., 1972.
26. ДЕШЕРИЕВ, Ю. Д. Социалньная лингвистика. М., 1977.
27. ДОБРИЯНОВ, В. За предмета и системата на социологията. Изв. на Института по философия, т. XI, 1965.

131.

28. ДОБРИЯНОВ, В. Обществото от социологическо гледище. В. сб, „Социологическо познание – теоретико-методологически проблеми“. С., 1976.
29. ДОНЧЕВ, Ст. Човек, време, дейност. С., 1974.
30. ДОНЧЕВ, Ст. Социална система и индустриална ситуация. С., 1979.

31. ДРОБНИЦКИИ, О. Г. Понятието морал. С., 1976.
32. ДЪЯЧЕНКО, М. Н., Л, А. КАНДЫБОВИЧ. Психологические проблемы готовности к деятельности, изд. ВГУ, Минск, 1976.
33. ЖИВКОВИЧ, Л. Теория социального отражения. М., 1969.
34. ЗЕМАН, И. Познание и информация. М., 1966.
35. ИВАНОВ, В. Я. Человеческая деятельность – познание – искусство. Киев, 1977.
36. КАЗАРЯН, В. Я. Понятие времени в структуре научного знания, М., 1980.
37. КАГАН, М. С. Человеческая деятельность. М., 1974.
38. КАКАБАДЗЕ, З. М. Человек как философская проблема. Тбилиси, 1970.
39. КАЛИГАР, С. Дивото наследство на природата. С., 1977.
40. КАНТ, И. Соч., т. 6, М., 1966.
41. КОТАРБИНСКИИ, Т. Трактат о хорошей работе. М., 1975, 42.
КШЕМЕН-ОЯК, С. Култура и политика. С., 1976.
43. ЛАИБНИЦ, Г. В. Нови опити върху човешкия разум. С., 1974.
44. ЛЕНИН, В. И. Маркс, Енгелс. Марксизъм. С., 1946.
45. ЛЕНИН, В. И. Съчинения. Т. 1. С.
46. ЛЕОНТИЕВ, А. Н. Потребности, мотиви, съзнание. В сб. „Успехи на експерименталната социология“. С., 1969.
47. ЛЕОНТЬЕВ, А. Н. Деятельность, сознание, личность. М., 1975.
48. ЛИСТВИНА, Н. И. Время и общественное развитие. В сб. „Принцип развития“. Саратов, 1972.
49. ЛОЙ, А. Н. Социально-историческое содержание категории „время“ и „пространство“. Киев, 1978.
50. МАЛОРИ, Ж. Последните царе на Туле. Варна, 1978.
51. МАРКАРЯН, 9. С. Очерки теории культуры. Ереван, 1969.
52. МАРКОВ, И., Г. ГАНЕВ. Обществени отношения, организации, личност. С., 1978.
53. МАРКС, К., Фр. ЕНГЕЛС. Съчинения. С., 1968.
54. МИХАЙЛОВ, Ст. Обществото като социологическа система. Към въпроса за предмета на социологията. Изв. на Института по философия, т. XI, 1965.

55. *МИХАЙЛОВ, Ст.* Емпиричното социологическо изследване. С., 1980.
56. *МОЛЬ, А.* Социодинамика культурн. М., 1973.
57. *МОМОВ, В.* Структура и типология на мотивиращия фон на личността. Социологически проблеми, кн. 1, 1973.
58. *МОТЯШОВ. В.* Потребляющий мир „за“ и „против“. М., 1976.
59. *НАЛИМОВ, В. В., З. И. МУЛЬЧЕНКО.* Наукометрия. М., 1969.
60. *НЕДЕВ, Ж.* Научна политика и социология на науката (към въпроса за тяхното взаимодействие при социализма). Социологически проблеми, кн. 3, 1976.
61. *НЕРСЕЯНЦ, В. С.* Политические учения древней Греции. М., 1979.
62. *НЕСТОРОВ, В.* Култура и мода. С., 1976.
63. *НИКОЛОВ, Е.* Тайната. С., 1973.
64. *Новые направления в социологической теории.* Пер. с англ., М., 1978.

132.

65. *ОСИПОВА, Е, В.* Социология Эмиля Дюркгейма. М., 1977.
66. *ОШАВКОВ, Ж.* Предмет и методи на социологическите изследвания. Философска мисъл, кн. 6, 1961.
67. *ОШАВКОВ, Ж.* Методологически проблеми на социологическите изследвания. Изв. на Института по философия, т. VIII, кн. 2, 1963.
68. *ОШАВКОВ, Ж.* Философия и статистика. В сб. „Проблеми на логиката“, т. I, С., 1967.
69. *ОШАВКОВ, Ж-* За приложението на стохастическия репрезентативен метод в социологическите изследвания. Философска мисъл, кн. 12, 1968.
70. *ОШАВКОВ, Ж.* Социологията като наука. С., 1970.
71. *ОШАВКОВ, Ж-* Единна система от индикатори за социологическо изследване на социалистическото общество. Доклад на VIII Световен конгрес по социология, Торонто, 1974.

72. ОШАВКОВ, Ж. Методологически основи на класификатора и тезауруса за социологическа информация. Социологически проблеми, кн. 5, 1977.
73. ОШАВКОВ, Ж. Тезаурус за информация в емпирични социологически изследвания. Социологически проблеми, кн. 6, 1977.
74. ПАТРУШЕВ, В. Д. Использование совокупного времени общества. М., 1978.
75. ПЕЛЬЦ, Д., Ф. ЗНДРЮС. Учение в организациях. М., 1973.
76. ПЕРФИЛЬЕВ, М. Н. Обществени отношения. Л., 1974.
77. ПОРШНЕВ, Б. Ф. О начале человеческой истории. М., 1974.
78. ПОУЧЕНИЯ за войника-гражданин. 2-ро изд., Шумен, 1928.
79. ПРОМИШЛЕНОТО предприятие – социологическа система и трудова активност. Колектив под ред. на Ст. Михайлов. С., 1978.
80. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ показатели за развитието на психическите качества у състезателите по спортна гимнастика, волейбол, вдигане на тежести и плуване. Колектив, служеб. изд. на ЦС на БСФС.
81. РАЙЧЕВ, В., С. ЦОНЕВ. Младите специалисти в промишлеността. ЦНИМ при ЦК на ДКМС, 1977.
82. РИТМ, пространство и време в изкустве и литературе. (Сборник) Л., 1974.
83. РМБАЛКИН, В. А. Структура производственных отношений социализма. Киев, 1978.
84. СЕЛЕШНИКОВ, С. И. История календаря и хронология, и предходного издание – История календаря и его предстоящая реформа, Л., 1962.
85. СЛАВКОВ, Б., И. МАНДАДЖИЕВ, З. РАШЕВ. Човек – машина – ергономия. С., 1974.
86. СЛАВОВ, И. Иронията и структурата на модернизма. С., 1979.
87. СЛОБИН, Д., Дж. ГРИН. Психоллингвистика. М., 1976.
88. СОКОЛОВ, 9. В. Культура и личность. Л., 1972.
89. СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ начин на живот и нравственото развитие на личността. С., 1978.
90. СОЦИОЛОГИЧЕСКА структура на съвременното българско общество. С., 1976.
91. СТАЙКОВ, З. Бюджетът на времето на трудещите се в НРБ. С., 1964.

92. СТАЙКОВ, З. Свободното време. С., 1966.

93. СУВОРОВ, В. В. Някои проблеми прогноза на дейността на човека в екстремални условия. Въпроси психологии, кн. 4, 1973.

94. ТОЛСТАЯ, С. А. Дневници. Т. I. М., 1979.

133.

95. ТОЛЬСТЫХ, В. И. Образ жизни, понятие, реальность, проблемы. М., 1975.

96. ТОТЕВ, А. Ю. За логическата природа на статистиката като практическа дейност и като наука. В сб. „Проблеми на логиката“. Т. I, 1967.

97. ТУГАРИНОВ, В. П. Природа, цивилизация, човек. Л., 1978.

98. УВАРОВ, А. И. Гносеологический анализ теории в исторической науке. Калинин, 1973.

99. УЛЕДОВ, А. /(. Социологические законы. М., 1975.

100. ФИЛОСОФСКИ речник. С., 1977.

101. ФОТЕВ, Г. Хармоничният човек. С., 1978.

102. ФРИДРИХ, П. История письма. М., 1979.

103. ФУРИЕ, Ш. Новият свят. С., 1975. Съчинения в 2 тома. Т. П.

104. ХАДЖИЙСКИ, И. Съчинения в два тома. С., 1974.

105. ХАЛИФМАН, Йосиф. Парола на кръстосаните антени. С., 1976.

106. ХАРРИСОН, Дж., Дж. УАЙНЕР, Дж. ТЭННЕР, Н. БАРНИКОТ, В. РЕЙ.

107. ХАРЧЕВ, А. Г. Воспитание и жизнедеятельность личности. Вопросы философии, кн. 12, 1975.

108. ЦИПКО, А. С. Некоторые аспекты исследования социалистического образа жизни. Вопросы философии, кн. 4, 1976.

109. ЦОНЕВ, В. Общата логическа природа на статистическия метод и развитието на логиката като наука. В сб. „Проблеми на логиката“, Т. I, С., 1967.

110. ЧУДОМИР. Съчинения в 3 тома. С., 1980.

111. ШВЕЙЦЕР, А. Д. Вопросы социологии языка в современной американо-канадской лингвистике. Л., 1970.
112. ШВЕЙЦЕР, А. Д. Культура и этика. М., 1973.
113. ШКЛОВСКИ, В. Тетива. С., 1977.
114. ЯДОВ, В. А. Социологическое исследование. М., 1972.
115. ЯХИЕЛ, Н. Социология и наука. С.. 1975.
116. ЯХИЕЛ, Н., Ю, МИНКОВ. Научная деятельность и общественный прогресс, В сб. „Наука, техника, человек“. С., 1973.

ОТНАЧАЛО

134.

ИНДИВИДУАЛНАТА ДЕЙНОСТ

ПЕТКО СИМЕОНОВ

Рецензенти

Тодор Димитров Петев

Недялко Иванов Мерджанов

Редактор

Лена Карагяурова-Янкова

Художник

Тотко Къосемарлиев

Художествен редактор

Жеко Алексиев

Технически редактор

Правда Колева

Коректор

Мариана Станчева

Дадена за набор на 4. VII. 1981 г.

Подписана за печат на 1. IV. 1982 г.

Излязла от печат през м. април 1982 г. Формат 60/84/16

Печатни коли 8,50. Издателски коли 7,93. Усл. изд. коли 8,03.

Издателски № 25579. Литературна група П-2. Тираж 1315.

КОД 02/9531212211/0432-5-82* Цена 1,10 лв.

Държавно издателство „Наука и изкуство“ – София

Държавна печатница „Александър Пъшев“ – Плевен

Миналата година Стоян Змияра от гара Земен, Радомирско, купи билет от държавната лотария на късмета на магарето си, защото неговият късмет, откакто се родил, не само на държавната лотария, ами навсякъде не работел. И не щеш ли, на магарето се паднаха 2500 лв. Тържествуващ, бай Стоян заведе магарето в Кюстендил, купи му ново седло, нов голар, нов гердан от сини мъниста, залепи му една хилядарка на челото и се фотографира за вечен спомен със своя щастлив приятел. Само за едно искрено съжеляваше бай Стоян: че не му се паднали поне 10000 лв., та да купи па магарето и магаричка..." (104, т. II, с. 235–236). [\(обратно страницата\)](#)

От текста на Хаджийски се вижда, че той не пренебрегва артистичността на Стоян Змияра при изразходване на печалбата, но това си остава артистичност на дребен собственик. [\(обратно страницата\)](#)

С това не се оспорват твърденията, че трудът е превърнал предчовека в човек и че трудът е родов белег на човека. Тук става дума за социално зряла **личност** в някакво вече съществуващо общество. [\(обратно страницата\)](#)

В. П. Тугаринов отбелязва, че човешката дейност е и полифункционална. Вж. 97, с. 60. [\(обратно страницата\)](#)

Употребяваме думата „съвършенство“ в смисъл на абсолютно изпълнение на културния образец на дадена дейност. [\(обратно страницата\)](#)

Емпиричните данни, цитирани тук и по-нататък са от изследването „Бюджет на времето на научния работник от БАН“, проведено от Института по социология при БАН през 1974 – 1977 г. [\(обратно страницата\)](#)

Тук е осъвременено означаването на часовете. [\(обратно на страницата\)](#)

Оттук и нататък термина „предмет“ не употребяваме в неговия общоприет смисъл. [\(обратно на страницата\)](#)

Чакането, разбира се, с преместване във времето. [\(обратно на страницата\)](#)

Под социално значение на дейността разбираме нейната способност „да даде“ предмети за други дейности. [\(обратно на страницата\)](#)

Прилагането на статистиката в емпиричното изследване е свързано с разделението на социалните единици на фактори и резултати, което от своя страна е свързано с определено разбиране на причинно-следствените връзки в социалната сфера. Известно е обаче, че не всяка значима корелация е и социологически значима, а примерите за такива корелации са многобройни. Може би ще бъде по-подходящо причинно-следствените представи да бъдат сведени до схващане за съвместност: в един период в една личност съществуват две явления, за които е по-вероятно да съществуват едновременно в една личност, отколкото разделено. Въпросът за отношението индивид – социална група има древни корени, които можем да открием още в Аристотеловото питане за това, как е възможна наука за неповторимите явления. Неповторим с индивидът и какъв е тогава пътят към общото, закономерното, ако той наистина е неповторим. Съществува всеобщо убеждение, че тази неповторимост е относителна, което се изразява в принципа на типизацията. [\(обратно на страницата\)](#)

В момента типологизирането в социологията е възможно на основата на два несъвпадащи методологически принципа. Първият, за който стана дума по-горе, е свързан с вероятностната връзка социалната сфера, а вторият е отразен частично в едно схващане на Абулханова-Славска, която пише: „За марксистката социология е съществено не простото изброяване на признаците, характеризиращи конкретността на индивидуалното равнище на човешкото битие, а разкриването на това по какви типични начини те се свързват помежду си, при какви условия тези връзки дават действително ново качество (развитие, творчество и т. н.). Най-важен е въпросът за начина на включване на индивида в обществените отношения, производството и т. н.“ (1, с. 36). В следващите редове тя се отдалечава от изразената позиция.

Връзката индивид – социална група не може да бъде обяснена без понятията за дейност, социологическо значение, обществено отношение. Ако индивидът като биологично човешко същество може да съществува, без да извършва определена дейност, то социалната група е невъзможна без дейност. Бездействителна социална група е равнозначна на квадратен кръг. Хората трябва да вършат нещо съвместно, за да бъдат група – иначе група няма. Те са само индивиди на едно и също място и време.

В групата дейността придобива нов, групов смисъл, който може да няма нищо общо с функционалността на дейността или с индивидуалните инстинкти за продължение на рода, за самосъхранение и т.н. (обречените на безбрачие монаси, героичната саможертва, гладната стачка, самоизолацията и др. под.)

Жан Малори (1951), като използва публикация на К. Расмунсен (1908), описва някои табути на северногренландско племе:

когато почине човек, всички членове на семейството му си запушват лявата ноздра;

при изнасяне на покойника всички присъстващи си запущват двете ноздри със сено или кожички;

след смъртта групата пет дни не трябва да ловува, а семейството трябвало да избягва да излиза, да говори, да си ляга или да приготвя храна.

Малорн пише: „Предписанията, пропорционални на възрастта и родството, придобивали такива катастрофални последствия в период на глад. . . , че семействата напускали селището, преди да настъпи смъртта на един или друг, за да имат възможност да посрещнат нуждите си. В други случаи шаманът в стремежа си да предпази селището от различните табу е отвеждал надалеч стареца, чиято смърт се е очаквала" ([49](#), с. 314).

В случая табуто не е функционално, то не съдействува за адаптацията на групата към суровите условия на крайния Север и въпреки това съществува. Защо съществува? То унифицира поведението на всеки член на групата в определена ситуация. За групата е по-важно еднаквото, очакваното поведение, отколкото най-разумното по отношение на конкретните условия. Очакваното поведение създава сигурност у другите хора и тази сигурност е по-съществено значение от разумната реакция. Ескимосът, и не само той, се страхува повече от другия човек, отколкото от природата. ([обратно на страницата](#))

По-нататък, когато не указваме за кой цикъл става дума, имаме пред вид денонощния. ([обратно на страницата](#))

Употребявам термина "морфологично" на основание на морфологичния анализ на дейността, който извършва М. С. Каган